

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE KENT YAŞAMI VE MÜBADİLLER
(1923-1930)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
Gül KARACAER**

**DANIŞMAN
Öğrt. Gör. Leyla KIRKPINAR**

İZMİR -2006

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünün//2006 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim yönetmeliğinin maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Gül KARACAER'in, "Türkiye'de Kent Yaşamı ve Mübadiller 1923-1930" konulu tezini incelemiş ve adayın//2006 tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunması alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ
FORMU

Tez No: Konu no: Üniv. No:2003880014

Tez yazarının:

Soyadı: **KARACAER**

Adı: **Gül**

Tezin Türkçe Adı: **Türkiye’de Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923-1930)**

Tezin İngilizce Adı:

Tezin Hazırladığı:

Üniversite: **Dokuz Eylül Üniversitesi**

Enstitü: **Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**

Yıl: **2006**

Tezin:

Türü: **Yüksek Lisans**

Dili: **Türkçe**

Sayfa Sayısı: **109**

Referans Sayısı: **72**

Öğrt. Gör. **Leyla Kırkpınar**

Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası:

Tarih:

ÖZET

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren cereyan eden savaşlar, yıkımlar ve siyasi gelişmeler Türkiye’de bir nüfus hareketliliğini doğurmuştur. Gerek Balkanlardan Türkiye’ye, gerekse Türkiye’den Balkanlara doğru akan göç dalgası XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür.

Göç ile beraber insanların hayatları kendi isteklerinin dışında şekil almaya başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde mübadeleye ilişkin sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan’da yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlanarak zorunlu mübadelesine girişilmiştir.

Yunanistan’da yaşayan Müslüman-Türk halkın Anadolu’ya göçü, Türkiye’nin ulusal politikasına da uygun olduğu düşünülmüştü. Zorunlu nüfus değişimi sırasında göç eden insanlar bir çok sıkıntı çekmişlerdir. Türkiye’ye vardıktan sonra da bu durum devam etmiştir. Cumhuriyet kent ve kasabalarının durumu 1927’ye kadar vahimdi. Savaşlar, yangınlar, işgaller sonucu harabeye dönen Anadolu kent ve kasabalarına mübadele ile yeni bir nüfus eklenmiştir. Sönük olan kent ve kır manzarasına yeni insan faktörünün eklenmesi önceleri iskan problemi yaşatsa da, zamanla ve geliştirilen politikalarla sorunlar aşılabılmıştır.

Nüfus mübadelesi ile yeni konut tipleri oluşturulmaya çalışılmış, hem yerli halkın hem de mübadillerin iskan sıkıntısı giderilmeye çalışılmıştır. Dönemin hükümeti yeteri kadar fenni araştırmalar yapmadığı için kentli ve köylü göçmenler, yanlış mıntikalara iskan edilmişlerdi. Kentlilerin köylere, köylülerin kentlere yerleştirilmeleri maddi ve manevi kayıplara yol açmıştır. Yanlış iskanlar sonucu mübadiller umduklarını bulamayınca bir iç göç başlamıştır. Kentlerdeki pahalılık, işsizlik ve eğitim sorunları iç göçün diğer nedenini oluşturmuştur. Türkiye’den giden Rumların boşalttığı iş kolları, gelen göçmenler ve yerli halk tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

Göçmenler, sosyal uyum problemleri de yaşamışlardır. Göçmenlerin, kültürel özellikleri yerel halk tarafından izlenmiştir. Onlara farklı geldiği için kolay adapte

olunamamış, kaynaşım gecikmeli olmuştur. Gelen göçmenler üretim araç-gereç ve tekniklerini kısıtlı imkanlar dahilinde Türkiye'ye aktarmışlardır. Yine de sosyal ve kültürel değerlerini, farklı üretim- alış veriş tekniklerini ülkeye taşımışlardır. Mübadele ile Türkiye'ye büyük bir kısmı çiftçi olan büyük bir iş gücü girmiştir.

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in 1923 yılından itibaren devraldığı kent ve kırsal yapının nasıl bir süreçte geliştiği; üzerine mübadele ile eklenen nüfusun, kentleri ekonomik- sosyal-kültürel açıdan nasıl etkilediği üzerine çalışılmıştır. Kent ve insan ekseninde karşılıklı kazanım ve kayıplar irdelenmiştir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
I- KENT KAVRAMI VE TÜRKİYE’DE GELİŞEN KENT YAPISI.....	6
A- KENTLEŞME.....	6
B-OSMANLI’DA KENTLERİN YAPISI ve KENTLİLER.....	7
C- OSMANLI DEVLETİ’NDEN CUMHURİYET’E GEÇİŞİ SÜRECİNDE DEVR ALINAN KENT YAPISI.....	19
D-CUMHURİYETLE BERABER DEĞİŞEN VE GELİŞEN KENT YAPISI.....	23
II- MÜBADELE SÜRECİ Vİ BU SÜREÇTE KENTLERLE İLGİLİ GENEL KONULAR.....	27
A-NÜFUS MÜBADELESİ.....	27
1-Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin Kuruluşu.....	32
2-Yerleşim.....	33
3-Yerleşim Bölgeleri ve Koşulları.....	33
4-Göçmenlerin Türkiye’ye Getiriliş Süreci.....	34
5-İskan Bölgeleri ve Yerleştirilen Göçmen Sayısı.....	37
B-MÜBADİLLER, İSTİLAZEDELER, HARİKZEDELER, AŞAİR VE MÜLTECİLER.....	38
C-KONUT VE YERLEŞME.....	42
1-Konut Sorunu.....	43
2-Meskenlerin Mekansal Değişimleri.....	49

III- KENTLİ MÜBADİLLERİN SOSYAL VE MALİ YAŞANTILARI.....	51
A-MÜBADELENİN EKONOMİK BOYUTU VE MÜBADİLLERİN GELİR DÜZEYİNDEKİ DEĞİŞİMLERİ.....	51
B-GÖÇMENLERİN YAŞADIĞI SIKINTILAR.....	55
C-AİLE YAPISINDA DEĞİŞİMLER.....	64
D-KENTE GÖÇ EDENLERİN ADAPTASYONU VE SOSYALLEŞMESİ.....	66
E-KÖY İNSANI KENTLİ OLURKEN.....	69
F-ULUSALLAŞMA SÜRECİNDE MÜBADELENİN YERİ.....	73
G-MÜBADİLLERİN TOPLUMSAL YAŞANTILARI VE KİMLİKLER..	77
H-KENTLİ MÜBADİLLERİN MESLEK YAŞANTILARI.....	81
I-İŞSİZLİK PROBLEMLERİ.....	84
İ-GÖÇMENLERİN YEMEK KÜLTÜRÜ.....	87
J-MÜBADELE SÜRESİNCE SAĞLIKLA İLGİLİ YAŞANAN SIKINTILAR.....	89
K-KENTLİLİK KAVRAMI İÇERİSİNDE MÜBADİLLER VE GÜNDELİK YAŞANTILARI.....	92
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	105

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin etnik yapısı çok ulusluydu. Aynı coğrafya birden fazla unsuru bünyesinde barındırabiliyordu. Ta ki gücünü kaybederek yıllarca Devleti Aliye'ye bağlı olan etnik grupların çözülüşüne kadar. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nın sonrasında ortaya çıkan tabloda etnik çeşitliliğin dayanma noktası da artık yok olmuştu.

Etnik unsurun bünyesinde önemli bir nüfusu oluşturan Rum halkı da savaşlar sonundaki sosyal oluşumun sürükleyici etkisiyle nüfus hareketinin başlangıcını yaparak yine yeni bir sosyal hareketliliği bunun sonucunda da yeni sosyal kazanımları ve sosyal çözümleri doğurdu. Bu önü alınamaz durum karşısında Yunanistan ve Türkiye'nin de ortak kararıyla resmiyete bağlanıp, prosedürler doğrultusunda büyük çaplı zorunlu bir göçün uygulanmasına karar verilmişti.

Türkiye'nin ulusallaşma yolunda gerçekleştirmekle yetkili olduğu iskan sorununun ve sorumluluğun büyüklüğü sadece Yunanistan'dan yapılacak göçlerle donatılmamıştı. Göçler 1877-78 den itibaren başlayarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde de devam ederek; devralınan sosyal, ekonomik yapı taşlarına bir parça olarak eklenmişti. Yani yeni yapılanmaya giren Türkiye'nin kentleri ve kırsalı, fiziksel olarak yıllarca farklı bir coğrafyada yaşayan ancak özde Türk ve Müslüman kitlenin de eklenmesi ile farklı bir adaptasyon ve değişim sürecini yaşamaya başlamıştı. Bu sürece değinmeden önce genel anlamıyla kentleşme kavramına ve Osmanlı'nın kent yapısına, kentlilerinin yaşam çehresine ayna tutmak gerekmektedir.

Osmanlı kentlerinde çok renkli yaşam, yani sosyal-kültürel çeşitlilik vardı. İstanbul, Osmanlı'nın en önemli kentiydi. Tabii fethinden önce Anadolu'da bulunan diğer büyük kentler de devlet yönetimini üstlenebilecek siyasi, kültürel ve ekonomik noktaları oluşturabiliyordu. Fetihle beraber imparatorluğun ekonomik, kültürel, sosyal merkezi İstanbul oldu. Osmanlı'nın başkenti diğer taşra kentlerine de modellik görevi gördü.

Anadolu ile İstanbul arasındaki alışveriş ve ticaret etkileşimi ve bağı arttırmıştır. Bununla beraber devlet oluşturduğu mekanizmalarla Osmanlı kentinin fiziki çevrenin üretimini yönlendirici politikalarla taşralarda bile oluşturduğu idari birimlerle, bazı

yerlerin kentsel nitelik kazanmasını sağlamıştır. Vakıf sistemi, vergi sistemi doğrudan veya dolaylı olarak kentsel gelişmenin itici kuvvetini oluşturmuştur.

Tanzimat döneminde büyük kentler elverişli koşullar içine girmişti. Bu kentlerden bir tanesi de İzmir'di. Hem ticaret, hem ekonomik, hem de kültürel bir merkez olma özelliğini gösteriyordu. Sahip olduğu demir yolu ağı, Tanzimat döneminde oluşturulmuş kurumlar sayesinde Avrupalıların da ilişki kurdukları bir kent haline gelmiştir.

İzmir'den sonra Selanik de imparatorluğun önemli bir kenti idi. Tüccarı, bankeri, askeri, memuru ve çiftçisi ile kompleks bir kent izlenimini veriyordu. Balkanlara açılan coğrafyası ile hep siyasi çekişmelerin alanı haline gelmişti.

Osmanlı imparatorluğunda kent ve kır çizgisi diğer ülkelere göre daha az idi. Ama yine de XIX. yüzyıla doğru kent ağı gelişmişti.

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ise kentlerin görüntüsü, Osmanlı devletinin son döneminin çok yönlü olarak yansımasıydı. Son dönemdeki sosyal, kültürel ve ekonomik çöküş, kentlerin çehresine tutulan ayna gibiydi. Savaşlar, depremler, yangınlar; işte bütün bu yaşananlar Türkiye'nin kent dokusunu alt üst etmişti.

Yeni rejim ile beraber bu kötü manzara değişmeye başlamıştı. Devralınan kent dokusu, ekonomik hamleler ve projelerin üretilmesiyle değişmeye ve gelişmeye başlamıştı. İlk etapta hem kentler hem de kırsal için önemli olan üretim ağı düzenlendi. Daha sonra yıkılan yerlerin inşası ve imarı sıradaki işlerin sadece birkaçını oluşturuyordu.

Cumhuriyet hükümeti, imar işlemlerini bir program dahilinde hazırlamıştı. Özellikle imar faaliyetlerini özendirmek üzere girişimlerde bulunmuştu.

Kent koşullarının iyileştirilmiş olması kentlilerin de yaşam koşullarını iyileştirmişti. Mübadele ile beraber Cumhuriyet kentleri ekonomik yönden yoksun ve imar yönünden düzensiz bir yapıya bürünmüştü. Mübadelenin kentlere ve kırsala taşıdığı boyut karmaşık ve içi içe girmiş halkalardan ibaretti. Mekansal ve şekilsel boyut kadar toplumsal boyut ta önemliydi.

Yıllarca yaşamış oldukları topraklarda sahne olunan savaşların da sonuçlarıyla göç etmeye mecbur kalan Müslüman-Türk topluluğu kafalarında gelecek kaygısını taşıyarak yeni bir hayata başlayacaktı.

Mübadele, hem uygulanişı hem de insanlar üzerinde yaratığı sonuçlar ile zor bir dönemi hatırlatmaktaydı. Kişiler eldeki az taşınmaz ile sonunu bilmedikleri bir yolculuğa çıkmışlardı. Diğer önemli nokta ise; yolculuğun sonunda gerçekleştirilecek olan iskan meselesiydi.

Kentler, kasabalar, savaş ve işgaller sonrasında yanmış yıkılmış bir halde idi. Mübadele işlerini yürütmek üzere Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulmuştu. Böylece vekalet bu zor işin yükünü üstlenmişti. Türkiye, üst üste yaşanan göçlerle birlikte ciddi bir rakam diyebileceğimiz insan sayısının iskan sorunu ile karşılaşmıştı. Vekalet iskan konusunu çözmeye çalışacak olan kurumsal bir mekanizmayı oluşturuyordu. Bir buçuk milyonu aşkın evsiz insanı iskan ettirmek ve mesken sorunu çözmek ciddi bir işti. Özellikle büyük kentlerde konut sorunu yaşanıyor. Kentli mübadil, iç içe geçmiş birçok sorun nedeni ile güvenlik, eğitim, sağlık faktörleri açısından kendine yeterli olmak adına meskenlerini değiştirmiş ve konut problemlerinin doğmasında bir etkeni oluşturmuştur.

Geleneksel aile yapısı, mübadele öncesindeki özünü mübadele sonrasında da koruyabilmiştir. Hatta yerel ile de kaynaşarak yeni değerler meydana getirilmişti. Ortak kazanımlar, hem aile ilişkilerinde hem de sosyal yaşantıdaki değerlerde kendini göstermişti.

Kentli mübadillerin mübadele sonrası yeni yaşantılarına ve nelerin girdiği veya nelerin geliştiğini irdelemek gerekir. Kentli mübadillerin iskan öncesi yaşam düzeyini yakalayabilmeleri zor olmuştu. Şehirlerden gelen bu insanların çok yönlü uğraşları vardı. Tarım işçisi gibi geldiği toprakta mesleklerini uygulayıp aynı performansı yakalamaları pek mümkün değildi. Çok yönlü olan bu yapıda küçük çaplı veya büyük çaplı ticaretle uğraşan insanlar, memurlar vardı. Mübadele öncesi kentlilerin uğraşları ve meslek kollarına uygun olan bölgelerin tespiti yapılmamıştı. Mübadelenin ise belli ve kısa olan bir süre zarfında yapılması gerekiyordu. Bu sınırlı zaman içerisinde istenilen araştırmanın yapılması ve insanların uğraşısına göre şehirlere yerleştirilmesi mümkün değildi. Özellikle araştırmanın ilmi, fenni, zirai konularda yapılması gerekiyordu. Hem meslek hem de mesken problemleri, mal dağıtımında çıkan problemler bütünü sadece birkaç parçasını oluşturmaktaydı.

Kentli mübadillerin, Cumhuriyet kentlerine uyumu kolay olmadı. Sanayileşmemiş Cumhuriyet kentleri modern ve gelenekselin birleşimi idi adeta.

Geleneksel ve modern iş kolları bir arada bulunabiliyordu. Ancak elinde az bir sermaye ile gelen mübadilin, yer olarak uygun olmayan bir şehre yerleştirilmesi söz konusu olabiliyordu. Mübadilin, geleneksel ile modern iş kollarının birleşiminden oluşan kentlerde mesleki olarak kendisini bulması riskliydi. Yeni teşebbüsler ile farklı alanlarda iş kollarına girenler çoğu zaman başarısız da olabilmişlerdi. Tüccar ve esnaf olan kişilerin, görevi memurluk olanlara göre mesleki sıkıntıları daha fazla olmuştur. Memur olan kişilerin yerleştirildikleri yerde mesleklerini idame ettirmeleri daha kolaydı. Büyük iş sahiplerine, Yunanistan'da bıraktıkları işletmelerle aynı standarda sahip olan fabrikaların dağıtılması pek mümkün değildi. Özellikle teknolojik olarak aynı standardı yakalamak zordu. Rum azınlığın Türkiye'den gitmesiyle beraber ekonomik bunalım başlamıştı. Özellikle bir kaç sektörde bu belirtiler vardı. Bu sektörler halıcılık, zeytin yağı sanayi, incir paketleme sanayisi örnek verilebilir. Giden kitlenin kentli ve tüccar olması bu durumun bir nedenidir. Söz konusu durum ile dış ticaretin de bir süre sekteye uğradığını söylemek yerinde olacaktır. Yine de gelen kitlenin tarım sektörlerine mensup kişilerin olması ve verilen kredilerle, tanınan imkanlarla desteklenmesi Türkiye'de üretimin yükselmesine, ekonomik boşluğun doldurulmasına neden oldu.

Kentli manifaktür sahipleri ve küçük esnafın geldiği yerde tutunabilmesi, üretken hale gelmesi köylülere göre daha uzun zamanda oldu. Kentli kesimin bu uyum sürecinin köylü mübadillere göre daha sıkıntılı geçmesi mübadele işlemini yürüten Vekaletin sınırlı imkanları, dönemin şehirlerinin malum durumu, mübadele öncesi yeteri kadar araştırmanın yapılmaması ile doğrudan ilintiliydi.

Bazı ailelerin ekonomik kazanç adına yerleştirildiği yerden vazgeçip farklı bir yere göç etmesi sosyal açıdan kayıplara da neden olmuştur. Yunanistan'da Rumların yanında çalışanlar mesleki açıdan kendilerini yetiştirdikleri için Türkiye'ye geldiklerinde diğerlerine göre daha az sıkıntı yaşamışlardı. Yaşam koşullarının zorluğu mübadillerin geçim sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur. Özellikle de farklı bir ülkede tüm mal varlığını bırakıp giden insanlar bunu daha şiddetli hissetmiştir. Yaşanan kimliksel arayış, ekonomik sıkıntı ve diğer adaptasyon problemleriyle büyük bir kambur mübadillerin sırtında hissedilmişti. Ancak bütün bunlar onların geliş sonrasında tüm hayatları boyunca hissedilmeyen, zamanla çözülen ve hükümetin de yardımlarıyla iyileşen durumlardı. Mübadiller değişen dinamiklerle beraber sosyal hayatta ve Türkiye'de toplumsal yaşantıda önemli kazanımların sağlanmasında rol oynadı.

Gelen kesim, Türkiye'ye sosyal, kültürel, ekonomik değerlerini de taşımış olacaktı. Mübadillerin, Türk ve aynı zaman da Müslüman oluşu ulusal kimliğin oluşmasında rol oynamaktaydı. Etnik ve kültürel yönden özdeş toplumun doğmasına faydalı olan bir süreçti. Özellikle milli kimliğin oluşmasında önemli bir faktördü. Ayrıca mübadelenin uygulanışı aşamasında yurtdışından maddi bir desteğin alınmayışı da dışarıdan gelecek siyasi müdahalenin önü kesmekteydi. Bütün bunlar sosyal ve siyasal kazanımları oluşturmaktaydı.

I- KENT KAVRAMI VE TÜRKİYE’DE GELİŞEN KENT YAPISI

A- KENTLEŞME

Kentleşme, dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatır¹.

Nüfusun, büyük kısmının özellikle tarım ile uğraştan koparak tarım dışı sektörlerde örneğin sanayi, ticaret, farklı sektörlerde çalışmak, hayatlarını kazanmak amacıyla kentlere yerleşip yaşamaya başlamaları kentleşmeyi doğurur.

Kentleşme süreci, sadece kopulan yeri yani köyü ve kırsalı değil yerleşilen yeri de hem kısa vadede hem de uzun vadede olumlu ve olumsuz olarak çift yönlü etkilemiştir. Bu deneyim toplumdaki bireye kadar uzanan bir deneyim olarak ifade edilebilir. Yaşanan deneyimle insan ilişkilerinde, şehirlerin alt yapısında, konut tiplerinde değişimler meydana gelmiştir.

Toplumsal değişimler kentleşmeye yön veren etkenlerdendir. Toplumların yapısındaki değişimler ister hızlı ister yavaş olsun, zaman içerisinde kentleşmeyi etkiler. Bu etkenler; göçler, savaşlar, yönetim faktörü, doğal afetler yani sosyal, siyasal ve fiziksel tüm etkenleri içerir.

Sosyal değişimler, topluma yön veya şekil verir. Bu oluşan şekil doğrultusunda insanların yaşam biçimi, standardı, mesleki örgütlenmesi de yenilenir ve şekillenir. Toplumsal değişimin bireye kazandırdığı ile birey kentli olma yolunda atılımlarda bulunabilir. Ancak bu çoğu zaman bireyin bilinçli bir şekilde değil de farkında olmadan yarattığı bir süreç de olabilir. Birey yaşamsal standartlarını en iyi hale getirmeye çalışırken kendisi gibi hareket edenlerle farkında olmadan bir süreci oluştururlar. Bu da kentleşme sürecidir.

¹ Bkz.Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge yay., İstanbul, 2000, s.5.

Kentleşmenin itici etkenlerinden birini de göçler oluşturur. Göçlerin sonucundaki toplumun ekonomik, sosyal yapısındaki değişimler bu sürecini hızlandırır. Kent nüfusunun artışının sonucunda kentin içine giren yeni insan unsuru, geldiği noktada zorlayıcı ve değiştirici rol oynar.

Osmanlı toplumu genel anlamıyla etnik yapısı gereği heterojen bir toplumdur. Bu heterojen yapı içinde değişkenlikleri bünyesinde barındırmaktaydı. Nüfusun mesleki çeşitliliği, yerleşim tipi, eğitim tarzı, dinsel yaşam gibi unsurlar bu değişkenlikleri oluşturmaktaydı. Bunun dışında spesifik anlamda düşünüldüğünde Müslüman halk içinde kent ve kırsal yaşam alanlarında homojen bir yapı da vardı. Osmanlı'nın kapalı ekonomik yapısı içinde Müslümanların meslek kolları kısıtlıydı. Tarıma dayalı bu yapı içinde insanların geçim kaynakları daima küçük pazarlara bağlıydı.

Köyün nüfusa yeterli olmadığı aşamada kentlere yönelim başlar. Sosyolojik, psikolojik etmenler, kalkınma, teknolojik ilerlemeler kentleşmenin stabil unsurlarıdır.

Denge pozisyonundayken bir toplumun değerlerinin değişimi yeni yapının; eski yapının etrafında olumlu nitelikler kazandırması da olasıdır. Sosyal değişimler, farklılaşmalar, örgütlenmeler dış dünyaya açılım, nüfusun hacmi şehirleşmeyi sağlar.

Toplumdaki bazı özellikler derece derece, bazıları da yapı farklılığı halinde göze çarpar. Yerleşmiş özellikler değişme halinde olan toplumlar bölük pörçük, düzensiz toplumlar değil yine tutarlılık ve ilişkiler düzeni halinde kendisini gösterir. Yerel, zorunlu, tarihsel koşullar değişimin koşulları toplumun karakterini değiştirir.

Değişen siyasi yapı kentleşme sürecini farklılaştırır. Cumhuriyet'in, yani yeni rejimin siyasal yaklaşımı şehirlerin karakterini de değiştirmiştir.

B- OSMANLI'DA KENTLERİN YAPISI VE KENTLİLER

Osmanlı kentlerinin yapısı ekonomik, sosyal ve kültürel yapı taşlarının birleşiminden oluşmaktaydı. Öncelikle ekonomik yapının kent yaşamını ve kentin yüzünü nasıl etkilediğini irdelemek gerekir. Devletin Avrupa'ya tanınmış olduğu kapitülasyonlarla vermiş olduğu ekonomik ödümler, ilerleyen zamanlarda dışa bağımlı

ve geri kalmış bir sanayinin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca Avrupalılar ile yapılan ticaret anlaşmaları Avrupa'ya Osmanlı pazarını gümrüksüz olarak açmıştır. Yabancı sermayenin karşısında tutunamayan ve dış borçlarla donatılmış bir ekonomi, rekabetin bir parçası bile olamadan kendi doğal kaynaklarını bile işletemez hale gelmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda da üretim elemanlarını kaybeden ekonomik yapı bir enflasyona maruz kalmıştı. Bu mali yapı kent mekanlarından, kentlilerin yaşantılarına kadar değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

16. yüzyılda Osmanlı kenti bağımsız iken giderek yarı-bağımlı bir yapıya kavuşmuştur. Bu nedenden dolayı 17. yüzyıl Anadolu kentleri aynı dönemin Fransız ve İspanyol kentleriyle karşılaştırılabilir. Söz konusu dönemde Avrupa'daki geç feodal yada mutlakiyetçi dönemin merkezileşmiş devleti, ortaçağın az çok özerk, "bağımsız" kentlerini ortadan kaldırmıştı.

Osmanlı'nın kültür çeşitliliğini yansıtan en önemli kentlerinden biri İstanbul'dur. Bunun dışında Selanik, İzmir, Ankara ... Osmanlı'nın en önemli kentleridir.

İstanbul, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan yolların kesiştiği önemli bir merkez olması nedeniyle Bizans döneminden itibaren farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmış, tarihsel gelişim sürecinde Osmanlı Dönemi'nde de sosyo- kültürel renklilik ve çeşitliliğini barındırarak bir "dünya kenti" olmayı sürdürmüştür. İstanbul'un çok kültürlü kimliği, kentteki mimarlık ve sanat ürünlerine de zengin örneklerle yansımıştır. Geniş topraklara yayılmış bir imparatorluğun başkenti ve halifeliğin merkezi oluşu, Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin bulunması ve Avrupa'dan gelen önemli ölçüdeki Musevi nüfusunu barındırması nedeniyle, kentte farklı etnik gruplar bir arada yaşamış, siyasal ve ekonomik zorunluluklar sonucu gelen yabancılar da bu çok renkli yaşamın zenginliğini arttırmışlardır. Camilerin, kiliselerin ve sinagogların yan yana yer aldığı mahalleler bu çeşitliliğin yaşayan belgeleridir. Osmanlı döneminde kentteki çok sesli yaşamın, diğer bir deyişle sosyal- kültürel mozaik'in en zengin olduğu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'ın ilanından Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan son dönemidir. Gayrimüslim tebaa ile Müslümanların hukuksal açıdan eşitliğini ilan eden 1839 Tanzimat Fermanı, çok kültürlü toplum yapısının ivme kazanmasında adeta bir dönüm noktası olmuştur. Diğer taraftan, yabancılara tanınan ayrıcalıklar, çok sayıda Avrupalının kente gelerek yerleşmesi ve kısa sürede sermaye sahibi olmasına yol açmıştır. Böylece, kentte gayrimüslim ve yabancılardan oluşan ayrıcalıklı bir burjuva

sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sınıf, artan mali kaynakları ve çeşitli organizasyonları ile güçlenerek dinsel, eğitsel ve sosyal işleve sahip yapıların inşasını desteklemiştir. Böylelikle Osmanlı toprakları üzerinde etkinlikleri giderek artan yabancı misyonerler ile bir taraftan Roma, diğer taraftan Fransa ve diğer İtalya devletleri tarafından desteklenen İstanbul'daki Latin Katolik Kiliseleri, başı varlıklı ailelerin çektiği toplumsal ve ekonomik bir desteğe de sahip olmuştur².

İstanbul'un fethinden önce, Anadolu'nun belli başlı bölgelerindeki büyük kentler devlet yönetimini üstlenebilecek durumdaki siyasi, ekonomik, ve kültürel merkezlerdir. Bölge merkezleri arasındaki dengeye dayalı bu dönemde Amasya, Tokat, Bursa ve Edirne üç ayrı merkez oluşturmuşlardır. İstanbul'un alınması, bölge merkezli idari geleneğe son vermiştir. Amasya-Tokat siyasi merkez olma ayrıcalığını kaybetmiş, Edirne ve Bursa ise padişahın dinlenme yeri durumuna düşmüştür. Fetih sonrası İstanbul'unun acil sorunları şunlar olmuştur: Kent yönetiminin ele alınması, Rumların denetimi vesayet altına alınmaları, surların, başlıca binaların ve evlerin hale yola sokulması, kentin yeniden iskan edilmesi ve ekonomik faaliyetlerin yeniden faaliyete geçirilmesi³.

Mustafa Akdağ, "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi" adlı eserinde yüzyıllar boyunca Anadolu kentlerindeki Türk toplumsal hayatının kendisine bu yeni topluluğu örnek alacağını, gücü ve serveti yada imkanı olan her Türk ailesinin, İstanbul'a kol atmak suretiyle, imparatorluk başkentinin etkisinde kalmış yeni bir gelişme yolu tutacağını belirtmektedir.

1453'ten itibaren imparatorluğun rakipsiz başkenti olarak gelişen İstanbul, tek siyasi, kültürel, sosyal ve eğitimsel merkezdir. Özellikle Anadolu, yüzlerce ailenin bütünüyle yada gruplar halinde yerleşmekte olduğu İstanbul'un uyuğu ve hayranı olacaktır. Osmanlı başkenti, modası ve yaşama biçimi ile taşra kentlerini etkiler⁴.

Osmanlı başkenti, öncelikle maliye, hazine, eyalet yönetimi, ordu ve donanmanın komuta kademelerinin toplandığı bir yönetsel merkezdir. Şehir, kent

² Sezim Sezer, "Osmanlı Kültür Çeşitliliğinin Kent Mekânlarına Yansıyan Örnekleri Olarak İstanbul'da Tanzimat Sonrası Latin Katolik Yapıları", **2000 den Kesintiler I: Osmanlı'da Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar Sempozyumu**, (Derleyen Ali Uzay Peker), O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi yay., Ankara, 2002.

³ Robert Mantran, **XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, (çev. M. A. Kılıçbay), Eren yay., İstanbul, 1991, s. 6.

⁴ Emre Ergül, "Klasik Osmanlı-Anadolu Kent Konutunun Yerel-Dışılığı", **2000 den Kesintiler I: Osmanlı'da Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar Sempozyumu**, (Derleyen: Ali Uzay Peker), O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi yay., Ankara, 2002, s.52.

halkının kozmopolit doğasından dolayı imparatorluğun sentezini ifade etmektedir. Bu nedenle, İmparatorluğun altın çağı olarak nitelenen 16.yüzyılda kültürel ve sanatsal üretimin merkezi haline gelir. Sanatçılar, yazarlar, şairler, tarihçiler, minyatürcüler, hattatlar saraydaki büyük kişilerin himayesinde başkentün ününü yaymaktadırlar. Hızlı bir nüfus artışı içindeki İstanbul'da halka gıda ürünleri iâşesi açısından gerekli olan her şeyi, atölyeler için gerekli olan hammaddeleri, tersanelerin, ordunun ve inşaatçıların talep ettikleri malzemeleri sağlamak gerekmektedir⁵. İstanbul, böylece ekonomik bir çekim merkezi haline de gelir. Osmanlı bir başkent imparatorluğudur. Tüm olanakları başkenti için seferber etmiş ve gücünün aynasını da başkentinin ihtişamında bulmuştur. İstanbul bu açıdan taşranın tüm artı ürününü kendine çeker.

İstanbul'un yiyecek, hammadde ve mamul mal talebinin büyüklüğü Anadolu'daki tarımsal üretimin yapısını, zanaatları ve bölgeler arası ticareti biçimlendirmiştir. Bu nedenle Anadolu'nun kentsel gelişmesini anlayabilmek için öncelikle Osmanlı başkentini ele almak gerekir. Robert Mantran'a göre, "Başkent para, insan, iâşe yutmaktadır ve ihtiyaçları muazzam ve emredicidir. Özellikle de iâşeye ilişkin olanları"⁶.

16. yüzyıldaki nüfus artışı homojendir. %8 ile %9 dolayındaki kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı değişmemiştir. Sadece İstanbul'un 1477'de 185.000-195.000 olarak tahmin edilen nüfusu, vakıf tahrirlerinden anlaşıldığına göre 1520-1535 arasında 400.000'e ve 16. yüzyılın son çeyreğine girerken, 1570'de ise 700.000'e ulaşmıştır. Bu rakam İmparatorluğun kentsel nüfusunun %40'ıdır. Bu durum tek egemen kent olarak İstanbul'un, artı ürünün denetimini merkezileştirmiş bir imparatorluk yapısı içindeki yerini yansıtır⁷.

Merkezin yüksek kültürü ile periferinin alt kültürler çoğulluğundan oluşan bu ikili yapı içinde Konak modeli de İstanbul'daki zevk belirleyici odağın, taşralının küçük geleneğine ihraç ettiği bir standart olmuştur. Osmanlı yönetici sınıf konutunun iki bölümden oluşan bir mekan programı ve mekansal örgütlenme mantığı vardır. Birinci bölümde bürokratik üst sınıf üyesinin ailesi ve hizmetkarları yaşamaktadır. Bu bölüm, sistem içinde ailenin yeniden üretim mekanı olarak işlev görmektedir. İkinci bölüm ise bürokratik yönetim sisteminin yeniden üretim mekanı olarak işlev görmektedir.

⁵ Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁶ *A.g.e.*, s. 9-10.

⁷ İlhan Tekeli, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", 1982, s.15.

Yönetici sınıf üyeleri resmi görevlerini konutlarının bu bölümünde yapmakta ve sayısı da rütbelerine göre saptanmış geniş bir “kapı halkı”nı beslemektedir. Kapı halkı, hizmetkarların yanı sıra bürokratik mekanizmaları çalıştıran ara elemanları da içermektedir⁸.

Başkent merkezli bir imparatorluğun yönetici sınıfları eliyle yaratılan konut standartları, saraydan başlayarak çevreye yayılmaktadır. Yönetici sınıf her şeyden önce, Osmanlı odasını ve onunla bağlantılı lüksleri yaratır⁹.

Uğur Tanyeli'nin belirttiği gibi, İstanbul'da örneklenemeyen bir barınma kültürü ögesinin taşrada erken örneklerine rastlanabileceğini düşünmek, Osmanlı dünyasının başkent merkezli yaratım evreninin gerçekleriyle çelişmektedir. Bu standartlarla karşılaşan yerel kültürler de giderek merkezin etki alanı içine çekilmişlerdir. Başkentten çevreye yapılan ihracat, 18.yüzyılın sonlarında hız kazanacak, bu süreçte İstanbul'un hegemonyası yerelliği aşındıracaktır.

İstanbul ve bu kentin doğrudan etki alanı içine giren yakın çevresi, Osmanlı-Türk konutunun karakteristik niteliklerini taşıyan bir bölge oluşturur. İstanbul merkezli bu bölgenin etki gücü uzaklaştığı oranda azalır ve bölgesel özellikler belirginleşir. İstanbul'un birinci etki alanı Tekirdağ'dan İzmit'e, ikinci etki alanı ise Edirne ve Rumeli'den Bursa ve Bolu'ya kadar uzanmaktadır¹⁰.

Klasik çağın Osmanlı İmparatorluğu, karmaşık bir kurumlar ve uygulamalar bütünüdür. Bu karmaşık yapı, devletin gündelik yaşamın her alanından vergi alma ve özellikle ticari mübadele üzerinde denetim kurma çabasında olduğu izlenimini vermektedir. Mustafa Akdağ, Osmanlı'nın bütün bir düzenliğinin vergi almak olduğunu belirtmiştir¹¹. Avarız savaş için alınmakta, Resm-i Şer'iyeye üretim ve ticaret faaliyetleri için alınmakta ve Resm-i Örfiye ise evlilikleri, adi suçları ve beledi yasakları da içeren dirlik ve düzenlik için alınmaktadır. Merkezde ve taşrada sistemin işleyişini sağlayan denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar eliyle Osmanlı kentinde fiziki çevrenin yeniden üretimini yönlendirici politikalar uygulanmaktadır. Bu politikaların bir parçası olarak taşrada idari birimler oluşturulmuş, bazı yerlerin kentsel özellikler kazanması sağlanmıştır. Vakıflar yolu ile kurulan çarşılar, medreseler ve

⁸ Uğur Tanyeli, “Housing and Settlement Patterns in the Byzantine, Pre-Ottoman and Ottoman Periods in Anatolia.”, **Housing and Settlement Patterns in Anatolia**, Tarih Vakfı yay., s.431-461, İstanbul, 1996.

⁹ Uğur Tanyeli, *a.g.e.*, s.443.

¹⁰ S.H Eldem, **Türk Evi Plan Tipleri**, İ.T.Ü. Mim. Fak. yay., İstanbul, 1955, s.11.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.188.

imaretlerin de kentsel gelişmeye katkıları olmuştur. Vakıf sistemi, Osmanlı yönetiminin Anadolu'daki kentsel gelişmeye ilişkin politikalarının önemli bir parçasıdır. Merkez veya taşra yönetimleri, askeri ve stratejik önemi nedeniyle bir bölgenin kalkındırmasına karar verdiklerinde, yan ticari kuruluşlarıyla birlikte vakıf kurmak yoluna gitmişlerdir. Devlet, yapı üretimi alanını kurduğu imar örgütü ile denetlemektedir.

Hiçbir Osmanlı kenti İstanbul'la karşılaştırılabilecek büyüklükte değildi. Bursa'nın, Kanuni döneminin ilk yıllarında imparatorluğun ikinci büyük kenti olan Halep'i, XVI. yüzyılın sonuna doğru geride bırakarak bu konumuna yükselmiş olması dikkat çekicidir. Kayseri ve Ankara, XVI. yüzyılda Selanik'i geride bırakarak Osmanlı egemenliğindeki Balkanların en önemli kenti haline gelmiş olan Edirne'yle karşılaştırılabilecek büyüklükteydi. XVI yüzyıl sonu Rumeli kentlerinin hiyerarşisi bütünsel olarak incelenmemiş olduğundan, kesin sonuçlara ulaşılması şüanda olanaksızdır. Ancak bir bütün olarak bakıldığında, Batı ve Orta Anadolu'daki kentleşme düzeyinin Balkanlara göre daha ileri olması muhtemel gözükmektedir. Ayrıca, burada tanımlanan "çekirdek alan" ın dışında ama, günümüz Anadolu'su sınırları içinde de bir grup önemli kent vardı. Hatta, Güneydoğu Anadolu'nun idari merkezi olan Diyarbakır, Edirne'den birkaç yüz aile daha kalabalıktır. Anadolu kentleri büyük ölçüde XVI. yüzyılda gelişti. Bursa, Kayseri ve Ankara gibi en büyük merkezler 1580'de olduğu gibi 1520'de de Anadolu kentlerinin başında yer alıyordu. Ama genel nüfus artışı ve kente göç, çok sayıda küçük yerleşimin 400 vergi mükellefi ve bir pazar edinmesine ve bu sayede kent niteliği kazanmasına olanak sağlamıştı. 1520'de henüz kaza yada nahiye olmayanlarının da XVI. yüzyılda bu konuma yükseldiği yerleşimlerin çoğunun, kent hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alan küçük kırsal pazar kasabaları olduğu söylenebilir. Gene de bu yerleşimlerin çoğunun köy değil, kasaba niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır¹².

Deniz ticareti Anadolu'nun kentleşmesi açısından fazla önemli değildi. Trabzon dışında hiçbir liman kentinin nüfusu 10.000'e yakın değildi ve XVI. yüzyılın sonunda yalnızca Trabzon ve Sinop'ta binin üzerinde vergi mükellefi vardı. Bölgelerarası ticaretin can damarlarını kervan yolları, özellikle de İstanbul'dan Halep'e uzanan "diyagonal yol" ve İstanbul'dan Tokat üzerinden Erzurum'a ve İran sınırına giden

¹² Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1993, s.354-355.

“kuzey kervan yolu” oluşturuldu. Tokat kervan merkezini yeni gelişmekte olan İzmir limanına bağlayan yol da XVII. Yüzyılda önem kazandı¹³.

17. yüzyıl Osmanlı-Anadolu kent konutunun üretim sürecinde de pek çok aktörün rolü vardır. Bu rollerin en önemlisi hiç kuşkusuz imparatorluğun merkeziyetçi ve militarist örgütlenme yapısının en üstünde bulunan Saray’ındır. Saray, konut standartlarını belirlemekte ve bunu örgütsel yapısının ilgili alt kademelerini kullanarak taşraya yaymaktadır. Merkezden bir yada iki yıl gibi oldukça kısa sayılabilecek dönemler içinin atanan taşra yöneticileri, bu model ihracatının Osmanlı-Anadolu kentine öncü taşıyıcıları rolünü üstlenmiş olmalıdır.

Kentler bilindiği gibi tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir. Bu özellikleri ile yalnız başlarına var olamazlar; çevrelerindeki diğer yerleşmelerle etkileşim içerisindedirler. Dolayısı ile, nerede ve hangi devrede olursa olsun, bir kentin zaman içinde oluşumunun en önemli ve anlamlı yönleri, sözünü ettiğimiz fonksiyonlar, bunların yerleştiği kent merkezinin çevre yerleşmeleri ile kurduğu ilişki ve bu ilişkinin değişimidir.

Diğer önemli Osmanlı kenti ise İzmir’dir. İzmir son iki yüzyıl içerisinde yerleşmelerle ilişki düzenini hem de dağıtım ve kontrol fonksiyonları ile bunların merkezdeki yerleşmesini kökten değiştirmiş bir kent gibi görünmektedir.

İzmir, Anadolu’nun zengin yörelerinden birisi olan Ege Bölgesi’nin Batı sahili üzerinde kurulmuş, doğanın bahşettiği fevkalade uygun coğrafya şartlarından yararlanarak tarihin ilk çağlarından beri daima önemli stratejik pozisyona sahip olan İzmir, çeşitli kültürleri ve siyasi güçleri bünyesinde barındırmış bir liman şehridir¹⁴.

İzmir, uzun zamandan beri Anadolu’dan gelen uzun mesafe kervan ticaret yollarının son limanı ve o zamanın ulaşım, haberleşme, üretim ve artık ürün imkanlarına, politik ve ekonomik örgütlenmesine göre belirlenmiş bir bölgenin ihtisaslaşmış bir zanaat ve dış ticaret merkezi idi¹⁵.

¹³ A.g.e., s.355-356.

¹⁴ Nemci Ülker, “İzmir’in Türkleşmesi (1081-1402)”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay., Kasım, 2001, s.36.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Emin Canpolat, **İzmir Kurtuluşundan Bugüne Kadar**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi yay., İstanbul, 1953.

İzmir, XVI. yüzyıl başlarında neredeyse büyücek bir köy niteliğinde idi. Bu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yavaş yavaş dünya ticaretine açılmaya başlaması, doğu Akdeniz’de giderek büyük bir liman kentinin doğmasına ortam hazırladı¹⁶.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’i ziyaret eden seyyahlar, başta Evliya Çelebi olmak üzere, buranın giderek gelişen büyük bir ticaret merkezi olduğunu özellikle vurgulamıştır¹⁷. Bu dönemde kent oldukça kalabalıktır. 90.000 kişiden oluşan nüfusun çoğunluğu Türk’tür. Geri kalanı Rum, Ermeni ve Yahudi’dir. Kentin bütün ticaretini ellerinde tutan Avrupalıların sayısı genellikle azdır. Güvenli ve rahat bir kent olmasının dışında herkes kendi dininde tam bir özgürlük içinde yaşar.

Öte yandan İzmir, XVIII. Yüzyılda iç bölgelerden gelen saldırganların boy hedefi haline geldi. Bu kargaşa ortamı güvenliği geniş ölçüde zedelemiş, üretimde aksaklıklara yol açmış, yağma, soygun, adam kaçırma gibi olayların ardı arkası kesilmemiştir. Bunun yanında İzmir, yine bu yüzyılda yangın, deprem, salgın hastalık gibi büyük felaketlerle boğuşmak zorunda kalmıştır¹⁸.

1688 depreminin yaralarını saran İzmir, 1778’de yeni bir depremle yüz yüze gelmiş, aynı yıl çıkan bir yangın da kenti mahvetmişti. 1784 yılındaki veba salgını XIX. Yüzyıl başlarında, 1812-1824 yılları arasında binlerce insanın yaşamını yitirdiği salgınlar izlemiştir¹⁹. XIX. Yüzyılda da ortaya çıkan ve mekan darlığı, ahşap yapılar yüzünden çabucak yayılan yangınlar, İzmir’de büyük hasarlara yol açmış ve kentin tarihsel dokusunu silip süpürmüştür.

İzmir ve çevresi Tanzimat döneminde çok elverişli koşullar içine girdi. İzmir ve çevresi böylece Tanzimat’ın uygulanmaya konulduğu bölgeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu bakımdan Tanzimat döneminden başlamak üzere İzmir ve çevresinde yeni bir yaşam başlar. Bunun özelliği, yörenin İstanbul’dan sonra Avrupa sermayesinin en önemli etkinlik alanlarından biri olmasıdır. Türkiye’nin en önemli ekonomi ve ticaret merkezlerinde işlemeye başlayan Avrupalılar, İstanbul’dan sonra kendilerine en elverişli Anadolu kenti olmak üzere İzmir’i seçmişler ve orada yerleşerek İzmir

¹⁶ Daniel Goffman, **İzmir and the Levantine World**, 1550-1650 Seattle, Univ. Of Washington Press, 1990.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul, 1935, IX, s.88-104.

¹⁸ Reşat Kasaba, “İzmir”, **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri, 1800-1914**, Tarih Vakfı Yurt yay., 1994, s. 1-22.

¹⁹ Tuncer Baykara, **İzmir Tarihi**, İzmir, 1974, s.54-84.

bölgesinin dünya piyasasıyla olan ilişkilerini düzenlemeye başlamışlardı²⁰. 1856 yılından itibaren yapımına girişilen İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolları Avrupa ile İzmir arasındaki ilişkilerin daha da canlanmasına yol açtı. Bu durum, bir yandan üretimi arttıran etken oldu. Diğer yandan da Avrupa'nın bu alana ihracatı artmaya başladı. Ancak sermayeyi denetleyen unsur Avrupalı idi.

Tanzimat döneminde de İzmir'de Türk unsurların yaşamında da bir refah göze çarpar. Üretim etkinliklerinin artması, Avrupa ile ilişkilerin yoğunlaşması elbette Türklerin durumlarında da önemli gelişmelere yol açmıştır. Tanzimat döneminde İzmir'de pek çok kurumlar ortaya çıkmıştı. Bunların başında kentin denizaltı telgraf kablosuyla Avrupa'ya ve imparatorluğun diğer merkezlerine bağlanması gelmektedir. Bunun iletişim açısından ne kadar büyük önem taşıdığını belirtmeye gerek bile yoktur. İslahane, hastane, rüştiye de yine Tanzimat döneminde İzmir'in kazandığı kurumlardır. Ancak asıl önemlisi İzmir'in Tanzimat döneminde bir sanayileşme sürecine girmesidir. Fakat bu bütün imparatorluğu ilgilendiren bir olay olarak görünmektedir. Sanayi ihtilalinin imparatorluğun el tezgahlarına dayalı ekonomisini nasıl mahvettiğini az çok fark eden Tanzimatçılar, ülkede birçok fabrikanın kurulmasına ön ayak oldular. İzmir de bu ilerlemeden nasibini aldı. Tanzimat'tan önce İzmir'de sabun üretimi, tabaklık, boyacılık, fiç, kutu, kasa yapımı gibi küçük üretim merkezleri vardı. Dokumacılık, halıcılık da ileri bir düzeyde idi. Bunları Tanzimat döneminde bazı fabrikaların yapımı izledi. Tarih boyunca kağıt açısından dışa bağımlı olmaktan kurtulmak isteyen devlet, Yalova, Beykoz kağıt fabrikaları deneyiminden sonra İzmir'de Halkapınar'da 1848'de üretime geçen bir kağıt fabrikası kurdu²¹. Bunun dışında İzmir'de basma ve kağıt fabrikaları kuruldu. Halıcılık daha rasyonel bir hale getirildi. Halı ihracat ürünleri içinde yer aldı.

İzmir, kurulan bu fabrikalar sayesinde imparatorlukta İstanbul'dan sonra sanayi hareketlerinin en çok yoğunlaştığı bir merkez oldu. Yalnız şu noktayı da işaret etmek gerekir ki üretim büyük ölçüde dış satıma yönelikti²².

İzmir ile ilgili yapılan bütün bu yatırımlar, gelişmeler, İzmir'in fiziksel görünümünü kadar, sosyal yapısını ve ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. İzmir,

²⁰ Muhittin Birgen, "İktisat Havzası İzmir", Meslek, 30 Kânûn-ı evvel 1340-24, Şubat 1925, No:1-11.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz Zeki Arıkan, "İzmir Kağıt Fabrikası (1843-1863)", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt yay., 1998, s. 300-314.

²² Abdullah Martal, **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme, 19. Yüzyıl**, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1999.

yüzyılın ortalarında 187.000 kişilik bir nüfusu barındırıyordu. Birbirinden kopuk yaşayan bu nüfusun ortak alışkanlıklarından, ortak bir yaşam biçiminden söz etmek zordur. Sayısal bakımdan üstün olan Türkler, toplumsal yönden diğer etnik ve dinsel topluluklardan soyutlanmış görünmektedir.

Sonuç olarak İzmir'in daha önceki yıllarda başlamış olan gelişme süreci XVIII ve XIX. Yüzyılda da devam etmiş ve bu süreç büyük bir sermaye ve servet birikimine ortam hazırlamıştır. Uluslararası bir liman olmanın ötesinde İzmir, yeni yatırım ve kurumlarla XIX. Yüzyılda bir batılı kent görünümünü almıştır. Kimi gezginlerin İzmir'i Doğu'nun küçük Paris'i olarak görmeleri rastlantı değildir. İşte bu küçük Paris, Doğu Akdeniz'de dünya ticaretinin akışında son derece önemli bir rol oynamış ve bir kent olarak da kendine özgü kurumları yaratmış ancak Mübeccel Kıray'ın vurguladığı gibi bir türlü örgütlenememiştir. İzmir, bu örgütlenememenin sıkıntısını her zaman çekmiştir²³.

XIX. yüzyılın öncesinde imparatorluğun diğer kentlerinde olduğu gibi İzmir'de kamusal bir merkez yoktur. XIX. yüzyılda imparatorluğun geçirdiği dönüşümler sonucunda şehrin fiziksel yapısında kentsel bir dokunun oluştuğu görülmektedir. İzmir'in böyle bir merkez haline gelişi devletin modern bir monarşi olmaya doğru gitmesine bağlanabilir.

XVI yüzyıl sonları Ankara'sına ilişkin çalışmasında Özer Ergenç, söz konusu dönemde Ankara'da ilk bakışta sanılabileceğinden daha düzenli bir birlik bulunduğu dikkat çekmiştir²⁴. Ankara'da kentin zaman zaman örgütlü bir birim olarak hareket etmesini ve inisiyatif kullanmasını sağlayan kent kurumları vardı. Mahalleler ve dinsel kesimler biçimindeki bölümlenmeler, kimi zaman varsayıldığı kadar katı değildi.

XVI. yüzyıl sonları Ankara'sının, "bağımlı" kentten çok, "yarı-bağımlı" kente yakın konumda olduğu biçiminde yorumlanabilir. Bu gözlemin genel olarak geçerli olup olmadığını ancak başlıca Anadolu kentlerini konu alan monografiler gösterebilir.

Osmanlı'nın diğer önemli liman kentlerinden biri de Selanik'tir. Öncelikle demografik özelliklerini incelediğimizde 1830'ların başında, Selanik'in nüfusunun 30-35 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. İzmir ile kıyaslandığında daha küçük bir kent

²³ Zeki Arıkan, "XVIII- XIX.Yüzyıllarda İzmir", **21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir, Uluslar arası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001, s.59.

²⁴ Aktaran Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1993, s.369.

görünümündedir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca kent nüfusu başka Osmanlı liman kenti nüfuslarından daha yavaş artacaktır.

1900'e basıldığında, Selanik'in nüfusu büyük olasılıkla 100.000 kişiyi geçmemektedir. Ancak, o senelerde demografik kıpırdanma başlamıştır. Yunanlıların Selanik'e girişinden birkaç ay sonra yapılan bir sayımda, kentin nüfusunun 160.000'e yaklaştığını görüyoruz. Bu nüfusun en göze çarpan özelliği, büyükçe bir oranının Yahudi olmasıdır. Osmanlı nüfus istatistiklerine baktığımız zaman XIX. Asrın sonlarına doğru Yahudilerin kent nüfusunun ancak %35 ve 37 sini oluşturduğunu görüyoruz. Kentin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesinde gözlemlediğimiz birçok şey bu özellikle bağlantılıdır. Mesela, Selanik'in endüstrileşmesi, bu kentte büyük sayıda işçi isteyen tütün, tuğla, tekstil fabrikalarının kurulması, Musevi cemaatinin büyük bir kısmı çok yoksul bir proletarya oluşturduğuna bağlanabilir. Bir yandan, çingenelerle beraber endüstri proletaryasını oluştururken, Museviler öte yandan Selanik'in tüccar ve banker tabakasının bir kısmını teşkil ediyordu²⁵.

Selanik'te Hıristiyanlar da nüfusun göze çarpan bir unsurunu oluşturmaktaydı. Kent halkının %30 kadarı Hıristiyan'dı. Fener Patrikhanesine mensup olan bu nüfus milli bir kimlik arayışı içindeydiler. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Yahudiler ile bir rekabet içindeydiler. XX. Yüzyılın başında Rumlar endüstrileşme alanında Yahudilerin önüne geçmiş durumdaydılar.

Kentin diğer önemli unsuru ise şehir halkının üçte birini oluşturan Müslümanlar idi. Meslek olarak genellikle asker ve memuriyeti seçerlerdi. Selanik sadece bir liman kenti değildi aynı zamanda bir garnizon şehriydi. Kent basit bir yapılanmaya sahip değildi. Şehrin eski ve yeni yapıların bir sentezi olması nedeniyle kompleks bir dokuya sahipti.

Şehrin panoramasında, kültürel ve iktisadi hayatında, kışlalar, asker gazinoları, cephaneler, depolar ve bütün bunların sivil yönü, valilik ve belediye binaları gözden kaçmaz bir şekilde sıvrılıyorlar. XIX. asrın sonunda Makedonya'da kargaşalıkların artmasıyla beraber, askeriye ve bürokrasi kente daha belirgin bir tarzda damgalarını vuracaklardır²⁶.

²⁵ Paul Dumont, "Selanik", **21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir, Uluslar arası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001, s.91.

²⁶ Paul Dumont, *a.g.e.*, s.92.

Selanik'te adeta bir orta Avrupa rüzgarı esiyordu. Mimari yönden de durum bunu göstermekteydi. Bunun dışında Balkanların denize bakan kapısı konumunda olan şehirde bu konumu nedeniyle XIX. yüzyılın sonunda her türlü oyun oynanmaya çalışılmaktaydı. Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar Osmanlıya karşı kendi adımlarını atmaya çalışan gruplardı. 1912 yılında bu adımlar Yunan ordusunun kente girmesi ile durmak zorunda kalmıştır. Selanik'in Yunan devletine katılımı ile bölgenin kültürel, iktisadi ve siyasi haritasını altüst edip, asırlık dengeleri ortadan kalktı.

1580-1880 yılları arasında yine de kentler önemli ölçüde büyüdü. XIX. yüzyılın sonunda Anadolu 1580 e göre çok daha gelişmiş bir kent ağına sahipti. Oldukça yakın zamana ait bu kentleşme sürecinin kronolojisi bile şu anda fazla kesin değildir. Ancak, kentlerin canlanmasının esas olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği varsayılabilir. Kent- köy ilişkilerinin daha açık biçimde anlaşılmasıyla birlikte, XVI. ve XIX yüzyıllar arasında Anadolu'nun köy ve kent toplumlarını etkileyen uzun dönemli değişme hareketleri de saptanabilecektir. Kentsel gelişme dönemleriyle kırsal yaşamın egemen olduğu dönemlerin birbirini izlemesi ancak böyle geniş bir çerçeve içinde anlam kazanabilir²⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kent ve kırsal arasındaki ayırım ortaçağ Avrupa'sında pek çok yerde olduğundan daha azdı. Kırsal alanlarda tüccarlar olduğu gibi, kentlerin bir çoğu da geçimlerini sahip oldukları bağ ve bahçelerden sağlıyorlar, yazları çoğu zaman aylarca bağda yaşıyorlardı. Bu yarı tarımsal yaşam biçimine 20. yüzyılın ortalarında dahi rastlamak olasıydı. O yıllarda da, örneğin Akşehir gibi bir orta Anadolu kentinde zanaatkâr ve perakendeci tüccarların çoğu, yaşamlarını kendi işleriyle sürdüremedikleri için bahçelerine muhtaçtılar. Hasat zamanlarında işyerlerinin bulunduğu semtler tenhalaşıyor, dükkanlarda en fazla bir çırak bırakılıyor, iş sahipleri tarımla uğraşıyorlardı. Ama kentle kırsal kesim arasındaki kültürel farklılık, ekonomik farklılıktan daha keskindi. Yazılı kültür, genel olarak kentlerde gözleniyordu; kırsal yörelerde sadece küçük kesimin yazılı kültürle bağı vardı. Anadolu köylerinin pek çoğunda camiler ancak 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmişti. Köylerdeki okuma yazma bilenlerin çoğu bunu herhalde yakındaki bir kentte yada dergahta öğrenmişlerdi²⁸.

²⁷ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1993, s.369-370.

²⁸ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1998, s. 66-67.

Osmanlı kentlerinde özel bir kent hukuku yoktu; belediye ve belediye başkanı kavramları 19. ve 20. yüzyıllarda tanışılmış yeniliklerdir. Eski araştırmacılar bu durumdan ortalama kentliler için İstanbul, Bursa ya da Ankara'da yaşıyor olmanın pek fark etmediği sonucunu çıkarmışlardır. Bu görüşe göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerde yaşayanlar kendilerini bir kentin hemşerisi olmaktan önce bir dini cemaatin mensubu olarak görüyorlardı. Eski araştırmalara göre önem verilen şeyler sadece din ve özel aile yaşamıydı, yani bir yandan camiler yada kiliseler, öte yandan da konutlar. Bu toplumsal yapıda gerçek anlamda bir kent bilincine yer kalmamış oluyor. Bugün kentimizin bazı ayrıcalıkları olmasından çok, kentsel bilincin kültürde ifade bulmasını istiyoruz. Osmanlıların kente bir bütün olarak baktıklarını gösteren ipuçlarından bir tanesi, 16. yüzyıl minyatürleri arasında sık sık rastladığımız kent panoramalarıdır. Bu resimlerde göze çarpan şey, bir kentin topografyasını bir başka kentle karşılaştıramayacak biçimde vermek çabasıdır²⁹.

C- OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE DEVR ALINAN KENT YAPISI

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kentlerin görüntüleri, Osmanlı'nın son önemlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının paralelinde bize ipuçları vermektedir. Bu nedenle öncelikle Osmanlı'nın son dönemlerinin belirtilen etmenlerinin üzerinde durmakta fayda vardır. Bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: "İmparatorluktan Türkiye'ye kalan varlık kaba çizgileri ile şöyle özetlenebilir: kırk iki bin köyü, bin kasabası, altmış yedi kenti ile yuvarlak yedi yüz elli bin kilometre karelik koskoca bir coğrafya parçasını kapsayan Türk yurdunda son derece ilkel geçim şartları içinde yaşayan on iki milyonluk bir halk oturmakta, daha bir mutlu azınlığı bile yok, daha kötüsü bölgeler, yakın şehirler bile birbirine bağlı değil; her yer daracık bir çerçevede kapalı. Bir milli pazardan, bir milli ekonomiden eser bile yok. Ortak dili, öz yurdu,

²⁹ A.g.e., s.164-165.

bağımsız devleti, bir tarih ve kültür geleneği olsa bile ortada daha batılı anlamda bir ulus yok. Olsa olsa Atatürk reformlarıyla coşturulmuş bir ulus potansiyeli var³⁰.

Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda zafer kazanan Türk halkının karşılaşacağı bir çok ekonomik, toplumsal sorunlar beklemekteydi. Bu durum mücadelenin henüz bitmediğini göstermekteydi. Yaşanan yangınlar, depremler ve işgallerin sonucunda Türkiye'de kent dokusu tahrip olmuştu. En önemli sıkıntılardan biri ise konut sorunuuydu. İşgaller ve doğal felaketlerin dışında belirtilen sorunun önemli noktası ise Osmanlı Devleti'nin Kurtuluş Savaşında yaşamış olduğu durumlar ve devletin son dönemlerindeki otorite ve idaresinin yitirilmiş olmasıdır. Uygulanan tehcir politikaları, savaşlar sonunda terk edilen mekanların tahrip edilmesi ve fuzuli işgalleri, bunun dışında 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşması ile kararlaştırılan mübadele gereğince Türkiye'ye Müslüman halkın gelişi sonucunda konut sorunu ülkenin en belirgin sorununu oluşturdu.

Yüzyıllar boyunca, ama özellikle de 19. yüzyılda, İstanbul'da meydana gelen afet biçimindeki yangınlar, deprem ve sel felaketleri ortamındaki devlet müdahaleleri; sürekli oluşan toplu göçlerin gerektirdiği yeni iskan bölgeleri, 20. yüzyıl başındaki Türkiye Cumhuriyeti'ne armağan ettiği yerleşimlerle, onların adlarına bile yansımıştır. El-Aziz, Mamûret-ül Aziz (Elazığ), Hamitabad (Isparta) gibi kentler, Aziziye, Hamidiye, Mecidiye, Osmaniye, Ertuğrul, Süleymaniye, Reşadiye, Sultaniye gibi semt ve yeni yerleşmeler bu geleneğin fiziksel boyutlarının ve yayılımının kapsamını göstermektedir³¹.

Avrupa'da sanayinin doğumundan önceki İzmir şehri, yerleşme yeri kademeleşmesi tedricen büyüyen mal, insan, haber akımlarının sağlandığı ulaşım ve haberleşme sistemleri içe dönük, üstelik yerleşme kademeleşmesine ve üretim teknolojisine uygun, artık ürün kontrolünün ekonomik ve siyasal yönlerinin birbiri üzerine çakıştığı tutarlı bir bölge bütünleşmesi içerisinde uzun mesafe ticaretinde ve bir cins zanaatta ihtisaslaşmış bir şehirdir³².

Giderek, bütünleşme şekli, dengeli bölge ilişkileri ve İzmir'in bu bölgedeki fonksiyonu dış dinamikle değişmeye başlamış ve XIX. yüzyılın sonunda her yönden yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu devre uzun mesafelerin değil kısa mesafedeki tarımsal

³⁰ E.T. Elçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul, 1970, s.268.

³¹ Ali Cengizkan, **Mübadele Konut ve Yerleşimleri**, Arkadaş yay., Ankara, 2004, s.18-19.

³² Sjoberg, **G. The Preindustrial City**, Glencoe III, The Free Press, 1960.

artık ürünün mümkün olan en büyük miktarının yoğun dış ticaretle dışarı aktarıldığı bir dönemdir. Bu artık ürün akıtımı ulaşımında ve haberleşmede yeni bir teknoloji (tren ve buharlı vapurla posta teşkilatı ve sonraları telgraf) ile sağlanmıştır. Fakat tarımsal üretimde ürün değiştiği halde teknoloji ile yerleşme biçimi (dağınık, izole köyler) değişmediği için akıtımı temin ve devam ettiren örgütler (Ticaret şirketleri, sigortalar, bankalar, demiryolu, rihtim şirketleri) ulaşım ve haberleşmenin etkinliğini arttırmak için eski teknoloji ve ilişkilerin bir kısmı yeni uyumlar yapmış ve yeni tampon roller edinmişlerdir. Bu halin sonucu tarımsal artık ürün kontrolü devletin elinden çıkmış, dışa dönük, dışa bağlı yeni ekonomik kurumlara geçmiştir. Bunun dışında tarımsal olmayan ürünler ve faaliyetler hâlâ eski idare ve koordinasyon çevrelerinin, devletin elinde kalmış ve çok az değişikliklerle eski ilişki düzenlerini devam ettirmişlerdir. Bu çelişki, yani ikili kontrol ilişkisi şehirde belirli bir çift-yerleşme yapısı ortaya çıkarmıştır. Bu çift yapı bir tabakalaşma ya da sosyo-ekonomik güç ayrılığından fazla bir farklılaşmadır. En iyi şehrin ekolojik yapısında gözlenebilmiştir³³.

Bu anlatılanlarla artık 19. yüzyılın sonunda artık İzmir sanayi öncesi şehir anlayışından uzaklaşmıştır.

XIX. yüzyılın başına kadar İzmir'in merkezi iş mıntıkası bir tek ekonomik düzenin yerleşmesini aksettirmekte idi. Yeni yapılan binalar, buralara yerleşen fonksiyonlar hepsi birbiriyle bütünleşmiş, birlikte işleyen birimlerdi. Rum mahallelerinin gelişmesi ve buraya öncekinden çok daha fazla Avrupalının yerleşmesi, bazı tüketim malları perakende satış nüvelerinin yerleşmesiyle buraya Frenk mahallesi adı verilmesine rağmen merkezi iş mıntıkası hâlâ bir tek sistemin parçalarını taşıyordu. Bu iş merkezinin bölge ile bütünleşmesinde de bir çeşitlenme yoktu. Fakat 1830'lardan sonra o zamana kadar azar azar olan değişikliklerin birikimi ve daha hızlanan yeni değişikliklerle, İzmir'in yerleşmesinde dramatik yenilikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölge idare merkezinin önce Aydın'a, sonra İzmir'e naklinde olduğu gibi bölge artık ürünün akıtımı ve kontrolü de yeni yönler ve vasıflar kazanmakta idi³⁴.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında dışarıya gönderilen ürünlerin üzüm ve incir gibi lüks yiyecek maddelerine dönüşmesi, buna tütünün eklenmesi, pamuğun ihraç metali haline gelmesi, bunların gemilerle ihraç edilebilir hale gelmesi için ilk işleme ameliyesine tabi tutulması gereği, bu ticaretin hacmi dolayısıyla, kredi, işleme,

³³ Mübeccel B. Kiray, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam yay., İstanbul, 2003, s.56-57.

³⁴ Mübeccel B. Kiray, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, Bağlam yay., s.43.

depolama için gereken örgütler, ulaşım ve haberleşme gerekleri yepyeni ve eskisi ile ilişkisi olmayan bir düzen ve yerleşme şekli getiriyordu. Önemli olan bu yeni ilişkiler gelişip yerleşirken dış ticaretle ilgi olmayan diğer fonksiyonlar yani imalât, perakende satış, idari kontrol ve benzerleri hemen hemen hiç değişmiyordu. Onun için merkez hem şehirlerle hem bölge ile iki ayrı düzeyde ve biçimde bütünleşiyor, bu da olduğu gibi mekâna aksediyordu³⁵.

Cumhuriyet'in ilk döneminde örneğin İzmir'in en önemli sorunu, mübadelenin sebep olduğu mali düzensizlikler idi. İzmir adeta ekonomik bir sarsıntı geçirmişti. İzmir ve hinterlandı önemli ölçüde dış göç vermiştir. Mübadele ile giden kesim kent kökenli idi. Tarım dışı çalışan³⁶ kent kökenli insanların göçü ile şehirde önemli bir emek açığı oluşmuştur. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası faaliyet alanına ilk aşamada bu emek açığının giderilmesini koymuştur.

Yeni rejim yani Cumhuriyetle beraber görünen bu manzara değişmeye başlamıştır. Ekonomik atılımlar ve çeşitli projelerle Osmanlı'dan devir alınan kent dokusu değişime başlamıştır. Kentler yeniden düzenlenirken mimari bir tarz oluşturulmaya özen gösterilmiştir. 1910 yılından itibaren bu yolda ilerlemek için "Birinci Ulusal Mimarlık Akımı" başlamıştır.

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın öncülüğünü yapan mimarlar, geçmiş dönemlerin mimarlık öğelerini büyük bir coşkuyla incelediler, bunlardan yararlanmaya çalıştılar. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde denenmemiş değişik biçimli kemerler, cephelerde yeni düzenler içinde uygulandı. Girişlere özel önem verildi, mermer sütunlar, çini panolar, madeni bezemelerle zenginleştirildi³⁷.

Mustafa Kemal Atatürk, bayındırlık işlerinin yürütülmesi amacıyla 17 şubat 1923'te İzmir Ekonomi Kongresi'ni açış konuşmasında " Siyasi ve askeri zaferler, her ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, az zamanda söner. Bu kuvvetli ve parlak zaferimizi de taçlandıracak olan bayındırlık yolunda sonuç alabilmek için ekonomik egemenliğimizin sağlanması ve güçlendirilmesi gerekir" diyerek bayındırlık işlerinin yürütülebilmesi için ekonomik kalkınmanın gereğini vurgulamıştır³⁸. Bütçede var olan büyük açıklara ve Nafia Vekaleti'nin

³⁵ A.g.e., s.43.

³⁶ Tarım dışı sektörler olarak halıcılık, ticaret ve buna benzer sektörler kastedilmektedir.

³⁷ A.Nedim Atilla, **Gelişen İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., s.4.

³⁸ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, 1972, s.42

kısıtlı olanaklarına rağmen Cumhuriyet Hükümeti'nin ilk etapta ele almış olduğu konular ulaşım, savaşta yanan ve yıkılan yerlerin inşası, imarı, bataklıkların kurutulması gibi sorunlar olmuştur.

D- CUMHURİYETLE BERABER DEĞİŞEN VE GELİŞEN KENT YAPISI

Cumhuriyet Hükümeti parasal sorunlarına rağmen yapılacak imar işleri için hükümet bir program hazırlamıştı. Fethi Okyar, 5 Eylül 1923 tarihinde hükümet programını şu şekilde dile getirmiştir:

“Harp senelerinde umur-u nafiaya pek az masraf edebildik. Yollarımız, köprülerimiz muhtacı tamir olduğu gibi, bir çok limanlarımız henüz inşa olunmamıştır. ... Birçok yerlerde öyle bataklıklar vardır ki, masraf edilip kurutulursa, civar ahali için ayrı feyiz ve bereket olacaktır. Yaşamak için ve iktisadi inkişafımızı temin için umur-u nafiaya dört elle sarılmak mecburiyetindeyiz. Ancak bütün bu ihtiyacın bütçeden teminine imkan yoktur.”

Bu nedenle bir çok önlemler alınarak imarı özendirmek için vatandaşların imar faaliyetlerini teşvik için yeniden inşa edilmiş veya edilecek gayri menkuller bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Ayrıca imar faaliyetini arttırmak için Türkiye’de bina inşasına taahhüt eden şirketlere ve müesseselere bazı kolaylıklar sağlanmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki manzarasını Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde şu şekilde çizmiştir: “Baştan başa ziraati ile ticareti ile, şehirleri ve köyleri ile yeniden inşa edilecek, maddi ve manevi inşa edilecek bir vatan ve on iki milyon İngiliz lirası, yani iyice bir anonim şirket sermayesi kadar bütçe” belirtilen bu durum nedeniyle ilk yıllar hükümetin inşaat alanına yapabildiği yardımlar kısıtlı kalmıştır. 1926 yılında Türkiye çapında inşaata kredi sağlamak üzere kurulan Emlak ve Eytam Bankası, ilk yıllar yardımını ancak Ankara inşaatına yönltebilmiştir. Kent planlamaları çözümlenmesi gereken sorunlardandı. Bu doğrultuda ilk adım savaş sonucunda harap olan İzmir için düşünülen imar planıydı. 1924 yılında Fransız René Dangér'nin hazırladığı kısmi imar planı devletçe uygulanmaya konmuştu.

Cumhuriyet yönetimi, önemli liman kenti olan İzmir'in, Türkiye'nin sanayide ön saflarda giden, değerli fabrikaların ve imalathanelerinin bulunduğu bir şehir olmasını I. İktisat Kongresi'nde ortaya koymuştur. 1927-28 yıllarında İzmir, Türkiye'de tütün üretiminde hem iş alanı sağlama konusunda hem de ihracatta önemli bir yeri tutmaktaydı. İzmir'de bu nedenle bir tekele gidilmesi kaçınılmaz bir durumdu. Böylece kentliler de yenilenen bu yapıda iş imkanı ile kendi yaşam koşullarını da iyileştirmiş oldular. Cumhuriyetle birlikte önemli kentlerden biri olan İzmir'deki fabrika sayılarında artış sağlanmıştır. Yine kentte modern mezbahalar, halı, un, su fabrikaları, hastaneler, halkevleri, eğitim kurumları oluşturulmuştur. Yenilenen kamusal mekanlar, kent mekanlarının önemli işlevi sürdürmekteydi ve bu kamusal alanlar nitelikleri itibariyle kentlerle özdeşleşerek yeni bir çehreyi oluşturmuştur.

Ege'nin ve İzmir'in Cumhuriyetin ilk on yılındaki en önemli büyük çabası, savaş öncesi etkinliğini geri kazanma, Osmanlı dönemindeki kent konumuna yükselme üzerine olmuştur. Ancak İzmir, liman kent konumundan uzaklaşırken, şansızlık da yakasını bir türlü bırakmamaktadır. 1929 Büyük dünya ekonomik buhranı İzmir'in iktisadi hayatını felç etmiş, tarımsal ürünlerin fiyatları düşmekle birlikte, Ege bölgesinin dış ticaretinde önemli bir daralma yaşanmıştır³⁹.

İzmir, büyük dünya buhranının etkilerinden ancak 1933 yılında kurtulabilmiş, üretim, ithalat ve ihracatta savaş öncesi değerlere bu tarihte ulaşmıştır. Cumhuriyetin ilk on yılı İzmir ve hinterlandı için çok zor bir dönemdi. Kurtuluş sonrası yabancı sermaye, Türkiye'deki faaliyetlerinde temkinli davranmaya başlamıştı. Lozan antlaşmasının imzalanması, ardından Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yabancı sermaye tekrar faaliyete geçmiş, özellikle İzmir ve hinterlandında yine eski ilişkilerini kurma çabalarına girişmiş, bölgedeki Levanten ve Musevileri tercih etmeye başlamıştır. Türkiye'de yeni yapılanmanın başladığı, hemen her alanda millileşmenin yaşandığı dönemde, iktisadi etkinliklerde yine gayrimüslim unsurların ön sıraları işgal etmeleri, Müslüman- Türk kitlede imparatorluk döneminde olduğu gibi yine iktisadi faaliyetlerin dışında kalacağı korkusu ve kuşkusu uyandırmıştı⁴⁰. Cumhuriyet'in amacı İzmir'i ticaret kenti haline getirmektir. Osmanlı dönemindeki liman kent birikimini tekrar kurgulamak olarak ta düşünülebilir.

³⁹ Sabri Yetkin, "İzmir İktisadının Tarihsel Dönüşümleri", **21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir, Uluslararası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001, s.191.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, s.193 vd.

Kent planlamaları dahilinde Ankara için de bir çok konu düşünöldü. Bilindiği üzere 13 Ekim 1923'te Ankara, Türkiye'nin başkenti olma statüsünü kazanmıştır. Ancak Ankara'nın bu tarihlerdeki kent dokusunu incelediğimizde alt yapı hizmetlerinden yoksun, kırk bin kadar nüfusu, bataklıkları, sert iklimi ile bir Anadolu kasabasını çağrıştırdığını görmekteyiz. Dönemin Fethi Okyar hükümeti, hazırladıkları programlarda kentin gelişimi için bir çok görüşe sahip idiler. Öncelikle 1924 yılının Mayıs ayında Ankara Şehremaneti kurulmuştur. Tasarlanan planlarla konut yapımına gidilmiştir. Yine planlar dahilinde yol açımı konusunda ilerlemeler kaydedilerek on yıl içerisinde yirmi dokuz kilometre uzunluğa ulaşan yollar yapılmıştır. Çıkarılan yasalarla ise Cumhuriyet rejiminin algıladığı batılı biçimde medeni ve sağlıklı bir kent sembolü yaratmaktı.

1923-32 yıllarında kentleşme olgusu ile birlikte kent konutlarında artış göstermiştir. Kentleşme kavramı Cumhuriyet'in ilk yıllarında yavaş yavaş gelişen bir kavramdır. Genellikle nüfusu elli binin üzerinde olan yerleşme merkezlerinde bu daha çok öne çıkmaktadır⁴¹. 1927 yılında nüfusu on binin üstünde olan altmış altı kentin ancak ikisinin nüfusu yüz bini geçmemekteydi. Kentlerde evler, apartmanlar ve ek inşaat için yapılan harcamalar, uluslararası ekonomik bunalımın etkilerinin görölmeye başlandığı 1931 yılına dek artmıştır.

1924 yılında 5270 olan konut sayısı giderek artarak 1930'da 8561'e çıkmıştır. 1927'de yapılan bina sayımı istatistiklerinden anlaşıldığına göre, ülkedeki 3. 360.575 yapının %77.07'si meskendi. Bunların bir kısmı da oturmaya uygun olmadığı halde konut olarak kullanılan yapılarıdır.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ruşen Keleş, *Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri (1927-1960)*, Ankara, 1961.

TÜRKİYE'DE KENT VE KIR NÜFUSU

1927-1940*⁴²

Yıllar	Kent Nüfusu	Genel Nüfus İçinde %	Kır Nüfusu	Genel Nüfus içinde %
1927	2,236,085	16,4	11,412,185	83,6
1935	2,684,197	16,6	13,473,821	83,4
1940	3,214,471	18,0	14,606,479	82,0

TÜRKİYE'NİN NÜFUSU*⁴³

1927-1945

Yıllar	Nüfus (Milyon)	Artış Oranı %
1927	13,648	21,3
1935	16,158	19,8
1940	17,821	10,6
1945	18,790	22,0

⁴² * Tablolar için bkz. Mübeccel B. Kıray, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam yay., İstanbul, 2003, s.66-68.

⁴³ * Tablo için bkz. A.g.e., s.66-68.

II- MÜBADELE SÜRECİ VE BU SÜREÇTE KENTLERLE İLGİLİ GENEL KONULAR

A- NÜFUS MÜBADELESİ

Kurtuluş Savaşı'nın kesin bir başarı ile sonuçlanması üzerine Türkiye ile I. Dünya Savaşı'nın galipleri arasında Lozan Barış Konferansı yapılmıştır. İlerleyen zaman içerisinde galip devletlerle yapılacak anlaşma ise Türkiye Devleti'nin bütünlüğünün dünya devletleri tarafından tanınmasını sağlayacak ve gelecekte Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin ana unsurunu teşkil edecekti. 1923'ten itibaren yaşanan yeni süreçte Türkiye'nin dış politikasında en fazla yeri teşkil eden devlet Yunanistan olmuştur. Bu iki ülke arasında çözümlenmeyi bekleyen bir çok sorun vardı. En önemli sorun ise Yunanistan'da yaşayan Türkler ile Anadolu'da yaşayan Rumların değişim sorunuydu. Aslında bu sorun Lozan'dan önce var olan bir sorun idi. Temelleri 1912-1913 Balkan Savaşı'ndan sonra ortaya konmuş ve I. Dünya Savaşından sonra tekrar geliştirilmişti. Yunanistan Batı Anadolu'da bulunan Türk nüfusu ile Anadolu'daki Rum nüfusunun değişimi için Paris Barış konferansında öneri sunmuştur. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın sonucu bu önerinin geçersizliğini sağlamıştır.

Balkan Savaşı döneminde bir takım göçlerin meydana geldiği görülmektedir⁴⁴. Göç olgusu birdenbire kendiliğinden doğan bir olgu değildir. Türklerin Balkanlar'da var olan sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmasını sağlayan ise yaşamış oldukları soykırım, baskı ve zulümlerdir. Bu etkenlerin sonucunda ise Balkanlarda ki Türk halkı, yıllarca yaşamış olduğu topraklardan koparak Türkiye'ye doğru bir göç sürecini başlatmıştır.

Anadolu hezimetini takip eden günlerde Yunanlıların Türklere karşı giriştikleri intikam siyaseti, çok daha yaygın olmuş, dehşet ve vahşet sınırlarını alabildiğine aşmıştır. Bozgunu hazmedemeyen yerli halka, Anadolu'dan kaçıp kurtulabilen asker

⁴⁴Balkan göçleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, Kum Saati yay., Kasım 2001, s.31-95.

artıkları ve başı bozukların katılması ile başlatılan saldırılar memleketi tam bir terör havasına sokuyor, Türklerin imhasını hedef alan bir nevi haçlı seferi meydanına çeviriyordu. Sokaklarda dövülen, evlerine saldırılar düzenlenen, hatta ölümlerle sonuçlanan işkencelere tabi tutulan azınlığımız sinmiş bir durumda yaşıyordu. Lozan sulh muahedesi gereğince, Anadolu Rumlarına karşılık mübadelelerine, Anavatana alınmalarına karar verilen, Batı Trakya'dakiler dışında Türk azınlığın, bu kurtarıliş anına kadarki feci durum böyleydi. Onun için mübadiller, İstiklal zaferi kadar, onun bu hayırlı sonucunu da büyük mutluluk olarak kabul ediyor, mübadele ahkâmını uygulamak üzere gelen Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu bir kurtarıcı olarak görüyorlardı⁴⁵.

Türkiye Cumhuriyeti, bilindiğı gibi Osmanlı Devleti'nin tarihi mirasını devralmıştı. Devralınan bu miras Türkiye Cumhuriyeti'ne bir çok meseleyi taşımıştır. Göç meselesi de bunlardan biridir. Kitlesel göç aslında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan karşılıklı değışimle başlamamıştı. Toplumsal hareketlenme Eylül 1922'den itibaren başlamıştı.

Yunan ordusunun Büyük Taaruz ile yenilmelerinden sonra, 1922 yılının Eylül ayından itibaren Türkiye Rumlarının büyük bir kısmı ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardı. İlk örgütlü Rum göçü 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınması ile başlamıştır. Bir Türk uçağı şehrin üzerinde uçarak, attığı bildirilerde Yunan askerleri ve Rumların en geç bir ay içinde şehri terk etmeleri istenmişti. 8 Ekim'e kadar olan bir aylık sürede 300.000 Rum göç etmiştir. Mudanya Mütarekesi'nden sonra da Trakya ve İstanbul'dan 600.000 Rum göç etmiştir⁴⁶.

Türk zaferi ile Doğı Trakya, İstanbul ve Anadolu'dan çok sayıda Rum'un Yunanistan'a göçünün dışında yine aynı yıllarda Bulgaristan'dan ve Rus ihtilali üzerine Rusya'dan da yaklaşık 1.200.000 göçmen Yunanistan'a sığınmıştı. En büyük sorun ise bu göçmenlere yer bulunması sorunuydu. Yunanistan, bu durumuna bir çözüm bulunması amacıyla, sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi düşünmüş ve cemiyet de Eylül 1922'de, yani Lozan Barış Konferansı başlamadan önce sorunu ele almıştır⁴⁷.

⁴⁵ Ömer Dürri Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi", **Tarih ve Toplum**, IX/53 (Mayıs 1988), s.49.

⁴⁶ Hakkı Akalın, **Ege'de Bahar**, Ankara, 2000, s.91.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, 1986, s.241 vd.

Yunanistan'ın azınlıklara karşı yürürlüğe koyduğu politikasının temeli, onları uygulamalarıyla yıldırıp bu topraklardan göçe zorlamak yönündeydi. Gerçi bu politikalar, Balkan Savaşı sonrasında itibaren, özellikle de kırsal kesimde yoğun bir şekilde uygulamaya zaten konulmuştu. Bilhassa Makedonya ve Batı Trakya bölgelerinde Müslüman Türkler komitacı oldukları iddiasıyla tutuklanmakta, işkence ve kötü muameleye maruz kalmakta köyler silah arama bahanesi ile basılmakta bu işlemler sırasında bir çok insan yaralanmakta hatta öldürülmekteydi. Bunun yanı sıra askerlik çağındaki Müslümanlardan bu görevin karşılığı askerlik bedeli olarak tahsil edilmesine rağmen, aynı insanlar asker kaçağı olarak tutuklanmakta, Müslümanların mektupları postanelerde haberleşme hürriyeti olduğu beyan edilmesine rağmen açılmakta, camiler ve okullar başta olmak üzere Müslümanlara ait her türlü sosyal tesise çeşitli bahaneler gösterilerek el konulmaktaydı. Daha önce de değinildiği üzere, Yunan ordularının Anadolu topraklarında uğradığı yenilgi sonrasında yaşanan süreçte evlere de el konulmaya başlanılmıştı. Özellikle Kavala ve Drama bölgelerindeki köylerde yaşayan Müslümanlar da yaşadıkları mekanlardan topluca sürülmekte ve buralara Kafkasya'dan gelen Yunan kökenli göçmenler yerleştirilmekteydi⁴⁸.

Kitlesel hareketler her iki ülkeyi de zor duruma sokmaktaydı. İşte gelinen bu noktada çözüm olarak nüfus mübadelesi öngörülmeğe başlanılmıştı.

Yunanistan, bu durumun çözümlenmesi için konuyu Milletler Cemiyetine taşımıştır. Milletler Cemiyeti, Eylül 1922'de henüz Lozan Barış Konferansı başlamadan önce bu sorunu ele almıştı. Norveçli Dr. Fridtjof Nansen, Milletler Cemiyeti'nin 12 Ekim 1922 tarihli toplantısında Türk ve Yunan göçmenleri sorununu çözümlemek üzere görevlendirilmiştir. Nansen, her iki ülkeyi ziyaret ederek ilgili konu hakkında çözüm yolu aramıştır.

Nansen, Türkiye'ye Yunanistan'daki Müslümanlar ile Anadolu'daki Rumların değiştirilmesi; İstanbul'daki Rumların değişim dışı kalması; değişimin isteğe göre olması ve barış anlaşmasını beklemeden hemen başlaması önerilerini sunmuştur. Ancak Türkiye, İstanbul'un değil, Batı Trakya'nın değişim dışı bırakılmasını istemekteydi⁴⁹.

⁴⁸ Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s.136-137.

⁴⁹ Türkiye'nin bakış açısına göre Batı Trakya'daki Türkler azınlık değildi ve ana unsuru oluşturmaktaydı. Bu bölge değişimin dışında tutulmalıydı.

Yunanistan ise ülkesindeki nüfus yığılmasını dile getirip, bölgedeki Türklerin Anadolu'ya Rumlardan boşalan yerlere gönderilmesini önermekteydi.

20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı toplanmış ve değişim sorunu konferansın gündemine getirilmiştir. Bu sürecin işlemesi ile taraflar arasında görüşmeler ve tartışmalar dönemi başlamıştır⁵⁰.

Nansen'in hazırladığı rapor 1 Aralık 1922'de Lozan'daki barış konferansında okundu. Nansen'e göre azınlıkların çabuk bir şekilde mübadele edilmesi en etkin çözüm olacaktır. Türk ve Yunan delegelerinin Nansen'in önerilerine bakış açısı farklıydı. Konunun çözümü için bir Türk ve Yunanlı bir üyenin katılımıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun danışmanlığını ise Dr. Nansen yapmıştır. 2 Aralık 1922'de toplanan komisyonda Türk heyeti, değişimden Batı Trakya Müslümanlarının ayrı tutulmasını, İstanbul'daki bütün Rumlara değişimin uygulanmasını ve İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin kaldırılmasını istedi. Ancak bu isteklere Yunan, İngiliz, Amerikan delegeler katılmamışlardı. Bu farklı yaklaşımların sonunda Türk delegeleri, établis olarak nitelenen Rumların İstanbul'da kalmasını onaylarken, değişimin 1923 yılının Mayıs ayına kadar uygulanması istemişlerdi. Bu istekler diğer taraflarca da kabul edilmiştir. Ayrıca mübadeleye uğrayacak nüfusa ait mülkleri ele alacak bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştı. Müzakerelerin sonucu olarak 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan mübadeleye ilişkin sözleşme ve protokolü imzaladı.

M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan, E.K. Venizelos, D. Caclamanos imzalarını taşıyan sözleşmeye göre; Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek; bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye; ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. 1912 yılı yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi (Şehremaneti) sınırları içinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (établis) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar; 1913 Bükreş Antlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar da Batı Trakya'daki Müslümanlar sayılacaktı. Sözleşmede kullanılan "göçmen" (émigrant) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç

⁵⁰Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu'nda tarafların öne sürdüğü görüşler için bkz. **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler**, Takım I., C.I., Kitap 2, Ankara, 1970, s.293-385.

etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktaydı. Mübadele uygulamasında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktı. Zanlı ya da suçu kesinleşmiş kişiler, kovuşturma yapan ülkenin makamlarınca, göçmenin gideceği ülkenin makamlarına teslim edileceklerdi. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaktı. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklar, bunların için giriş ve çıkış vergisi alınmayacaktı. Aynı zamanda, cami, tekke, medrese, kilise, manastır, okul, hastane, dernek, birlik gibi tüzel kişiler ve başka kurumlar personellerini de kapsamak üzere, kendi topluluklarının taşınır mallarını serbestçe götürmeye ve taşıtırmaya hak kazanmışlardı. Her iki ülke, karma komisyonun önerisi üzerine, taşıma işlerinde en geniş kolaylıkları sağlayacaktı. Taşınır malların tümünü yada bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler bunları oldukları yerde bırakabilecekti. Bu durumda yerel makamlar, taşınır malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaktı. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi karma komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti⁵¹.

İmzalanan sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak bir ay içinde, bağıtlı yüksek taraflardan her birinden dört ile I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulacaktı⁵². Komisyona başkanlığı edecekler ise tarafsız üç üye olacaktı. Karma komisyon gerekli gördüğü yerlerde Türk ve Yunanlı üyelerle, kendisine bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar oluşturabilecekti. Karma komisyon, tasfiye olunacak mallara, haklara yani değişimden doğacak genel ve kişisel sorunları inceleyerek kesin hükmüyle karara bağlayacaktı.

⁵¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul, 2003, s.18-19.

⁵² Karma komisyonun kuruluşu, yetkileri ve aldığı kararlar için bkz. **Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bi-taraf Azaların Hakem Kararları**, (çev. Mehmed Esad Atuner), İstanbul, 1937, s.III vd.

Karma komisyonun çalışmalarına Atina'da başlamıştır. Komisyonun aldığı karara göre kış aylarında göçmenlerin getirilmesi gerekiyordu. Öncelikle Türkiye'de göç olayını çözümleyecek, planlayıp sonuca ulaştıracak olan bir sistemin kurulması gerekiyordu.

1- Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin Kuruluşu

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar Türkiye içinde nüfus hareketlilikleri görülmüştü. Bu yıllarda işgal edilen bölgelerden iç bölgelere doğru olan göçün organizasyonunu üstlenen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti idi.

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ile, 1912-1913 Balkan Savaşı sonucunda göç edenlerin yerleştirilmeleri işiyle ilgili olarak bir çok komisyon kurulmuştu⁵³. Ancak bu komisyonların yöntemde ve uygulamada pek fazla başarıya ulaşamadığı görülmüştür.

Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde de göç işlemlerini yürütmekle ilgili aksaklıkların çözüme kavuşturulabilmesi için Maliye, Nafiye, Muavenet-i İçtimaiye ve Dahiliye Vekaletleri arasında uzun yazışmalar olmuştu ve donanımlı bir üst kuruluşun olmayışı sebebiyle büyük bir zaman kaybı yaşanmıştı. Nitelikli bir teşkilata gereksinim bulunmaktaydı. Hükümet “Mübadele ve İmar” adı altında bir genel müdürlüğü önermişti. Bunun dışında bazı mebuslar da farklı önerilerde bulunmuştur. Yapılan diyalogların sonucunda 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kuruldu. 15 Ekim 1923'te yapılan oylamanın sonucunda İzmir vekili Mustafa Necati bu vekaletin ilk vekili olarak seçildi.

⁵³Konu ile ilgili olarak bkz. Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmenler Meselesi**, İstanbul, 1966.

2- Yerleşim

Mübadele ile gelecek olan göçmenlerin yerleştirilmesi çok hassas bir konuydu. Kamuoyunun duyarlılığı kurulan vekaletin göstermiş olduğu hizmet çerçevesinde azalabilir veya artabilirdi. Bunun yanı sıra diğer hassas konu ise gelen ailelerin memnuniyetini sağlamaktı. Getirilecek bireylerin geldikleri noktadaki sosyo-ekonomik vaziyetini Türkiye’de de sağlayabilmek ancak çok iyi teşkilatlandırılmış, maddi imkanlarla donatılmış uzman bir kadro ile yapılabilirdi. Vekaletin ise imkanları kısıtlı ve belirli idi. Bu imkanlar dahilinde mübadele işlerini yürütecek olan vekalet; Mübadele, İmar ve İskan Kanunu’nu çıkarttı.

Kanunda belirlenen maddelere göre yerleştirme işlemleri yapılacaktı. Vekalet, 1912 yılından itibaren Türkiye’ye göç edenlere ve savaş döneminde ülkede zarar görmüş insanlara da yardım etmek amacıyla görevlendirilmişti. Sınırlı imkanlar dahilinde sadece bu vekalet yükümlülüğü tek başına altından kalkamazdı. Belirlenen sorumluluğun yerine getirilebilmesi için vekalet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti bir mütabakata bağlı kalarak gelenlerin sağlık, barınma ve beslenme işlemleri yardımlaşma yoluyla halledeceklerdi.

3- Yerleşim Bölgeleri ve Koşulları

1923 yılının Temmuz ayında yerleşim alanlarının belirlenmesi için vekaletin alt komisyonları tarafından ilk adımlar atılmaya başlanmıştı. Ancak Türkiye’de de kırsal ve kentsel bölgelerdeki durum malumdu. Savaş sonrasında yıkıma uğramış yerlerin mimari, ekonomik, alt yapı açısından kendi içinde bir çok problemi vardı. Bu karmaşık yapı mübadele göçmenlerinin de eklenmesi ile yine daha farklı boyutlara ulaşacaktı. Sorulması gereken ve çözüme kavuşturulması lazım gelen sorular çok çeşitliydi. Örneğin; gelecek kişilerin sayısı ve hangi bölgeden kaç kişinin Türkiye’de istihdam edileceği...

Yıkımdan çıkmış Türkiye'deki hangi bölgeler yerleşime uygundu? Göçmenin bulunduğu yerdeki yaşam kalitesi, geçim kaynağı neydi? Göçmenin geldiği coğrafyaya uyumu nasıl sağlanabilirdi?

İlk düşünülen yerleşim alanları Rumlar tarafından terk edilen mallardı. Fakat bu mallar gereksiz yere işgale uğramış, harap edilmiş veya elden çıkartılmıştı. Gelecek göçmenin hayati koşullara uyumunun sağlanabilmesi açısından yerleşim alanları on alanda saptandı. Genellikle mesleki devamlılığı hayata geçirebilmek için alanların ayırım noktası tarım faaliyetlerini sürdürebilecekleri coğrafi alanlardı. Hazırlanan talimatnameyle toplulukların ekonomik faaliyetlerine istinaden hangi yöreden nereye yerleştirileceği saptanmaya çalışılmıştı. Örneğin; tütüncülükle uğraşan Drama ve Kavala ahalisi Samsun'a, zeytincilikle uğraşan Girit, Midilli, Selanik ahalisi Edremit, Mersin, Ayvalık'a, bağcılık ve çiftçilikle uğraşan ahali Adana, Karaman, Malatya, Sivas, Amasya'ya iskan edileceklerdi. Ayrıca yerleşim alanları kendi içinde örgütlenmeye girerek farklı kollarla hizmetlere ayrılarak koordine edildi. Bu örgütün amacı sadece eldeki evlerin, tarım alanlarının, iş yerlerinin tespit edilmesi değildi. En önemli noktalardan biri terk edilmiş malların, mekanların tamiri, terk edilmiş evlerin işgal eden kişilerden arındırılması ve mübadele ile yerleşen bireylerin güvenliğinin sağlanması idi. Evsiz barksız yerli halkın bile sayıca fazla bulunduğu harap hale gelmiş ev varlığıyla göçmenlerin iskanını sağlamak çok çabayı gerektirecekti. 1923'ün kışında öncelikli bölgeler başta olmak üzere onarım işleri yapılmalıydı. Bu nedenle öncelikle yerleşim birimlerinde yapım ve tamirat işlemleri başlatıldı. Yeni yerleşim birimlerinin oluşturulması ve tamirat işlemlerinin yürütülmesi iskan işlemlerini kolaylaştırdı.

4- Göçmenlerin Türkiye'ye Getiriliş Süreci

Göç ettirileceklerin ilk etapta Yunanistan'ın kıyı bölgesinden ve zor durumda olan yörelerin halklarından olması daha uygun görülmüştü.

Mübadele işleminin yürütülmesi oldukça çetrefilli bir işti. Henüz işin başındayken bir çok sorun belirmişti. Örneğin; bunlardan biri taşınabilir ve taşınamazların tespiti konusuydu. Göçmenin mal varlığının tespiti mübadele işlemini

hızlandırmak için resmi bir kurumca gerçekleştirilememiş ve bu da bir çok sorunu meydana getirmişti. Kırsaldan gelenler mallarının bir kısmını hemen elden çıkarmış ve elindeki az sayıda taşınabilirliğiyle zor şartlarda kıyı kentlerine ulaşımaya koyulmuştu. Kıyılarda ise kısa süreli barınma, sağlık ve beslenme gibi ihtiyaçlar Ahmer Cemiyeti ve Vekalet görevlileri tarafından yapılmaya başlanmıştı.

Türk vapurları, Yunanistan kıyı kentlerinden göçmenleri Türkiye'ye taşımaya başlamışlardı. 3 Ocak 1924 tarihinde 5.575 kişi Selanik'ten hareket etmişti⁵⁴. Muhacirler Tekfur Dağı'na, Erdek'e getirilmişti⁵⁵. Muhacirlerin ilk etapta bile bir çok sorun yaşamışlardı. Göçmenlerin elinde sadece drahmi bulunmaktaydı. Göçmenleri anavatana getirecek olan kumpanyalar ise imar ve iskan vekaletiyle yaptıkları mukavelenin gereğince Türk parası istediklerinden göçmenler zor duruma düştüler. Ancak bu durum karşısında yine vekalet gerekli tedbirleri aldı⁵⁶. Hakimiyeti Milliye gazetesinin 7 Ocak 1924 tarihli sayısında Ocak ayının ilk haftasında 6231 kişinin geldiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra 8005 kişinin de yolda olduğu aktarılmıştır⁵⁷.

Selanik, Girit ve Kandiye'den gelen göçmenlerin ilk durakları Gelibolu, Bodrum, Erdek, Güllük gibi iskeleleri idi. Ayrıca 29 Aralık 1924 tarihinde Kavala'dan gelen 686 nüfustan ibaret olan tütüncü ve rençper kabile Çeşme'ye iskan ettirilmek üzere hareket etmiştir. Bu dönemde Çeşme'de tütün ziraatine elverişli olan dört bin dönümlük arazi ve üç yüz otuz kadar emvali metruke hanesi mevcuttu. Bursa mıntukasında ki durum ise mıntika müdürünün vermiş olduğu malumatta muhacirlerin durumunun iyi olduğu belirtilmektedir. Muhacirler Mudanya ve Bursa'nın çeşitli kasabalarına iskan edilmiştir. Örneğin; 1205 kişi Gemlik, 1854 nüfus Mudanya'ya iskan edilmişler ve 221 nüfus istedikleri mahallere gitmek üzere vesika almışlardır. Misafirhanelerden sevk olunanlardan toplam 3032 kişi Bursa'da ve civarında çeşitli köylere sevk edilmişlerdi. Peyder pey sevk olunan nüfusa muntazam olarak sıcak yemek verilmekteydi. Yine mıntika müdürünün vermiş olduğu bilgide Bursa'da göçmenler için tesis edilen 150 yataklı hastanelerden bahsetmektedir.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 6 Kânûn-ı sâni 1924.

⁵⁵ 6 Kânûn-ı sâni 1924 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesinde muhacirlerin hangi vapurlarla nereye getirildiği rakamlarla verilmiştir.

⁵⁶ Bkz. a.g.e.

⁵⁷ Bir gazetede Kandiye'den İzmit, Tekfur dağı, İstanbul'a gelen çiftçi göçmenlerin sayısı bununla beraber yanlarında getirmiş oldukları hayvan ve eşya sayısı da yer almıştır.

4 Kânunusani 1924 tarihinde muhacirlerden gelen telgraflarda karşılaştığımız oldukları muameleden memnun olduklarını anlamaktayız. Gelen göçmene ilk etapta sağlık ve konaklama hizmeti veriliyordu. Türkiye'ye ayak basan göçmenlerin geçici konaklaması iskan edileceği noktaya hareket etmesi ile son buluyordu. Yani ikinci bir göç için göçmenler tekrar yollara dökülmeye başlamışlardı.

Dönemin gazetelerini incelediğimizde gelen muhacirlere yardım yapılması için kamuoyuna duyurular yapılıyordu. Bununla beraber dış kamuoyunun desteği sağlanmaya çalışılmaktaydı. Kampanyalar dahilinde kermesler, piknikler, piyesler, konserler düzenleniyordu. Dönemin Hakimiyeti Milliye adlı gazetesinde “geleceklere yardım” adlı başlığı ile yazılan haberde yapılanlar hakkında bize bilgi vermektedir. Konya'nın Ilgın, Ermenek, Seydişehir, Beyşehir, Bozkır, Sultaniye kazalarında mübadele suretiyle gelecekler için iki hafta zarfında 175.300 kuruş bağış toplanmıştır. Yine Menteşe'nin Fethiye kazası halkı tarafından 17.830 kuruş ile 137 tane çamaşır, 154 endaze basma, Milaslılar 108.444 kuruş, 2.444 okka muhtelif erzak, 1.200 parça çamaşır bağışlanmıştır. Bununla beraber Menteşe vilayetinin bağış yekünü 23.2225 kuruş, 33 çuval piriç, 537 çamaşır, 200 hasır, 154 endaze basmaya denk gelmiştir. Menteşeliler ayrıca 10 yataklık hastahane vücuda getirmişlerdir. Muğla ilinde de 1.500 lira toplanmıştır. Selanik'ten Samsun'a gelenler için Samsun'da samimi ve parlak karşılamalar düzenlenmiştir. Kocaeli livası ahalisi de para, eşya ve erzak olarak bağışta bulunmuşlardır⁵⁸.

Yardım amacıyla Hindistan'a dönemin Antalya mebusu ve Kemal Önder bey hareket etmişlerdir. Mübadeleye tabi olan ahaliye yardım için Gazi Paşa tarafından Müslümanlara hitaben beyanname neşir olunmuştur.

Göçmenlerin yerleşimi sırasında bir çok sorunla karşılaşıldı. Göçmenlerin yerleştirileceği evlerin işgal edilmiş olması, iskan edilecek yerlerin gelen nüfusu kaldıramaması gibi. Bu gibi durumlarda yerleştirilecek noktalara gelen mübadiller belirlenen mekanların dışına hareket ettirilmişlerdi. Ancak önceki yaşam koşullarını geldikleri yerde de bulamayan bu insanlar iskan hakkından vazgeçerek bir iç göçün başlangıcı oluşturmuşlardı. Mübadiller ellerinde çok az taşınabilirliği ile gelmişti. Yerleştikleri yerde de bunu temin edecek mali güce sahip değillerdi. Görünen bu olumsuz tablo gelenlerin umudunun kırıldığını göstermekteydi.

⁵⁸Hakimiyet-i Milliye, 15 Kânûn-ı sâni 1924.

Kentlerde baş gösteren en büyük sorunlardan biri konut sorunuydu. Tarım faaliyetlerinin yapıldığı bölgelerde yani kırsalda yaşanan sorunlar kendi tarımsal uğraşlarının dışında farklı uğraşlarla yönlendirilmeleri, geldikleri zaman tarım mevsiminin geçmiş olmasıydı. Ayrıca araç ve kredi ihtiyaçları da bu sorunların arasındaydı. Hükümetçe yapılan genelgelerle göçmenlere taşınamazların dağılımı bir sistematığe bağlanmış ve böylece bir dağıtım hazırlamıştı. Göçmenlerin bazıları yerleştikleri yerin bir parçası haline gelip üretime katılmaya çalışmış bunun yanı sıra bir kısmı bir çok nedenlerden dolayı buldukları yerleri terk ederek farklı bölgelere yerleşerek yeni bir süreci doğurmuşlardı.

5- İskan Bölgeleri ve Yerleştirilen Göçmen Sayısı⁵⁹

ADANA	8440	MERSİN	3330
AFYON	1045	MUĞLA	4968
AKSARAY	3286	DENİZLİ	2728
AMASYA	3844	DİYARBAKIR	484
ANKARA	1651	EDİRNE	49441
ANTALYA	4920	ELAZIZ	2124
ARTVİN	46	ERZINCAN	116
AYDIN	6630	ERZURUM	1095
BALIKESİR	37174	ESKİŞEHİR	2567
BAYAZIT	2856	GİRESUN	623
BİLECİK	4461	GÜMÜŞHANE	811
BİTLİS	3360	GAZİANTEP	1330
BOLU	194	HAKKARİ	310
BURDUR	448	İÇEL	1037
BURSA	34543	İZMİR	31502
CEBELİ BEREKET	2944	NİĞDE	15702
ÇANAKKALE	11638	ZONGULDAK	1285
ÇORUM	1570	ORDU	1248

⁵⁹ (Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez İdaresi, *İstatistik Yıllığı*, K, s.37-39.)

İSTANBUL	36487	SAMSUN	22668
KARS	2512	YOZGAT	1635
KASTAMONU	842	SİNOP	1189
KAYSERİ	7280	SİVAS	7539
KIRKLARELİ	33119	ŞEBİNKARAHİSAR	5879
KİRŞEHİR	193	TEKİRDAĞ	33728
KOCAELİ	27687	TRABZON	404
KONYA	5549	TOKAT	8218
KÜTAHYA	1881	URFA	290
MALATYA	76	VAN	275
MANİSA	13829	ISPARTA	1175
MARAŞ	1143	MARDİN	200

B- MÜBADİLLER, İSTİLAZEDELER, HARİKZEDELER, AŞAİR VE MÜLTECİLER

Meclisi Âlâ, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ni teşkil ederken iki maksadı hedeflemişti. Bunların birisi Lozan muahedesinin gereğince Türkiye'ye gelen mübadillerin iskan ve dağıtım muamelelerini yapmak diğeri de memlekette bin türlü felaketten sonra harap, yerleri perişan bir halde kalan halka mümkün olduğu kadar muavenet yapmaktı. Ancak; vekalet bu maksatla teşekkül ettiği halde mübadele işlerinin çokluğu ve önemi, vekaleti ikinci derecedeki mesai üzerinde görüşmekten men etmişti. Bu suretle Türk vatanında inleyen binlerce vatandaşımıza hükümetçe lazım gelen muavenet yapılamamıştı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin ilgasıyla, memleketin müdafaası uğrunda perişan kalan, düşman zulmü altında ezilmiş olan Türk vatandaşlarına yardım siyaseti de ortadan kalkmış oldu. Sanki vekaletin ilgası, memlekette muhtaç halde kalan bir çok vatandaşa yardım etmek imkanını kaldırmış gibi bu noktada sona erdirilmiş oldu. Ancak daha yardım göremeyen ve topraklar üzerinde sefil bir tarzda inleyen bir çok insan vardı. Hem doğuda hem de batı da, düşman zulüm ve vahşeti altında kendi eşyalarını, yurtlarını kaybetmiş ve barınacak yerleri olmayan

insanlar vardı. İskan müdüriyetinin bütçesi ile ilgili yapılan görüşmelerde Vasıf Bey bu kötü durum üzerinde durmuş ve hükümetten bu konuda harikzedegâna yardım edilmesi talebine bulunmuştur. Meclis daha önce bu kişilere 300 bin lira verilmesi teklif edilmiş ancak muvazenei Maliye Encümeni, başka maddelerden ve fasıllardan bu yardımı yapmak mümkündür diyerek, 300 bin liralık yardım maddesini kaldırmıştır⁶⁰.

İzmir'in istilası sonucunda bir çok havalide kasabalar, yanmış ve yıkılmıştır. Yine Aydın'da, Menteşe'de, Kasaba'da, Alaşehir'de yedi bin- on bin haneden ibaret olan kasabalar artık tek bir eve bile sahip değildir. Örneğin; zengin olan Kasaba'nın, artık yedi bin evi yanıp yıkılmıştı ve Ziraat Bankası yardım olarak 20- 30 bin lira yardım etmişti. Belediyeler bile artık, hükümetin yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Yunan istilasından sonra evleri yıkılan binlerce aile emvali metruke evlerinde oturmaktaydılar. Bu zor durumda olan insanları kollarından tutup bu evlerden çekmek de mümkün olmayacaktı. Bu durum ile ilgili olarak bir çok meclis vekili, mübadillerin iskanı yapılırken bu hususun göz ardı edilmemesini rica etmekteydi. Ancak; Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Lozan muahedesi gereğince mübadillerin nakli, iskanı vesairesi için teşkil edilmişti. Bu iş başarıldıktan sonra, yerli halkı korumak söz konusu olabilecekti. Dahiliye vekaletinin sunduğu mazbatada da 2,5 milyonluk bir kitlenin iskan ve istihsallerinin temini mevzuu bahis olmaktadır. Bu nedenle hükümet önce mübadillerin, sevk ile iskanı yapacak ve müstahsil bir vaziyete sokulmasını sağlayacaktı⁶¹.

Türkiye'ye eski zamanlardan bile muhacir gelmiştir. Belli başlı muhacir kafilesi 93 Harbinden sonra gelmiştir. Balkan Harbi ve 93 Harbinden sonra gelen muhacirler, gelişi güzel iskan edilmişlerdir. Bolvadin kazasında, Eber gölü civarına Karabağ'dan gelen muhacirler yerleştirilmiştir. Oturdıkları köye Karabağ Köyü adını vermişlerdir. Ancak bölge; bataklık, sazlıklı ve hava almayan yerleşime müsait olmayan bir yerdeydi. Arazi verimli bir yer olmasına rağmen sağlık açısından çok elverişli bir yer değildi. Muhacirlerin orada kalması için önce arazinin drenajı yapılarak havanın iyileştirilmesi gerekliydi yada muhacirlerin farklı bir yere iskanının yapılması da uygun olabilirdi. Örneğin; yine Bilecik vilayetinde İnegöl kazasına bağlı olan Mezit vadisine çeşitli muhacirler yerleştirilmişti. Bu vadi iki tarafı dağlık ve ormanlık olan bir yerdi. Ormanlar ile dağlar arasına ikişer, üçer olmak üzere abaza muhacirler

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima 2, C. XVI, Ankara, 1976, s. 194-195.

⁶¹ A.g.e., s. 195.

yerleştirilmişlerdir. Fakat Abaza muhacirlerin, iskan şartlarına uygun olmayan bu bölgedeki yerleşimin, bölgedeki asayışı bozduğu gözlemlenmiştir. Ekilecek arazisi bulunmayan ve hasırdan yapılmış olan evlerde yaşayan bu insanlar, zor şartların altında eşkıyalık ve tütün kaçakçılığı gibi işleri kendilerine meslek edinmişlerdi. Bu durum da şunu göstermektedir. İskan işlerinin muntazam yapılmaması memleketin asayişini ve iktisadi durumunu oldukça kötü yönde etkilediğini göstermektedir. Mübadele öncesi gelen diğer bir kesim de Valayn mıntukasında çetin hayat şartları altında ezilmekteydiler. Bölgede var olan on üç- on dört köyde Osmanlı Türkleri ile gelen bu insanlar, taşlık ve dağlık bir mıntıkaya yerleştirilmişlerdi. Sadece, Avzdavay armudu ve darı ile beslenen bu insanlar yarı aç yarı tok bir şekilde gezmektedirler. Hatta üç gün bile aç kalarak gezen bu insanlar, acılarına dayanmak için karınlarına taş bile bağlamaktadırlar. Yatak, yorgan sahibi olmayan bu insanlar, başlarının altına tahta koyarak yatmaktaydılar⁶².

Ülkede ana unsuru teşkil edecek ve önceden gelmiş olan muhacirler ile mübadele sonucu gelecek olan muhacirlerin işlerinin iyi ve programlı bir şekilde yapılması gerekliydi. Bunun için ilmi, fenni, zirai araştırmalar, incelemeler yapılması gerekli idi. İzmir’de üç yıllık bir süreç içinde bile mevcut haneler ve meskenler tespit edilememişti. Yunanlıların, haklarında gayri mübadil muamelesi tatbik ettikleri kimselere ait İzmir’de o kadar çok haneler vardı ki bunlar henüz tespit bile edilmemişti. Bu hane ve meskenler aslında gayri mübadil ailelerin iskanında kullanılabilirdi. Dönemin Dahiliye Vekili Cemil Bey, yaptığı açıklamalarda; “İskan müdüriyetinin yalnız memlekete gelen üç yüz altmış küsur bin muhacirin iskanı ve bunların arazi ve emlâkinin dağıtımı ile müstahsil hale geçirilmesi için muamele yapmakla meşgul olmadığını söyleyerek; aynı zamanda bu vazifeyi yapmakla beraber seyyar, yarı meskun sayılan sekiz yüz bin küsur miktarındaki aşairin de iskan siyasetinin esaslarını araştırmaktaydı ve bunlardan mülteci olan kısmı yerleştirilecekti. Ayrıca memleketin muhtelif yerlerinde ikamet eden ve mahallinden memnun olmayan, sağlığı bozuk olduğuna ve çalışacak yerleri olmadığına kanaat getirilenlere ödenek konacak ve yardım yapılacaktı. Bunun için muhacir, mübadil, mülteci veya yerli olması arasında fark gözetilmeyecekti ve fark düşünülmeyecekti”⁶³.

⁶² A.g.e., s. 196-198.

⁶³ A.g.e.,s.196-198.

Üç yüz altmış bin mübadilden yalnız yetmiş bini müstahsil hale getirilememişti. Bu duruma vesile olan bazı durumlar söz konusuydu. Örneğin; Samsun ve civarına yerleştirilen bir kısım insanlar araziye beğenmediklerinden dolayı orayı istememişlerdi. Bu insanlar Tuzla, Pendik, Kartal civarına gelmeyi istiyorlardı. Ancak bu yerlerde de ev ve arazi olmadığı için istedikleri yerlere gönderilememişlerdi. Bu insanlara kendi arzularını tatmin edecek bir yer bulunmayınca ve onlar da gösterilen yerlere gitmedikleri sürece mevcut bir köyün evlerine taksim ediliyorlardı. Hükümet, iaşesini de sürdürüyordu.

Balkan Savaşını müteakip gelen muhacirlerin bir kısmı da hiç iskan edilmemişti. Dahiliye vekili ise, bu insanların iskan hakları varsa yerleştirileceklerini bildirmiştir. Diğerlerinin de zaten iskan edildiğini belirterek, iskandan sonra fazla ev, emlak, arazi kalırsa onlar da borçlanma suretiyle verilecekti. Bunun dışında Balkan Harbini müteakip, gelen muhacirler arasında mübadeleye tabi olan mahaller ahalisinden olmayan halk ise üçüncü dereceye kalan kısımlar olarak gayri mübadillerin iskan muamelesine tabi olarak iskan edileceklerdi. Yardım olarak ta muhtacin, harikzedegân, istilâzedegâna 300 bin lira yardımın dışında tohumluk, hayvanat, sanatkârlara da sermaye verilecekti. İskan bütçesi altı milyon olarak belirlenmişti. Toplam beş milyon ayrılan kısmının bir milyon lirası ilk etapta tohum, hayvan, alâti ziraiye için yardım olarak kullanılacaktı⁶⁴.

Memleketin imarı ve Rumeli'den mübadele edilecek vatandaşların mübadele ve iskanını gerçekleştirmek üzere kurulan Mübadele, İmar ve İskan vekaleti neticeyi iyi bir şekilde yerine getiremediği için vekalet, Heyeti Celilerin kararıyla Müdüriyeti Umumiye bağlanmıştı. Bu müdüriyetin genel bütçesi araştırıldığında toplamı 6.031.005 liradan ibaretti. Tohumluk, erbabi sanayiye yardım, çift hayvanatı için masrafı teşkil eden miktar 2.258.450 lira toplam miktardan bölündüğünde kalan 3.772.533 lirası sırf teşkilat ve idarenin masrafı için mevzuu bahis olmuştu.

Diğer önemli konu mübadele sırasınca muhtaçların durumuydu. Ev yaptırılmayacak ve kazancı ile geçinemeyecek insanlar, yani muhtacınların durumunun iyi hale de getirilmesi gerekiyordu. Mübadele, İmar ve İskan Kanununun sekizinci maddesinde “düşman tarafından meskenleri tahrip ve ihrak edilen muhtacine tahsis ve tevzii” ile ilgili bir madde konarak muhtacine verilen evler ve arazi uzun süreli

⁶⁴ A.g.e., s. 196-215.

sözleşmeyle onlara veriliyordu. Böylece muhtacınların hiçbirini evden çıkarılmayacaktı. Belediyeler de ayrıca kimin muhtaç kimin gayri muhtaç olduğunu tespit edecekti.

C- KONUT VE YERLEŞME

Konut ve yerleşme tarzının oluşumunda, nüfusun yarattığı hareket ve zaman sürecine bağlı olarak ortaya çıkan modernleşmenin etkilerinin olduğunu görmekteyiz. Yine toplumun almış olduğu miras, kültürel değerler ve alışkanlıklar, yine aynı toplumda kendine özgü mekanların oluşumuna müsaade etmiştir.

Konut ve yerleşmenin, ekonomik ve politik değişimlerle bağlı olarak değişip gelişebileceği bir gerçektir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından 1920'lere kadarki dönemde görece bir modernleşme ışığında konut ve yerleşmeler meydana gelmiştir. Ancak Anadolu kentlerinde modernleşenin yanında geleneksel varlığının aynı anda yaşandığı gerçeğini unutmamak gerekir. İkili bir zıt kutupluluğun varlığı egemendi.

Modernleşen kentlerin en önemlileri İzmir, Mersin, Trabzon, İstanbul'du. Bu kentler her biri birbirinden kopuk, herbiri dünyaya farklı kanallardan açılan bölge ekonomilerini oluşturmaktaydı. Bölgeler üstü bir konumu olan İstanbul, tek hakim şehir özelliğini taşımaktaydı. Bunun dışında kalan bölgelerde ise konut ve yerleşme şekli bakımından öncekine göre farklılık yaşamamıştır.

Yeni konut ve yerleşim şekli, kentsoylu yaşam tarzına göre doğmuştur. Bu kesimin ihtiyaçları doğrultusunda konutlar; bahçe içinde banliyö evi, nizami apartman, sıra ev tipini yansıtmaktadır. İkamet dışı işlevler konuttan çıkartılmıştır. Konut sadece ikamet işlevini barındırmıştır. İkamet işlevinin içinde de farklı alt işlevleri karşılayan farklılaşmış mekanlar mevcuttu. Caddeler genişletilmiş, yeni normalara bağlanmış, teknik donatılara yeni tanımlar getirilmiştir. Aile apartmanları geleneksel aile ile çekirdek aileyi buluşturmuştur. Şehirlerin önemli dokusunu oluşturan yapılarda tuğla ve taş kullanımı arttırılmıştır.

1920'lerden itibaren artık yerleşme ve konut formlarının oluşumunda, Anadolu kentlerindeki bürokrat ve memur kesim ve prestijli meslek sahiplerinin etki ettiğini ilmkteyiz. Konut ve yerleşme biçimleri artık Anadolu'nun içindeki merkezlere de sığramıştır. Mordern kavramı da geleneksel yapının içine yerleşmiştir. Bunlar daha çok kendilerini Cumhuriyet meydanlarında ve modern kamu yapılarda kendini göstermiştir.

Apartman tipi konutlar Anadolu'nun içinde de artık kendini göstermeye başlamış ve yeni sunum biçimleri de yaratılmıştır. Yeni Cumhuriyet kentlerinin yaratılması hedefine bağlı olarak, geniş yeşil alanların, ağaçlandırılmış bulvarların, büyük meydanların ve anıtsal etkili yapıların tasarlandığı şehircilik projeleri, yine başta Ankara olmak üzere bir çok kentte uygulanmıştır. Giderek, nüfus hareketlerinin yoğunlaşması, kentlerin büyümesi ve eski mahallelerin “çağdaş yaşama” uygun görülmemesi sonucunda tarihi kent merkezleri dışında eski dokudan bağımsız “**yeni şehir-modern kent**” alanları gelişmiştir.

Sonuç olarak, Anadolu'da yerleşme tipi ve konut gelişimi temponun artışına bağlı olarak gelişmiş, değişmiş ve yeni çehreler kazanmıştır. Her gelişme bir sonraki döneme bazı mirasları bırakır. Ele alınması gereken konulardan biri de, Anadolu'da yaşanan savaşlar ve göçlerle beraber konutlar ve yerleşmeler üzerinde bırakılan manzaradır.

1- Konut Sorunu

19. yüzyılın sonlarında devlet, Türkiye'de konut pazarının durumunu, pazar kuralları ve alışkanlıklarını kendi gücüyle yapmış olduğu çalışmalarla belirlemekteydi. Devlet, tebaası için hizmetin kendi belirlediği koşullar çerçevesinde yürütülmesini sağlarken, aynı zamanda toplumsal düzeninin korunması için savunma kolunu da hakim güç olarak kontrol etmekteydi. Bunun sonucunda öncü nitelikteki devlet, planlı konutlar yaparak barınma koşullarının iyileştirilmesi için rollerini yerine getirmeye çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ciddi anlamda bir konut gereksinimi ortaya çıkmıştır. Kaybedilen topraklardan özellikle iç bölgelere ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan halk için konutlara, mekanlara ihtiyaç bulunmaktaydı. Böylece devlet bu konuda da otoriteci kimliği ile hareket ederek yerleştirme konusunda çalışmıştır. Kurtuluş savaşı sonucunda yıkılan-yanan konutların tekrar kullanıma sunulması, yapılan nüfus mübadelesi sonucunda boşalan köy, mahalle ve evlerin uygun bir şekilde değerlendirilerek insanların barınma sorununa çözüm bulunması bunların

dışında da yeni yerleşim mekanlarının kurulması çözümlenmesi gereken durumlar idi. Bu koşullar doğrultusunda “afet konutu” olarak adlandırılan yerleştirme yöntemleri ortaya çıkmaktadır. 1922-1929 yılları arasında henüz genç diyebileceğimiz Türkiye Cumhuriyeti’nin, sıcak mücadelelerden sonra fiziksel mekanların oluşturulması hususunda ilk kez çalışmaya başladığı konu acil iskan politikalarının oluşturulması idi. 1923 yılında Mübadele İmar ve İskan Vekaleti’nin kurulması ile iskan konusu kurumsal mekanizma ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Anadolu’ya aktarılan 500.000’e yakın insan topluluğu, Suriye, Bulgaristan, Kafkas’lardan göç ile gelenler ve 1923 zorunlu nüfus mübadelesi ile yarım milyona yakın insanın bu sayılara eklenmesi sonucunda Cumhuriyet yönetimi büyük bir iskan sorunu ile karşılaşmıştı. Bu vaziyet aslında Osmanlı’dan alınan mirasın bir parçasıydı. Gelen kitlelerin iskanı için gerekli olan konut inşaatı, konut tip ve kültürü yine aynı devamlılık içerisinde Osmanlı’nın son on yılından Cumhuriyet’in on yılına kadar geçen sürenin bir parçası idi. Belirtmiş olduğum her iki dönemde de iskan türlerinin benzerliği göze çarpar. Örgütlenme ve toplumsal sorumluluk anlayışı bakımından bir süreklilik vardır.

Cumhuriyet döneminde dikkat çeken üç tür iskan araçsallaştırmasından; yeni inşa edilen basit ev ile olmasa bile, yeni köylerin kurulması ve emval-i metruke’nin bir kaynak olarak daha düzenli biçimde kullanılması yöntemleri, Osmanlı Devleti’nin 1913-1918 arası politikalarında da yer almaktadır⁶⁵. Aslında belki de acil müdahale anlamına gelebilecek “basit ev yapımı”nın yanı sıra, “örnek köy” yapımı da baştan beri gündemdedir. Muhacirler için köy ve ev plan tipleri 1913’e tarihlenmekte; ancak tasarlanan bu köylerden ve evlerden çok azının yapıldığı; muhacirlerin sayısı düşünüldüğünde sayısı bini bulacak köy inşaatının söz konusu olması gerektiği; ancak 1918 yılına kadar bir iki köyün inşasına ilişkin bilgi olduğu söylenmektedir⁶⁶.

Yapılacak olan mübadele sonucunda yerleştirme alanında faaliyetlerin yürütülebilmesi için Türkiye’nin ilk inşaat bürosu Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti’nin bünyesinde kurulmuştur. Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey, kısıtlı imkanlar dahilinde işi yürütmekle yükümlüydü.

⁶⁵ Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, İletişim yay., İstanbul, 2001.

⁶⁶ Fuat Dündar, “Balkan Savaşları Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, **Toplumsal Tarih**, s:82, Ekim 2000, s.52-54.

Mübadiller, harikzedeler, şark ve garp vilayetlerinden gelen muhacirler ile Suriye, Rusya, ve mübadele dışı mültecilerin toplamı bir milyonu aşmış, içeride bulunan diğer evsizlerle birlikte 1,5 milyon kişi evsiz kalmıştı⁶⁷. Ancak terk edilmiş evlerden ilk etapta yararlanması gerekenler mübadele kapsamındaki kişiler olmalıydı. Vekaletin de konu hakkındaki görüşü ise aynı doğrultuydu. Özellikle belirli kentlerde bir barınma sorunu olan mesken sıkıntısı yaşanıyordu. Evlerin fuzuli işgal altında olması nedeniyle göçmenler için gelir gelmez sancılı bir dönem başlamıştı. Hükümet; fuzuli işgaller karşısında, bunu gerçekleştiren kişilerin tahliye işlemini yürüterek göçmeni yerleştirmeye çalışmaktaydı. Savaş ve istilaların sonucunda muhtaç duruma düşen bu kişilerin işgal ettiği yerlerden tahliyesi, büyük kentlerde ev sıkıntısı yaşamalarına sebep oldu. Felaketzede ve harikzedelerin, mübadele gereğince tahliyesi özellikle büyük kentlerde önemli bir konut sorununun doğmasına neden olmuştur.

Göçmen aileler, tahliye edilen evlerin aynı zamanda tahrip edilmiş olduğu gerçeği ile karşılaşmaktaydılar. Mübadeleye tabi kişilerin iskan edileceği bölgelerdeki terk edilmiş mülkte yapılacak küçük tamiratlar hakkındaki yönetmelik ile terk edilen meskenlerde çeşitli saptamalar yapılarak, kimisinin yıkımı kimisinin ise yeniden yapımı kararlaştırılmıştır. Yine bu yönetmelik dahilinde diğer işçiler gibi mübadiller de ücret karşılığında tamir işinde çalıştırılabileceklerdi. Bu durum da göçmene geldiği noktada yine bir işin düştüğünü göstermekteydi. Göçmenlerin bir kısmı kendisine verilen evin onarımını gerçekleştiremediği için evi elden çıkarmaya çalışmıştır.

Muhacirlerin iskanına dair talimatname'de gelenlerin barınma koşulları net olarak belirtilmişti. Talimatnameye göre ailelere yetecek derecede bir evin verilmesi hükmü yer almaktaydı. İstisnai durumlarda ise evlilik akrabalığı bulunanlar tek evde toplanabilecekti. Her bir aileye birer dönüm olmak üzere arazi temin edilecek bununla beraber yerleştirilecek yerdeki ev sayısı yeterli olmadığı durumda da kişiler farklı bölgelere gönderilebilecekti. Yerleşim yapılacak yerde çeşitli meslek ve zanaata sahip olan kişiler belli sayılarla iskan edilecekti⁶⁸.

İskan komisyonlarının mübadiller için dağıtmış olduğu ev sayısı 88.700 idi. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti bu konuda ciddi bir sorumluluğu taşımaktaydı.

⁶⁷ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM. II. Dönem 1923-1927, TBMM Vakfı yay., No:2, II. Cilt, s.371-2.

⁶⁸ Emval-i Gayrimenkule-i Metrukenin Kanunen Hakk-ı İskânı Haiz Muhacirine Suret-i Tevziini Mübeyyin Talimatname için bkz. **Düstur**, C.V, 3. Tertip, Ankara, 1969, s.648-654.

Mübadil göçmenlerin dışında yerleştirilmeyi bekleyen 14.312 harikzede, 35.936 sığınmacı, 18.340 felaketzede, 2.774 doğu vilayetleri göçmeni ve Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya gibi ülkelerden gelen 172.029 kişi bulunmaktaydı⁶⁹. Yerleştirilecek evler, terk edilmiş Rum ve Ermeni evlerinden oluşmaktaydı. Vekalet dönemin zor koşulları altında istenilen ölçüde sorumluluklarını yerine tam olarak getirememişti. İster istemez çarpık kentleşme ve ev bunalımlarının önüne geçilememişti. Ancak ortada şöyle bir gerçekte söz konusuydu: Şark buhranı ve Yunan istilası sonucu memlekette yirmi iki şehir ile bin iki yüz kûsur ev yanmıştı, yok olmuştu. Mübadele ile gelen yarım milyona yakın insan ve bunun iki misli kadar olan tabiri caiz ise yerli muhacir diyebileceğimiz mübadele öncesi çeşitli yerlerden gelen kişilerin iskanı yapmak ve bunların başını sokacakları evi temin etmek gerekiyordu⁷⁰.

1923-28 Yılları arasında mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi için yapılan harcamalarda da vekaletin yükümlülüklerinin sınırlarını da az çok tahmin edebilmekteyiz⁷¹.

YIL	TOPLAM HARCAMALAR
1923	798.737.08
1924	4.952.208.83
1925	1.326.849.08
1926	473.877.62
1927	1.292.970.99
1928	496.944.79
TOPLAM	9.341.588.39

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin sorumluluğu altında yönetmelikler ve uygulamalarla 1923 yılından 1927-28 yıllarına kadar iskan politikası konusunda oldukça büyük mesafelerin kat edildiği ve barınma sorununun, yeni başkent Ankara dışında, en aza indirilmiş olduğu söylenebilir. Ancak 1924-1928 yılları arasının, bu çok

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **İskan Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s.137-8.

⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. X, Ankara,1975, s. 85.

⁷¹ Bkz Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez Dairesi, *İstatistik Yıllığı*, I, Ankara, 1928, s.36-37.

özel durumun yanı sıra, Türkiye’de iskan politikasının da getirdiği fırsatlarla, kentlerin imarı konusunda düşünme ve arayışlara yol açtığı ortaya çıkmaktadır. Başkentlik kararıyla birlikte Ankara, ancak ayrıca Amasya, Uşak, Konya, gibi kentlerin imarı konusunda ilk kez düşünölmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda oluşturmaya çalıştığı ve özellikle İstanbul’un yangın yerlerinin yenilenmesinde uygulanan “daha sağlıklı şehir” anlayışı, ne yazık ki yine payitaht ile sınırlı kalmış gibidir. Felaketler ve yangınlar, bu şehircilik anlayışının uygulama sınırlarını adeta belirlemektedir. Ancak şimdi devlet, hem sonuç ve hem de araç olarak, kentlerin yeniden kurulması gibi, yada büyük parçalarının yeniden planlanması gibi daha kapsamlı yaklaşımlara sahip olmak zorundadır. Kurtuluş Savaşı sonrası yakılan yıkılan kentlerin yeniden kurulması, daha çok Osmanlı Devleti’nin son on yıllarında deneyim kazanan haritacı subayların elinde gelişmiş, Nazilli, Aydın, Turgutlu, Alaşehir, Manisa, Salihli, Bandırma, Karacabey gibi şehirler ve kasabaların haritasını çıkaranlar bu kişiler olmuştur. Belki de Türkiye’deki imar planlama kültürü açısından, planlama kaygı ve girişiminin yaygınlaşmasını, dinsel ve mesleki gruplar elinden halka doğru yayılmasını imlemesi açısından belli değerleri yansıttığı söylenmelidir⁷².

Dönemin Hükümeti, şehirselen iskan ve tarımsal iskan şeklinde gerçekleştirilen iskanın devamlılığı neticesinde hızlı ve ucuz ev elde etme yöntemini gerçekleştirmek üzere bazı çözümlere yönelmiştir:

- I. “Baraka” ve “huğ” (kamuş) türü, kurulduğu bölgeye uygun, taşınabilir, hızla kurulabilen konutlar yaptırarak ve satın alarak (hatta ithal ederek), konut açığını yeni üretilen basit ve geçici konutların konut mahallerine eklenmesiyle kapamak;
- II. “İktisadi ev” kavramı çerçevesinde, yerleşik düzende ucuz ev yaptırarak konut sunumunu arttırmak; yeni köyler, “numûne köyler” kurmak ve kurdurmak;
- III. Karşılıklı değişim sonucunda terk edilerek boşalan konut stoğunu (emval-i metruke), anlaşmalar çerçevesinde, yine değişim sonucu ülkeye gelen mübadillere dağıtmak; bunlar hasarlıysa, dağıtımlarını onarımdan sonra yapmak.

⁷²Ali Cengizkan, **Mübadelenin ve Konut Yerleşimleri**, Arkadaş yay., Ankara, 2004, s.22-3.

Dolayısıyla belki de yukarıda değinilen toplumsal ve kültürel uyum sorunlarını görmezden gelerek fiziksel konut gereksinimini nicelik olarak sağlamak yoluna gitmek, kaçınılmaz oluşunun yanında bu çabaların altındaki ana etki gibi gözükmektedir. 1928 yılında özellikle Âhi Mes'ûd nümûne köyünün (Etimesgut) kuruluşu ve başarılı oluşu, 1930'lu yıllarda da nümûne köyler kurulmasının sürdürülmesini getirmiştir. Kuşkusuz buradan da, kıra yerleştirme politikalarımızı etkileyip belirleyecek yeni yaklaşım ve planlama kültürleri uç vermiştir⁷³.

İmar, İskan ve Mübadele Vekaleti, tahsisattan faydalanarak 15.881 evin tamiratını yaptırmıştır. 7 tane Samsun'da, 2 İzmir'de, 2 Bursa'da, 1 İzmit'te, 1 Antalya'da, 1 Adana'da olmak üzere muhtelif noktalarda toplam 14 tane numune köy inşa ettirmişti. Bu köyler 50 haneden ibaret olmak üzere inşa edilmişti. Ayrıca 1717'si Samsun'da, 192'si İzmir'de, 330'u Bursa'da, 630'u İzmit'te, 550'si Antalya'da, 808 Adana'da, 38 Afyon'da, 220 Manisa'da, 853 Bafra'da, 304 Çarşamba'da, 657 Tokat'ta, 62 Çorum'da, 100 Yozgat'ta, 442 Amasya'da olmak üzere toplam 6903 iktisadi ev inşa edilmeye başlanmıştır. Bu İktisadi evler güzel tipteki numûne köyün binaları gibi olmayan daha çok çamurla kerpiçle, sazla ucuza mal edilen evlerdi. İmar vekaletinin bütçesi müsait olmadığı için bu 6903 iktisadi evi güzel bina olarak inşa etmesi mümkün değildi⁷⁴.

Şehirlere iskan edilen mübadiller kırsaldakilere göre, konut sorunuyla daha çok yüz yüze gelmişlerdi. Yerleştirilecekleri meskenlerin fuzuli işgali, başkalarına ait olarak kirada olması, binaların uzun süredir terk edilmiş ve bakımsız olarak kalması sadece sorunlardan bir kaçı idi. Bununla beraber meskenin küçük olması, kenar mahallede yer alması da bazı sorunları yaratıyordu. Ailelerin büyümesi ya da dağınık halde bulunan aile bireylerinin bir araya gelmesi meskenin yetmemesi demektir. Bu nedenle de aileler mesken değişiklikleri yapmak zorunda kalıyorlardı. Kenar mahallede kalan aileler güvenlik, eğitim ve sağlık açısından kendine yetebilmek ve imkanlara yetişebilmek amacıyla yerleştirildikleri meskenleri bırakmak zorunda kalıyorlardı. İşte bütün bu hareketli pozisyon konut sorunlarının ve yetersizliklerin nedenini yaratmaktaydı.

⁷³ A.g.e., s.23-24.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, C.X, Ankara, 1975, s.78.

2- Meskenlerin Mekansal Değişimleri

Mübadil ailelerin, göç öncesi yaşadıkları yerlerde alışmış oldukları bir yaşam düzeni vardı. Bu düzen dahilinde çocuk çocuk ile birlikte yaşamaya elverişli geniş evlere rastlanmaktaydı. Mahzen ve çamaşırhane gibi birimleri olan, tuvaleti bahçede yer alan ev yapısına sahiptiler. Geniş evlerin dışında evler; küçük bile olsa mahremiyeti sağlayan, bir bahçe içindeydi. Örneğin Girit'te Venedik'ten kalan evler ve buna benzer tarzda inşası yapılan meskenler vardı. Bu evler de yine bahçe içinde iki katlı olan evlerdi. Bahçenin içinde müstemilat ve ahırlar da bulunmaktaydı.

Selanik ve Makedonya'da evlerin dış görünüşüne önem verilmekteydi. Dış cephelerin estetiği önemli olduğu için binalar beyaz ve bej renklere boyanmıştır. Ancak mübadillerin yerleştikleri bölgelerdeki evler bu durumu yansıtmamaktaydı. Anadolu evlerinin görünüşü gelen aileleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Estetik kaygıdan yoksun evleri kabullenerek uyum sağlamak ilk etapta kolay değildi. Geldikleri şehirlerle mukayese edildiğinde yerleştirilecekleri evler ve evlerin mekansal özellikleri büyük farklılıklar göstermekteydi. Geldikleri noktada Antik Yunan dünyasının ve Latin mirasının üzerine kurulan, İslam etkileri de eklenerek yepyeni bir çehre kazanan bu mekanları bulmak mümkün değildi. Sosyal, kültürel ve ticari etkinliklerin bir arada olduğu bu mekanlardan koparak savaş ve yangınlar sonunda arta kalan şehirlere yerleşmek bile kolay olmamıştı. İşgal altında olan, bakımsız ve Rumlardan kalan evlere yerleştirilmeleri gerekmekteydi.

Şehir geleneğinden gelen insanların yerleştikleri bölgelerde konutlar ile ticari mekanların ayrımının olduğu yerleri de bulması kolay değildi. Geldikleri yerde genellikle evlerin alt kısmı dükkan veya mahzen olarak kullanılmaktaydı. Göçmenin yine karşılaştığı tabloda değişimi sağlayıcı etkileri de görülmüştür. Karşılaştıkları koyu görümlü evleri boyamaları ayrıca evi kireçle badana etmeleri yerleştikleri meskeni değiştirdiğini göstermektedir. Bu tarz faaliyetler yerel kültüre de tesir ederek katkı da sağlamıştır. Mesela evlerini geniş pencerelerle ve üç köşeli damlarla yaparak yerli halka da örnek olmuşlardır.

Selanik'teki geniş ve ferah evlerinden farklı olan küçük odalı evlere yerleşmek durumunda kalan aileler, evlerin iç dekorasyonunu yaparken batılı tarzın dışında klasik

Anadolu ev tiplerinde yaygın olan minderler, yastıklar ve sedirler kullanmışlardır. Bunun dışında evden bağımsız, bahçede yer alan birimlerin bulunması önceki alışkanlıkların bir yana bırakılmasına sebep olmuştur. Göçmenler, yine de yaptıkları tamiratlarla karşılaştıkları mekanların değişimini sağlayıp kendi alışkanlığına biraz daha uygun hale getirebilmişlerdir.

III- KENTLİ MÜBADİLLERİN SOSYAL VE MALİ YAŞANTILARI

A- MÜBADELENİN EKONOMİK BOYUTU VE MÜBADİLLERİN GELİR DÜZEYİNDEKİ DEĞİŞİMLERİ

Mübadele ile ekonomik anlamda hem Türkiye hem de Yunanistan açısından önemli değişiklikler olmuş ve bu değişimlerin sonucunda da iki ülkede de farklı sonuçları doğurmuştur. Öncelikle göçmenler üzerinde akabinde ise göçmenlerin dışında mübadelenin yapıldığı ülkedeki halkın üzerinde etkisi olmuştur.

Maliyet bir yandan hükümet diğer yandan ise halk tarafından ortak bir şekilde yüklenilmiştir diyebiliriz. Geldikleri topraklar onlar için adeta savaş manzarasını oluştururken, mübadillerin bu ortamdaki isteği yaşayacakları tüm sıkıntılara rağmen özgürlüklerini tadabilecekleri vatana ulaşmaktı. Ulusal kimliğin oluşturulmasında bütünün önemli bir taşıını oluşturan göçmenlerin iskan ettirildikleri yere sosyal uyumun dışında ekonomik uyumunun da sağlanması gerekli idi. Türkiye’de ki zengin ticaret merkezlerini oluşturan önemli kentlerde ilk aşamada bir gerileme olmuştur. Bunun nedeni ise önemli bir ekonomik gücü oluşturan Rum nüfusun bu şehirlerden ayrılmasıdır.

Şehirlere yerleştirilen mübadillerin ise ekonomik hayata tutunması köyden gelen mübadillere göre biraz daha karmaşıktır. Şehirli mübadillerin daha önceki yaşam düzenini kurabilmeleri güç olmuştur. Şehir halkını oluşturan kesimin uğraştığı iş kolları belirliydi. Memur olan kesim ile ticaret ile uğraşan kesimler vardı. Ancak ticaret ile uğraşan kesim arasında nitelik olarak farklılıklar bulunmaktaydı. Örneğin; küçük esnaf ile bir fabrika sahibini aynı kefeye koymak mümkün değildir. Sınıfsal farklılıklardan dolayı bile ekonomik ayrıcalıklar ve farklılıkları mevcuttu. Ancak gerçek şu ki; ister küçük esnafın eski dükkanı gibi bir dükkanı bulması yada bir fabrika sahibinin eskiden sahip olduğu gibi bir fabrikaya benzer bir yer bulması kolay olmamıştır. Bu sorunların üstesinden gelebilen kesim ise geldiği yerde ekonomik durumu iyi olup ta nakit para ile Türkiye’ye gelenler olmuştur. Bu kesim Yunanistan’da sattığına denk sayılabilecek bir

yerleşebilecek güce sahip olabiliyorlardı veya yerleştirilmek istenildikleri yerleri istedikleri anda bu maddi güçleri sayesinde bırakıp farklı şehirlere gitme imkanına sahip oluyorlardı.

Mübadil fabrika sahiplerine gösterilen fabrikalar genellikle kırsal mekanlarda bulunan ve eskimiş bir teknolojiye sahip olan fabrikalardı. Aynı zamanda daha önce çalıştıkları piyasa ile kıyaslandığında eşit bir piyasa koşuluna kavuşamayacaklardı. Bu durumda mübadillerin eski gelir düzeyini yakalayamayacağı akla gelmektedir. Mübadiller, kendilerine verilen bu tarzdaki fabrikaların bir kısmını da zaten kullanmamışlardır. Sınırlı imkanlara sahip olan küçük esnaflar ise hiç olmazsa evlerinin altını dükkan olarak kullanıp yaşam mücadelesine girişmişlerdi. Bazıları ise büyük şehirlerin çarşılarında dükkan kiralamak suretiyle ticari adımlarını atmışlardır.

Mübadile, İmar ve İskan Vekaleti'nin yerleştirilen göçmenlerin ekonomik anlamda gelişebilmesi için girişimlerde bulunduğunu görmekteyiz. 6 Kânûn-ı sâni 1924 tarihinde basılan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde bu konuyla ilgili bir haber bulunmaktadır. Haberde İzmir'de en az 1000 kişilik bir usta okulunun açılmasına karar verildiği yazılarak, bu okulda düğçerlik, marangozluk, taşçılık, sıvacılık gibi zanaatlarının öğretilceği belirtilmiştir.

Maddi ve manevi dayanışmayı artırma amacıyla genellikle mübadiller birbirleriyle alışveriş işlerini yürütmekteydiler. Büyük şehirlerde durum böyleydi fakat küçük şehirlerde zaman zaman farklı durumlar yaşanmaktaydı. Küçük kentin küçük nüfusunun içinde yer alan göçmenlerin sosyal ve ekonomik hayattaki yerleri apaçık ortadaydı. Yerli halkın, mübadil esnafa bazen olumsuz yaklaşımı nedeniyle yaşamı sürdürmek için olması gerekenden biraz daha fazla çabayı gerektirmekteydi. Sorun sadece yerleşecek bir evi ve işletilecek bir dükkanı temin etmekle bitmiyordu.

Açılan dükkanlarda Yunanistan'daki gibi bir ticaret anlayışını sürdürmek göçmeni zarara itebilirdi. Bu nedenle kendileri de çözümü yerel mağaza ve dükkanları gibi aynı tarzda işleterek buldu. Türkiye'de yerel halkın talebi ile Yunanistan'daki Müslüman halkın talepleri farklılıklar göstermekteydi.

Savaş sonrası ekonomik buhranın içerisinde yer alan halkın estetik, ithal ve pahalı ürünlerdense tercihi yerli ve ucuz olanlardan yanaydı. Bu durum sadece esnafın satışını olumsuz yönde etkileyecek değildi. Gelen mübadilin de yerel dokunun ki gibi aynı eğilimlere girmesine sebep olacaktır. Çünkü; yaşam koşulları ve göçmenlerin talep

ettikleri metalar giyimden gıdaya kadar farklı olabiliyordu. Bu yerellilik içinde belirtilen farklılıklar daha çok göze çarpar duruma gelebilirdi.

Kendi kendine yeten bu ekonomik anlayış içerisinde mübadiller de yerini almıştır. Aileler daha önceki yaşamlarındaki aynı geliri yakalayamadığı gibi yine de kendilerine yeten bir standardı oluşturmuş, kimisi ise küçük birikimlerle şansını farklı şehirde denemek amacıyla yer değiştirmiştir.

Meslek sıkıntısı yaşayan kişilerde bildikleri dilin sağladığı avantajla Rum ustaların yanında çıraklık yaparak meslek konusunda kendilerini yetiştirmişlerdir. Meslek konusunda sıkıntı çekmeyen kesim ise daha çok memurlar idi. Daha önce çalışmış oldukları gibi kendi alanlarında kamu kuruluşlarına girmişlerdir. Özellikle İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde doktor, öğretmen, ebe gibi kişiler kısa sürede mesleklerini idame ettirmişlerdir. Fakat Yunanistan'daki bir kasabadan şehre yerleştirilen bir tütün eksperinin durumu daha farklı değerlendirilebilir. Aynı mesleği devam ettirmek ve ailesine bakabilmek için bu kişiler örneğin Samsun gibi bir şehre yalnız başına giderek ailesini İstanbul'da bırakıp geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmıştır. Bu tür vaziyetler ekonomik kazanımlar için sosyal kayıplara neden olmuştur.

Göç eden kitlelerin, bıraktıkları yerlerdeki ekonomik güçlerinin, beceri türlerinin ve düzeylerinin neler olduğunu belirlemek, bölge açısından terk edilen yerlerin ekonomik yitkilerinin düzeyi ve biçimi konusunda da bir fikir verir. Aynı zamanda, bir bölgeyi terk edenlerin yerine gelenlerin ekonomik beceri düzeylerinin neler olduğunu görmek de, o bölgedeki ekonomik kayıplarının ne kadarının yeniden kazanıldığını anlamak konusunda önemli bir etken olur. Her şeyden önce bu durum, bir kayıpla karşılaşmış olan ekonominin çeşitli sektörlerinde, kaybın yeniden kazanılması yönünde yeni gelenlere ve yerli halka bu sektörlere girme konusunda önemli bir fırsat ve cesaret vermiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan yapının, yitirilen yapıyı geri getirdiğini belirtmek elbet de yanlış olur. Bu süreçte, başka yönde biçimlenmeler ve amaçlar açısından yön değiştirmeler olmuştur. Her şeye rağmen bu durum, toplumsal yapıda olduğu gibi, ekonomik yapıda da uluslaşma sürecinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Değinen bu nitelik ise, yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesinin bir başka boyutta yansımasıdır. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'ndeki etnik yapıların,

ekonominin sektörlerindeki dağılımının irdelenmesi, konunun ne denli önemli ve anlamlı olduğu ortaya koymaktadır⁷⁵.

Rum azınlığın Türkiye'yi terk etmesi önemli bir ekonomik bunalıma yol açmıştır. Rum göçmenlerin doğdukları yerlerde oynadıkları önemli ekonomik rol hatırlandığında böyle bir sonucun ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyaca tanınmış bazı sanayi kuruluşları mübadeleden sonra gerileme işaretleri vermeye başlamıştı. Bu sanayi kuruluşları incir paketleme sanayi, halıcılık, zeytinyağı sanayi, vs olarak sıralanabilir. Osmanlı imparatorluğu'nun dış ticaret faaliyetlerinin büyük bölümü Rumların elindeydi. Onların ayrılmasıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin dış ticareti en düşük düzeyine inmişti. Ne var ki, bağımsızlık savaşından galip çıkan genç Türkiye Cumhuriyeti'nde var olan yapıcı ulusalcı ruhun yarattığı coşkuyla ekonomik durum kısa zamanda düzelmeye başladı. Çökmekte olan sanayi kolları yeni insanlarla doldurulmuş ve ticaret canlanmaya yüz tutmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dört yılında ülkenin dış ticaretindeki artış aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁷⁶.

Yıl	İthalat(TL)	İhracat(TL) (146)
1923	144,788,671	84,651,190
1924	195,611,048	158,867,958
1925	242,314,138	193,119,453
1926	234,591,722	187,742,801

Bölgelere göre belirgin farklar ve ayrıcalıklar olmasına rağmen genel olarak, Türkiye'den ayrılan nüfus ile Türkiye'ye getirilen nüfusun sektörel dağılımları, sektörlerdeki beceri, üretim ve pazarlama yöntemleri arasındaki fark, yeni ekonomik kompozisyonun görüntüsünü oluşturmuştu. Bu görüntüye daha yakından ve derinliğine bakıldığı zaman, ekonomik büyümeye engel olacak ölçüde sermaye eksikliğinin, atıl duruma gelmiş tarımsal ve sanayi işletmelerinin olumsuz etkisinin ve önemli boyutta

⁷⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele (1923-1925)**, İstanbul, 2003, s. 175.

⁷⁶ Mihri Belli, **Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi**, (çev. Müfide Pekin), Belge yay., İstanbul, 2004, s.97.

zaman yitiminin varlığı da görülüyordu. Yani, yeni bir toplumsal yapı içine zorunlu olarak göç ettirilen göçmenler, ayrıldıkları ortamlardaki ticari olanaklarını, üretim araç gereçlerini ve finans kaynaklarını büyük ölçüde aktaramamışlardı. Üstelik burada, geldikleri yerdeki ticari ilişki olanaklarını da bulamamışlar, böyle bir ilişki düzeninin yeniden oluşması için de önemli bir zaman yitimiyle karşılaşmışlardı. Bütün bu süreçler ise, neresinden bakılırsa bakılsın, hem göçmen için, hem de göçmenin içine katıldığı yeni toplum için, büyük boyutlarda ekonomik kayıplara neden olmuştu⁷⁷.

B- GÖÇMENLERİN YAŞADIĞI SIKINTILAR

Bilindiği üzere göç sonucu gelen kitle ile göç edilen yerdeki kitlenin üzerinde psikolojik, ekonomik ve siyasal açıdan bir çok etkide bulunmuştur. Göç olayının zorunlu olması bu tür etkilerin daha şiddetli hissedilmesine sebep olabilir.

Mübadele ile birlikte yerleşim işlemlerinin başlamasıyla beraber göçmenlerle, yerli halkın aralarında bir çok sorunun ve çatışmanın yaşandığı gözlemlenmiştir. Göçmenlerin büyük bir kısmının daha önceki yaşam standartlarını yakalayamadıklarını bazılarının ise haksız kazançlarla eski yaşamlarından farklı olan bir hayat sürmeye başladıklarını söyleyebiliriz.

Zorunlu göç ile psikolojik açıdan etkilenen kişinin ekonomik olarak ta eski yaşam tarzını bulamaması buna istinaden diğer kişilerin ise alışık olmadıkları daha iyi bir yaşam standardına dahil olmaları psikolojik ve ekonomik uyum zorluklarının sebebini oluşturmuştur.

Uyum zorluklarının diğer sebebi ise yerli halk ile yaşanan çatışmalardır. Çatışma olarak adlandırılan durum; mal, mülk anlamında yerel halk ile yaşanan paylaşım problemleridir. Göçmenler zaten mal dağıtımı konusunda bir çok problemler yaşamışlardır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri gelen göçmenin elinde var olan mal bildirim belgeleriydi. Bu belgelerin güvenilirliği tartışılır bir konuydu. Ayrıca mal dağıtımı konusunda alınan kararların sık sık değişmesi de problemlerin ortaya

⁷⁷ Kemal Arı, *a.g.e.*, s. 173.

çıkmasına sebep oldu. Bu karmaşık durum bir kısım fırsatçının fayda sağlamasına, bir kısım göçmenin de mağdur olmasına dahi sebebiyet vermiştir. Bununla beraber terk edilen emlaklar için yerel halkın hak iddia etmesi ile mübadiller arasında anlaşmazlıklar doğuyordu. Zaten dönemin toplumsal ve ekonomik yapısı incelendiğinde özellikle de kentlerdeki geçim sıkıntısı, pahalılık, yaşam koşullarının zorluğu göze çarpıyordu. Mübadillerin emlak problemleriyle beraber ülkenin o dönemdeki sıkıntıları da sırtına yüklenince aşılması zor olan bir durum haline gelebiliyordu.

Ağır yaşam koşullarında hayatlarını sürdüren mübadiller geldikleri yerde aradıklarını ya da eski yaşam koşulları bulamayınca yeniden göç etmeye başladılar. Zorunlu göç sonucunda aradığı imkanı bulamayan bazı insanların, yeni bir iç göçü doğurması kaçınılmaz bir durumdu. Ancak belirli imkanlar varsa bu tür göç belki aileler için faydalı olabilirdi. En azından elindeki para birikimi ile yeniden yaptığı göçün sonucunda geldiği yerde istediği mesleği yapıp mutlu olabilme ihtimali de vardı. Bu yeni umut tekrar sonu belli olmayacak bir maceranın, bir göç sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Ancak düşünülen umut edilenler zaten belliydi. Amaç sadece toplumdaki statüsünü eski yaşantısı gibi sağlamak, belli bir ekonomik güce ve seviyeye sahip olmaktı.

İç göçün toplumsal bir yönü de vardı. Örneğin göç sonucu dağılan aileyi bir araya getirme çabası, mübadilin bunu yerleşeceği yerdeki haklarından vazgeçip sadece eskisi gibi toplumsal ve bireysel ilişkileri sürdürme uğruna yapmış olması iç göç olgusunda sosyal ve ailevi ilişkilerin önemini gösteriyordu.

İlhan Tekeli, zorunlu olarak yer değiştiren bir nüfusun uyumunun başarısının nasıl değerlendirilebileceği konusunda şöyle bir akıl yürütmesi yapmıştır:

“ Bu konuda belki de iki tür uyumdan söz etmek doğru olacaktır. Bunlardan biri ekonomik uyumdur. Bu konuda anlaşmak kolay. Yerleştirilen grubun yerleşilen yerde var olan ekonomik olanaklardan eşit olarak yararlanarak yerleşilen yerdeki sosyal tabakalaşmaya benzer eğitim ve hüner kompozisyonlarına sahip olmasını varsayar. Eğer iki grup arasında bu bakımlardan farklılıklar varsa bu farklılıkları göz önüne almak gerekir. Daha karmaşık olanı kültürel ve sosyal açıdan uyumdur”.

Yine mübadillerin yaşayacağı bazı sıkıntılara set çekmek ve gerekenleri yapmak üzere hükümetin de zaman zaman çetin kararlar almış olduğunu görmekteyiz. Ortak paye ise tabii ki zararı en aza indirmek ve geleceklerin mağduriyetini engellemektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Yunanistan dahil ve haricinde ikamet eden tebaasının Yunanistan'da bulunan emvali gayri menkulesine Yunan Hükümeti tarafından iskan ve ikame olunarak asıl mutasarrıfları olan Türklere tasarruf ve idare için ne doğrudan doğruya müsaade ve ne de iradı veya bedeli verilmiş, ödenmişti. Türk tebaasının hukukunu bütünüyle ihlal eden bir durumdu bu. Tebaanın mağduriyet ve sefaletine son vermek ve hukukunu korumak isteyen hükümet, yapılan muameleyi aynen tekrarlama yolundan başlamaktan başka bir çare görmemiş ve öncelikle Türkiye de bulunmayan Yunan tebaasına ait emvali gayri menkuleye vaziyet etmeye karar vermiştir. Bununla ilgili olarak kanun layihası kabul edilmiştir. 4 Kânûn-ı sâni 1341 ve 1342 numaralı Kanun teklifini Hariciye vekili de aynen kabul etmiştir.

Türkiye'de Bulunmayan Yunan Tebaasına Ait Emvali Gayri Menkulenin İdaresi Hakkında Kanun Layihası

Madde 1. Elyevm Türkiye'de bulunmayan Yunan tebaasına ait emvali gayri menkule, maliye vekaletince emlâk-ı milliye gibi idare olunarak varideti 18 Teşrinisani 1912 den mukaddem Yunanistan'ı terk etmiş olan veya minelkadim Yunanistan haricinde mukim bulunan Türk Türk tebaasına Yunanistan'da bulunan emvali gayri menkulelerini tasarruftan men edildikleri müddetçe emvali gayri menkulelerinin varidatı nispetinde garameten tevzi edilir. İcabında Türkiye'deki Yunanlıların emlakini de işbu madde-i kanuniye mucibince idareye hükümet mezundur.

Madde 2. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3. İşbu kanunun icrayı ahkâmına maliye vekaleti memurdur.

Meclis vekillerinden Ali Şuuri Beyin mecliste okuduğu bir telgraf oldukça ilginçtir. Bir mübadil tarafından gönderilen telgrafta şunlar yazmaktaydı:

“Midilli'de bıraktığımız emlak ve akaratın da Edremit Rumları sahip ve malik olurken biz zavallı mübadiller perişan yoksulluklar içinde çırpınmaktayız, kış ve sefalet hepimizi tehtid ediyor mahkum olduğumuz feci akıbetten tahlisimiz ancak hak ve adaletin tecellisi ile kaimdir. Henüz saçı bitmeyen yetim ve yetimlere ait olan Edremit

emvali metrukesi tegallüp ve tahakkümün tesiri ile başka ellere geçmiştir. Meskenler meşgul, eşçar ve arazi mağsuptur. Divanı muhasebat reisi Fuat beyin pederi Etem Beye maliye ve iskan vekaletinin emri ile beşer kuruş icarla on bin kûsür eşçar ve bir de fabrika hediye edildiği halde biz mübadil eshabı emlâk muhacirlere, iskanı adi muamelesi ile iktifa ediliyor. Tapu ibrazında aciz bir vaziyetteyiz. Kefaleti müteselsileyi beyannameleri yüzde yirmi hesabıyla bil misil bedeli öşür mukabilinde emsalimiz misilli eşçar tevzii ve burası mıntakayı iskaniye olmadığı halde Rumeli mübadil ve gayri mübadil mütemevvilana 16 Nisan 1340 tarihli kanunname ile ...”

Muhacirlerin iskan olundukları yerlerde bazı mıntikalarda memur ve halkın ileri gelenlerinin elinde icarda var olan emlak ve arazileri söz konusu oldu. Özellikle kış aylarında bu mıntıkada zor durumda olan muhacirlerinde bunlara ihtiyacı bulunuyordu. Bunun dışında fuzuli işgal altında bulunan mal ve emlâklar vardı. Askeriyenin yedi işgalinde görünen 78 hane vardı. Edremit’e mahsus olarak 17 dükkân, 21 mağaza, 7 sabunhane, 1 yazıhane, 4 han ve 5 kahvehane, 1 içki imal edilen bir mekan, 3 fırın ve bir de mektep vardı. Vekil Şuuri Beyin belirttiğine göre Ayvalıktan İzmir’e doğru gidilirse bu asker ve siviller karmakarışık bir şekil alıyordu⁷⁸.

Bölgedeki ağaçlar ve araziler bu memurların elinde işlenmeden bekliyordu. Neticeyle hem maddi zarara giriliyor hem de mübadilin mallardan zamanında faydalanması engellenmiş oluyordu. Örneğin Ayvalık’a gelenler ellerinde bir çok eşya ile gelmişlerdi. Ancak bu da bir şeyi ifade etmiyordu. Bu insanlara ağaç veya arazi dağıtılmadığı sürece kendi işlerini yapamayacak ve işsiz kalacaklardı⁷⁹.

Mübadeleye tabi olan muhacirlerden önce Sivas’a gelen bir kısım muhacir vardı. Bunlar mübadeleye tabi değillerdi. Sırbistan’dan sevk edilen Boşnak ve Arnavutlar kısmın ortasında Sivas’a sevk edilmiş ve Sivas’ın Gürün Kazasına ve civar köylere yerleştirilmişlerdi. Ancak bu kişilerin imar ve iskan vekaleti tarafından sevk edilmedikleri anlaşılınca hakkı iskandan mahrum kalmışlardı. Ortaya çıkan vaziyet bu insanların mağdur olmasını sağlamıştır. Getirilen bu insanlar ev, mal, mülk gibi konulardan mahrum bırakıldığı gibi muhacirlerin farklı bir yere gidip çalışmasına dahi izin verilmemişti.

Sivas’ın Zara kazasının Ayş nahiyesinde çok fazla Rum yoktu. Ancak mübadeleye tabi olmayan emvali metrukeden bir çok emlak ve arazi mevcuttu. Toplamı

⁷⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: I, C. X, Ankara, 1975, s. 27.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, s. 24-69.

yedi- sekiz bini bulmaktaydı. Yetmiş- seksen bin dönüm arazi vardı. Buna karşılık Sivas'a on iki bin kişi seçilmişti. Bu on iki bin kişiden dört bin hane kadarı aşağı yukarı beş bin kişi kadar gelmişti. Bunlar Sivas'ın dokuz kazasına dağıtıldılar. Geldikleri zaman kimisinin kardeşi Kastamonu'da, babası İzmir'de, ailesi Antalya'da, oğlu bilmem nerede kalanlar vardı. Bu durumun sebebi araştırıldığında meselenin Yunanistan'dan çıkarken meydana geldiği idi.

Ayrıca Sivas'a sevk edilen muhacirler Kayalar kasabasının ziraat erbabından olanlardı. Ancak bu kişiler kazalara dağıtılırken uğraşısı ziraat olanlar kasabalara, uğraşısı ticaret ve sanayi olanlar da zorla köylere sevk edilmişlerdi. Göçmenlerin yaşadığı sıkıntılar böyle bir çerçevede meydana gelmekteydi.

Ziraatçi olan muhacirler arazi olmayan Gürün kazasına yerleştirildiklerinde bölgenin bağ, bahçeli ve dar arazinin kendilerine uygun olmadıklarını belirtsele dahi zaman zaman bu tepkilerine karşılık kendilerine görevlilerce kuvvet bile uygulanmıştır. Zaten bölgede önceden yaşayan Rumların meslekleri taşçılıktı. Gümüşhane, Trabzon ve havalisinde özellikle bu insanlar dışarıda çalışırlar ve kış zamanlarında köylerine gelerek orada kışı geçirirlerdi. Ancak arazide faal bir tarım, ziraat uygulamazlardı. Hem bölgenin şartları buna uygun değildi. Yerlerine yerleştirilen bu insanlardan da bunu beklemek ancak hata olurdu.

Gürün'de bulunan muhacirlerin bazılarının şikayet etmesi sonucu emre itaat etmedikleri sebebiyle hem yardımları kesilmiş hem de Gürün'deki eski hükümet konağına doldurularak aç ve sefil bırakılmışlardı. Kimi muhacire sadece ev verilmişti. Arazi, tohum ve saire verilmediği sürece şartlarının iyileşmesi mümkün olamayacaktı. Mevkilerini değiştirmek isteyen mübadile izin verilmiyordu. Eğer böyle bir durum olursa bu kişiler iskan haklarından vazgeçmiş oluyor ve kişilerden buna ait bir senet isteniyordu. Kötü manzaraya örnek olacak bir çok durumla karşı karşıya gelinebiliyordu. Örneğin Samsun'da muhacirler bazı depolarda tıka basa bir şekilde barınmak zorunda kalıyorlardı. Savaş esnasında ve sonrasında Samsun'un doğu bölgesinde bulunan ahali yani Trabzon, Rize ahalisinin bir çoğu Samsun'a göç etmişlerdi. Samsun'un ticari bir bölge olması sebebiyle yine bu insanlar memleketlerine gitmeyip Samsun'da kaldıkları için o bölgede yoğunluk olmuştu. Özellikle muhacirlerin de kalabalığı bu izdihamı daha da arttırmıştı. Bu nedenden dolayı Canik vekili Cavit Paşa İstanbul'da bulunan madeni barakaların bir miktarının Samsun'a gönderilmesini ve

bunların uygun mahallelere getirilerek muhacirlerin buraya iskan edilmesinin hem kendi menfaatleri açısından hem de memleketin menfaati açısından olumlu olacağını düşünerek böyle bir öneri de bulunmuştu. Çarşamba kazasındaki muhacirler de bazı sıkıntılar yaşamaktaydı. Gelen muhacirlerin bir kısmı medreselere yerleştirilmişti. Çarşamba'nın en çok Rum ve Ermeni olan bütün evleri neredeyse tamamen tahrip edilmişti. Bu nedenden dolayı kırka yakın aile açıkta kalmıştı. Samsun'un Kadıköy ve İlyas köyleri vardı ki bunlar adeta birer şehir halindeydi. Buna ek olarak bir de Ermeni mahalleri vardı ki bu mahalleler de ve bu köylerde bulunan evlerde çerçeve kapı namına her şey alınmış, alafranga kiremitlerle döşenmiş evlerin kiremitleri alınmış ve çarşılarda satılmıştır. Durum böyle olunca bazı muhacirler eşyalarıyla Sivas, Yozgat, Çorum taraflarına gönderilmişlerdi. Trabzon'a gönderilen bazı mübadiller orada zor durumda kalarak ellerinde bulunan son paraları da sarf ettikten sonra, yanında getirmiş oldukları hayvanları satarak kendilerine nafaka yapmışlardı. Bu kişiler daha sonra Keskin kasabasına iskan edilmek suretiyle vapurlara bindirilmişlerdi. Ancak bu kişiler İnebolu'ya sevk edilmişlerdi. Trabzon'a gidememelerinin tek sebebi gitmek için bir kayık parası bulamamalarıydı. İnebolu'da bu kişilerin ihtiyaçları karşılanarak yardım yapılmıştı. Yine bu tür gelen mübadillerin kendi meslek ve sanatlarına göre dağıtımı lazım gelirken bu iş de yine istenen şekilde yapılamamıştı. Samsun'da kayalar kazalı mübadiller bazı şikayetlerde bulunmuşlardır. Bu muhacirler çiftçilik ve hayvancılıkla uğraştıkları halde Akdağ madenine gönderilmişlerdi. Akdağ madeni, çam ağaçları ve madenden ibaret olduğu için kendi mesleklerine uygun düşmemişti⁸⁰.

Dağlıları ovaya, ovalıları dağlık yerlere yerleştirme ve muhaciri adeta dama taşı gibi oradan oraya nakletme onların perişan olmasını sağlamıştır. Fakat iskanın tam suretiyle yapılabilmesi için çok komplike olan yapıyı iyi analiz etmek gerekiyordu. Köylü olan kişi sadece çiftçi değildi. Köyde oturan ve sırf ticaretle uğraşan insanlar da vardı. Öyle köyler vardı ki halkının yüzde yirmisi ziraatle iştilal ediyorsa yüzde yetmiş-sekseni de odunculuk, kömürcülük yapmaktaydı. Herhangi bir maden civarında oturanlar da hayatlarını amelelikle kazanabiliyordu. Sadece balıkçılık, hasır örücülüğü veya tütüncülükle uğraşan köyler vardı. Bu kişileri zirai meslekleri itibariyle ayırır iken aynı zamanda sanatları itibariyle de dağıtımını sağlamak gerekiyordu. Bu insanların geçimlerini sağlayabilmek için neredeyse yüz kısıma ayırmak gerekecekti. Böyle bir

⁸⁰ A.g.e., s. 24-69.

durum da teknik ve imkan bakımından pek de mümkün değildi. Ayrıca bunun için köklü bir araştırma yapmak lüzumluymdu. Yine de bu tür araştırmalar belirli hudutlar dahilinde yapılabilmifiti. Örneğın tütüncü olan Dramalıları yerleştirmek üzere Anadolu'nun en iyi tütün yetiştirilebilecek yeri araştırılmıştı. Uygun yer olarak Samsun ve İzmir bölgesi seçilmifiti. Bu insanlarda belirtilen bölgelere iskan edilmişlerdi. Őehirliiler için de bu tür hususlar düşünölmüştü. Gerekli olan her Şey yapılmıştı. İskelelerde toplanmış olan yirmi-otuz bin kişi arasında gerekli araştırmalar yapılmıştı.

Muhacirlerin yer yer gezmesinin bir nedeni de Őuydu: muhacirler kendilerinin çiftçi yada tütüncölükle iştigal olduklarını belirttiklerinde buna uygun yerleşimleri sağlanmıştı. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar ve muhacirlerin talepleriyle bu insanların daha çok çeşitli sanat dallarıyla ilgilendikleri su yüzüne çıktı. Bu Şekilde geçindiklerini belirttikleri için kendi mesleklerine uygun yerlere tekrar dağıtımları sağlandı. Yani yer değişimlerinin çok farklı boyutları vardı. Fenni raporlarda bağ, bahçe olarak görönen yerlerde aslında böyle bir durumunun olmaması da yaşanan yanılığların sebebiydi. Bunda da daha çok memurların üstlendikleri görevleri tam olarak gözetmemeleri olumsuzluklarda rol oynamaktaydı. Diğer bir sebepte yerli halkın gelen muhaciri kaçırmak için muhacire uygun olmadıklarını bile bile onların mesleklerini sürdüremeyeceği yerler ile ilgili dolduruşa getirip, onları istekli hale getirmeleriydi. Bu tür dolduruşla mübadil yerinden oynadığı zaman aslında mağduriyetini kendi eliyle başlatmış oluyordu. Toprağına sarılıp, kendisine gösterilen yere yerleşmediği sürece sefillik başlamış oluyordu.

Yunanistan'daki halkın bir kısmı Samsun'a gidecek mübadilleri uyarmışlar ve bu bölgenin çok kötü olduğu hakkında propaganda yapmışlardı. Samsun'a gitmemeleri için telkinlerde bulunmuşlardı. Bu propagandanın altında yatan gerçekler ise Samsun'un tütün yetiştirmeye çok uygun olması ve bu uyumun gelenlerle beraber sanat ve tabiatın sentezi ile birleşecek olmasıydı. Bu manzara sonucunda da Yunan tütüncölüğü Őöhretini kaybedecek ve Samsun'un gölgesi altında kalacak olmasıydı.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti çiftçiye iyi bir hale getirmek için vekaletle ayrılan tahsisattan 21.000 pulluk, (altı bin küsur) çift öküz, 89 ester ve merkep, 267 inek ve dişi manda, 11 traktör, 28. 642 çapa ve kazma, 13.975 bel, 2. 285 çatal bel, 5.139 bağ bıçağı, 1.818 yine bağ malzemesi, 1.007 kilo ziraatte kullanmak üzere kükürt, bir miktar

tırmık, orak, ot biçecek alet, kükürt, göz taşı, kireç, döğen, pulvarizatör ve edevat verilmiştir. Bir milyon kilo tohum yardım olarak verilmişti⁸¹.

Trabzon'da birinci iskan mıntıklarındandı. Ancak Trabzon, iskana elverişli bir vilayet değildi. Bu karar hatalı uygulamaların başlamasına sebep oldu. Hem liman kenti olması hem de Karadeniz'in önemli bir merkezi olması sebebiyle mübadelenin de önemli bir noktası olmuştur. Trabzon'da mübadele sürecini anlayabilmek için dönemin gazetesi İstikbal gazetesindeki yazıları değerlendirmek gerekir.

Trabzon'dan giden Rumların sayısı sanıldan da azdı. Ancak mübadele vekaletinin de şehrin bu konumunu fazla dikkate almadan birinci iskan mıntıkası şeklinde düşünmesi bir çok problemin doğurmasına sebebiyet verdi. Bölgedeki Rumların bir kısmı Birinci Dünya Savaşı'nda ve işgallerde düşmanla işbirliği yaptıkları için savaş sırasında ve sonrasında göç etmişlerdi. Kalanlar ise mübadele gereğince zaten göç etmek durumundaydı. Karadeniz'in çevresindeki Rumların büyük bir kısmı Yunanistan'a gitmek üzere birden Trabzon'a yığılmışlardı. Şehirde yığılan bu kalabalığın üstüne Yunanistan'dan gelen Müslüman kitlenin de eklenmesiyle şehirde bir çok sorun kendini göstermeye başlamıştı. İlk etapta sağlık problemlerinin yaşanmaya başlamasıydı. Hem Yunanistan'a gitmek üzere bekleyen Rumların hem Yunanistan'dan gelen Müslüman kitlenin hem de şehrin yerli halkın salgın hastalıklardan korunması gerekiyordu. Bununla beraber kargaşa ve kalabalık ortamda asayiş sağlaması kolay bir iş değildi. Şehir bu insan kalabalığını kaldırabilecek potansiyele sahip değildi. İşte tüm bu olumsuzlukları doğuran ise plansızlık ve programsızlıktı. Bu kadar ciddi bir işi gerçekleştirirken öncesini ve sonrasını düşünmek iyi hesap etmek gerekiyordu. Zamanın da oluşmayan bu bilinç sonunda yerli halkla beraber mübadillerin de sıkıntılar yaşamamasına, ezilip dökülmesine neden olmuştu.

Trabzon Rumlarının birden bire mübadele için evlerini terk etmeleri sonucunda kalan emlak ve evler başkalarınca harap edilmiş ve bir anda yaratılan bu boşluğun sonucunda emlakları korumak mümkün olamamıştı. Başta alınmayan tedbirler vekaletin sonradan daha fazla para harcamasına sebep olmuştu. Sadece para değil zaman da kaybedilmişti.

Trabzon'da göçmenleri iskân edecek ve geçinmelerini sağlayacak arazi pek fazla yoktu. Kazalardaki Rumlar geçimlerini hayvancılık vesaire sanat dalları ile uğraşarak

⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima 2, C. X, Ankara, 1976, s.75.

geçiriyorlardı. Yılın belli dönemlerinde ise dışarıya giderek farklı meşgalelerle uğraşıyorlardı. Gelen Müslüman muhaciri bu bölgelere yerleştirip aynı işleri yaptırmak mümkün olamayacaktı. Gelenlerin uğraşları tamamen farklıydı. Geniş arazide tarım yapan muhacirler dar arazilere yerleştirilince memnuniyetsizlikler ve tepkiler kendini göstermeye başlamıştı. Yine hayvancılıkla uğraşan muhacirlerin tarım bölgelerine yerleştirilmeleri yerli halkın tepkisine aynı zamanda da muhacirlerin memnuniyetsizliğine vesile olmuştu.

Drama'nın Çalıyatı ve Duspat köylerinden olan göçmenlere Balıkesir'e gitmek üzere vesika verilmesine rağmen karar sonradan değiştirilerek Akçaabat'a çıkarılmışlardı. Yine İstanbul yerine Samsun ve Trabzon'a yerleştirilmişlerdi. Bu durumda da mübadiller protesto etmeye başlamışlardı⁸².

Trabzon, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki durumunu korumuyordu. Şehirde her yer harap olmuştu. Rus işgali sırasında Rumlar, Türklere ait evleri yakmışlar veya yıkmışlardı. İşgal sonrası Ruslarla kaçan Rumlar geride yıkıntılar bırakmışlardı. Yerli halk geri döndüğünde yıkılan evinde oturamayacaktı. Çözüm olarak bir kısmı Rumlardan kalan evlere yerleşmişti. Fakat bölgenin birinci derecede iskân mıntıkası olması yerli halkın tekrar zor durumda olmasını evsiz barksız olmasını sağlayabilirdi. Burada tek çözüm vekaletin alakasına kalmıştı. İskâna elverişli 1400 kadar ev mevcuttu. Yerli halkın bir bölümü iskân memurları tarafından bu evlerden çıkartılmak zorunda kalmışlardı.

Sonuç olarak; Trabzon iskân için sanıldığı gibi uygun bir mıntika değildi. Bölgenin birinci derece iskan mıntikasına dahil edilmiş olması bir çok sorunları doğmasına ve yanlış uygulamaların başlamasına neden olmuştu. Buna rağmen Trabzon'a göçmen iskan edilememişti. Akçaabat'ta kalan tütüncü birkaç göçmen dışında, gelenlerin hemen hepsi çeşitli sebeplerle Anadolu'nun muhtelif yerlerine dönmüşlerdi⁸³.

⁸²Ayrıntılı bilgi için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Teşrin-i evvel 1924.

⁸³Trabzon'daki mübadele meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", *Atatürk Yolu*, II/8 (Kasım 1991), ss.631-642.

C- AİLE YAPISINDA DEĞİŞİMLER

Her toplum yapısında kentlerde heterojen bir nüfus bulunmaktadır. Nüfusta işlevi ve ilişkileri belirli olmayan bütünleşmemiş gruplar bulunmaktadır. Buna rağmen yine toplumsal yapı bu grupları emebilmek için kendine has kurumlara ve mekanizmalara sahiptir. Sanayi öncesi toplumlarında bu işlevi yüklenen en belirgin kurum geniş ailedir. Topraktan kopma ile başlayan büyük yapısal değişme sanayileşmekte olan toplumların kentlerinde, bütünleşmesi yavaş olan büyük nüfus grupları yığılmaktadır. Bunların arasında bütünleşmede en önemli işlevi yine aile yüklenmektedir. Fakat ailenin sağladığı uyum daha çok eski yapıya has olduğundan hızlı değişmeyi kısıtlamaktadır⁸⁴.

Aile, toplum yapısındaki temel taşı ve taşıyıcı rolü oluşturmaktadır. Ailenin mübadele çerçevesinde bu rolü nasıl bir şekilde ilerlediğini incelemek gerekir.

Gelen mübadillerin aile yapısı incelendiğinde göze çarpan konu ailenin, geniş ve ataerkil olması idi. Aile ilişkilerine verilen önem göç sonrasında ayrı kalan akrabaların tekrar göç ederek dost ve kendi akrabalarının yanına gitmesinden anlaşılabilir. Manevi dayanışmayı artırma adına aileler tekrar farklı yerlere göç ederken mutlaka maddi kayıplara da uğramışlardır. Ancak bu tür yer değişimleri ailelerin akraba ve dostları ile birleştiklerinde onlara güç veren bir hareket haline gelmiştir. Sosyal dayanışma da bu şekilde artmıştır. Tabi ki göçmen bir sosyal dayanışma oluşturma adına hareket etmemiştir. Onları buna iten psikoloji ailenin bir arada bulunması ve bu birliktelikle oluşacak gücün sonucunda aileyi, bireyi, soyu yaşatma güdüsü de yer almaktadır.

Mübadelenin kararlaştırılıp, halka duyurulmasıyla birlikte bazı ailenin bu durum karşısında farklı tutum ve davranışlar sergilediğini görmekteyiz. Aileler yerinden yurdundan edilip daha önce hiç görmedikleri topraklara gitmektense din değiştirerek, farklı uyruklara girerek yada çocuklarını farklı bir dine mensup biriyle evlendirerek orada kalmaya çalıştıklarını görüyoruz.

Göçmenlerin büyük çoğunluğunun yerleştirileceği mekanı önceden görme veya bilgi edinme gibi bir şansı yoktu. Eğitim durumu ve ekonomik birikimi diğerlerine göre daha iyi olan kişiler en azından geçici barınma işleminden sonra kendilerine uygun olan

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübeccel B. Kıray, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam yay. , s.150.

bir yere gitmek için çaba sarf etmiş, bunun için çalışmış veya talepte bulunmuştur. Bu kişiler azınlığı oluşturabilecek sayıdaydı. Ama geri kalan yerleştirileceği yer konusunda bilgi sahibi olmayan kişiler direk kendilerine gösterilen yerlere gitmiş veya mübadeleye bağlı kalmaksızın kendi güçleriyle farklı şehirlere yerleşmişlerdir. İşte bu kesimi oluşturanlar daha önceki yaşantılarından farklı olarak, örneğin hiç bilmedikleri Orta ve İç Anadolu'nun küçük şehirlerine yerleşmişlerdir. Bu karar da etkili olan kişi ise çoğu zaman ailenin büyüğü sayılan erkek tarafından verilmiştir. İstanbul'da eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşamak isteyen evin erkeği, aile büyüğüne ve verdiği karara bağlı olarak hareket etmek zorunda kalarak, kendi babasının istediği küçük bir şehre gitmeyi istemese de razı olmak zorunda kalabiliyordu. Bu tür kişinin kararının dışında kendisine düşen hürmeti göstermek adına atılan adımlar olumsuz sonuçlar da doğurabilmiştir. Çocukların küçük şehir veya kasabada alacağı eğitim, kazanacağı kişilik yada aile reisinin meşgul olacağı meslek, evin hanımının kuracağı komşuluk ilişkileri, yerleştirileceği eve uyumu konusundaki gibi çok yönlü olumsuzluklar yaşanabilmekteydi. Çocuğun büyük gelişmiş bir şehirde alacağı eğitim ile bir kasabada alacağı eğitim mukayese edilirse aradaki fark çok açık olarak ortaya çıkabilmekteydi. Ancak baba bu isteğiyle kendi büyüğünün vermiş karara uyumu arasında çelişki yaşayabiliyordu. Bu durumda kişi kendi psikolojinde yaşamış olduğu çelişkilerin sonunda sağlıklı kararlar vermesine de neden olabilmekteydi.

Mübadil ailelerin ilişkilerinin diğer yönü ise kız alıp verme konusunda irdelenebilir. Mübadiller farklı köylerden bile olsa yine kendileri gibi göçmenlere kız alıp vermekteydiler. Bu manevi alışveriş ile kendi kültürel değerleri devamlılık sağlanmaktaydı.

Mübadeleden sonra, gelen ailelerin artık hayatını geçireceği yerde tutunabilme ve soy kalıcılığını sağlama adına kısa zamanda hızlı bir şekilde çocuk sahibi olmalarını ve ailelerin, evlilik çağına gelenleri hemen evlendirdiklerini görmekteyiz. Bahsedilen bu durumun sonucunda aile bireylerinin sayısının artması sonucunda büyüyen ailenin evlerini değiştirdiklerini ya daha büyük evlere yerleştiklerini yada ikinci bir evi de satın alma, kurma yoluna gittiklerini anlamaktayız. Mübadil ailelerin, iskan işlemlerinin ilk dönemlerinde yerleştirildikleri evlerden bazı nedenlerden dolayı çıkarılması sonucu ailelerin birden fazla ev değiştirdikleri bilinen bir gerçektir.

Mübadele işlemleri sistematik olarak şehirlileri şehirlere yerleştirme, köylüleri köylere yerleştirme şeklinde tam olarak sağlanamamıştır. Bu tür kaygı olmadan yapılan yerleşim sonucunda kentli mübadil ile köylü mübadil aynı yerlere yerleştirilerek aynı yaşam alanlarını paylaşmışlardır. Bu görüntü kişiler arasında bir bağın oluşmasına, kültürel olmasa da davranış biçimleri, yaşam stillerinin kimi zaman çatışmasına kimi zaman ise bir adaptasyona itmiştir. Kentli bir ailenin oğlu ile kırsal kökenli bir ailenin kızının evliliği de hem çatışmaya hem de zorunlu bir adaptasyona örnek teşkil edilebilir.

Kent kültürünü almış aile ile kırsal kökenli ailelerin yaşam tarzı arasındaki fark açıktı. Yanlışlıkla kentli ve köylünün aynı yere yerleştirilmesi iki ayrı grup arasında akrabalık bağının bile oluşmasına sebep olmuştur. Aynı mekanda birleşen iki farklı kesim, kurduğu akrabalık ilişkisi sonucu yeni ve farklı bir kesimi meydana getiriyordu. Bu ne kentli ne de tam olarak köylü diyebileceğimiz bir kesimdi.

D- KENTE GÖÇ EDENLERİN ADAPTASYONU VE SOSYALLEŞMESİ

Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati'nin, mübadele göçmenlerine ilişkin yayınladığı bir genelgede şu sözleri dile getirmiştir:

“Gelen göçmenler kardeşlerimizdir. Göçün acılarına uğramış vatandaşlarımızdır. Bölgenizde özellikle yerlilik, yabancılık gibi bir zihniyetin ortaya çıkmasına engel olmak için halkı aydınlatmak gereklidir. Bir Türk göçmeni kardeşi gibi bağrına basmayanlar, asalet ve faziletin dünyada mümessili olan büyük atalarımızın çocukları sayılamazlar. Fazilet ve büyüklük, yoksullara yardım, göçmen kardeşlere samimi ve gülümseyen, iltifat eden bir yüz takınmakla gerçekleşmiş ve sağlanmış olur.”

Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati'nin genelgede amaçladığı konu, vekalette çalışanların geleceklere gösterecekleri muamelede samimi davranarak, sorumluluk ve görev bilincinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu bilinçle hareket edecek görevli, mübadilin sıkıntısız bir şekilde Türkiye'ye ayak basmasını sağlayacaktır. Mübadil ise bu tutum ile Türkiye'de uyum problemi yaşamadan, yerel ile kaynaşacaktır.

Ancak vekaletin kaynaklarının sınırlılığı, memurların aynı görev hassasiyetini taşınamaması bu konuda çok başarılı bir sonucun alınmadığını göstermiştir. Yine Mustafa Necati, genelgede göçmenlere verilen evlerin, arazilerin daimi surette verildiğini ve göçmenlere ellerinde var olanların kendilerine ait olduğunu hissettirmeleri için bir madde de koymuştur. Bununla da başarmak istenen mübadilin oturduğu evin kendi malı olduğu düşüncesi ile evini benimsemesini, koruyup, onarmasını ve gelecek kuşağa da o yeni evde manevi mirasını bırakmasını sağlamaktı. Aslında, sadece vekalet memurlarından beklenen bir sosyal sorumluluk yoktu. Ayrıca mübadilden de istenilen sosyal sorumluluklar vardı. Savaş ve karmaşa ortamından çıkmış ülkede zarar görmüş, viraneye dönüşmüş evler, bahçeler göçmene elden geldiğince düzeltilip onarıldıktan sonra mübadile verilmiştir. Mübadile de elindeki mallar için bir sahiplik duygusu yaratılmaya çalışılmıştır. Mübadil evini güzelleştirerek, tamir edip onararak karmaşa ve savaş ortamının izlerini silmiş olacak, yerleştiği yere mensup olduğunu hissederek yaptığı faydalı işlerle de ülkenin huzur ve mutluluğuna katkıda bulunmuş olacaktı. İşte sosyal sorumlulukların bir kısmını bu tür ayrıntılar oluşturmaktaydı.

Göç uygulaması öncelikle kişiye çok çeşitli sıkıntılar getirirken bunun yanı sıra geldikleri yere uyumları da farklı bir süreci oluşturmuştur. Bahsettiğim süreci birkaç ana başlıklarıyla inceleyebiliriz. Bunlardan ilk süreci oluşturan; mübadilin toprağından, eski yaşam alışkanlıklarından koparak büyük bir kısmının da bilmediği, ne ile karşılaşacağını tahmin edemediği farklı bir yere gitmenin yarattığı psikoloji. Türkiye'deki büyük bir kesimin gelecek olan mübadillere bakış açısı Müslüman bir kitlenin var olan nüfusa eklenmesi idi. Halkın zihninde daha baskın gelen düşünce Mübadillerin, Türk kimliğinin dışında "Müslüman" olduğuydu. Yani öne çıkan kavram "Müslümanlık" kavramıydı. Türkiye'deki insanların bir kısmı, gelenlerin yaşantılarının Yunanlılara benzer bir durumda olduğunu düşünmekteydi. Bu düşünce farklı bir önyargıyı oluşturur diyebiliriz. Ancak mübadelenin gerçekleşmesi ve yerleşim işlemlerinin yapılması ile yerli halkla yaşanan deneyimler sonucunda fikirler farklı yönlere kayabilmiş, olumsuz önyargılar yıkılabilmisti. Deneyimlerin de zamanla kazanıldığı da düşünülürse bu sürecinde kısa bir zamanda değil belirli bir sürecin sonucunda gerçekleştiğini vurgulayabiliriz.

İkinci süreç ise; mübadilin geldiği yerdeki insanlarla ilişkiler kurması ve bahsedilen ilişkileri sağlamlaştırılmasıdır. Kırsal bölgelere yerleştirilenler ile kente

yerleştirilenlerin bu konuda durumları birbirlerinden oldukça farklıdır. Örneğin köye yerleştirilen birkaç ailenin yerel halk ile ilişki kurması ve yerelin, çoğunluğu olduğu yerde farklılıkların gerilemesi oldukça doğaldır. Böyle bir ilişki de daha hızlı gerçekleşerek gelen mübadilin adaptasyonunu hızlandırmıştır. Karşılıklı ilişkiler; birbirlerinin tarım teknik ve usullerini kullanması, kız alıp verme, aile kurma, yemek kültürünün paylaşılması ve bununla beraber geldikleri köylerin yemek kültürünü de benimsemeleri, eğlence anlayışlarıdır. Bu konularda karşılıklı etkileşimle, uyum beraber olabilmektedir. Ancak; gelenlerin topluca bir köye yerleştirilmeleri ve sadece mübadillerden oluşan bir köy kültüründe durum daha farklıdır. Nispeten yine yerel köylüler ile mübadil köylüler arasında karşılıklı ilişki, iletişim ve uyum vardır. Ama bununla birlikte; sadece mübadillerden oluşan köylerin kendi içlerinde bir sosyalleşmenin ve kendi içinde bir kapalılığın da olduğunu belirtmek gerekir. Sadece mübadillerden oluşan köylerin yanı sıra; daha önce Rumlara birlikte yaşayan Türklerin de oluşturduğu köyler vardı. Bu tür köylerdeki Rumlar, mübadele işlemi sonucunda Yunanistan'a taşınmıştı. Bu kesim göç edince geride kalan Türk köylüsüydü. Rumlarla birlikte yaşamının onlara vermiş olduğu farklılıklar, ülkeye gelen mübadiller ile yaşanan ilişkilerdeki ayrılıkları değil uyumu bile sağlayabilmişti. Rum köylerde yaşayan Türk köylüsünün, mübadiller ile olan iletişimleri daha çabuk ve daha kolay olabilmisti. Rumların kullandığı sözcükleri, yemekleri, eğlence türlerini zaten biliyorlardı ve ülkeye gelen mübadillerin de kullandıkları aynı sözcükleri duyunca, yedikleri yemeğin adını işitip görünce, eğlence türlerini gözlemlediklerinde bütün bunları yadırgamadılar.

Diğer süreç ise; kente gelen mübadillerin, geldikleri yerde üretime geçmeleri yani yaşam mücadelesinde kendisine uygun bir meslek dalıyla tutunabilmesidir. Bu da birbirinden farklı grubu oluşturan mübadil kitleleri arasında farklı şekillerde oluşmuştur. Örneğin kente göç eden bir köylü mübadilin üretim ilişkisine girmesi yine mensup olduğu topraklardan uzaklaşması gibi hızlı ve kolay olmamıştır. Kente göç edenlerin yeni bir sınıfsal mensubiyetinin oluşmasında üretim ilişkilerinin etkisi çoktur. Ancak kente göç eden kırsal kesime ait kişiler sadece tarım sektöründe çalıştıkları için kentin iç dünyasındaki rollerini kolay bulamamışlardır. Bunun dışında kentli mübadilin de eski yaşantısındaki standardı ve mesleki imkanları geldiği yerde bulması zor olmuştur. Ancak zaman içerisinde oturtulabilmektedir.

Dönemin şartları kontrol edildiğinde meslek dallarının belirli bir çerçevede olduğundan bahsedebiliriz. Bu sınırlı alanda yer alan meslek dalları işçi kategorisi içerisinde yer alan terzilik, marangozluk, dülgerlik, kuyumculuk, fabrika işçiliği sayılabilir. Ayrıca kentin mesleki çeşitliliğinin diğer parçasını ise küçük tüccarlar oluşturmaktadır. Bu tarzda sayılabilir meslek dalları, Cumhuriyet kentlerinin sanayileşmemiş bir yapıda olduğunu göstermektedir. Yani daha çok bir örgüt ve düzenden yoksun olan Cumhuriyet kentleri bize modern ile gelenekselin çapraşık bir birleşimini anımsatmaktadır.

E- KÖY İNSANI KENTLİ OLURKEN

Kent insanını, köy insanı gibi değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Kitlesele göçler ve köylülüğün çözülüşüyle beraber oluşan sorunlar netice olarak kentlerde yıkımların, diğer yandan da kentli insanların kaosunu da yaratır.

Köylü, kentli, köy ve kent kavramlarının ayrımını yapabilmek önemlidir. Köylü denince akla ilk gelen tarım işçisidir. Halbuki köylü kavramı daha çok kendi değer yapıları ve inanışlarıyla izole edilmiş küçük topluluğu ifade eder. Üretim ve ilişkiler sınırlıdır. Yani farklılaşma ve uzmanlaşma çok belirgin değildir. Nüfusun bile kendine has bir stabillığı vardır. Aslında emeğin köyde fazlalığı yarattığı durumlarda köyden kente göç süreci başlamaktadır. Halbuki I. Dünya Savaşı sonrasında köylerin vaziyeti bunda daha çok etkili oldu. Yani bu tür göçe demografik artış değil, daha çok savaş sonrası harabe olan köylerin durumu, bakımsız tarım alanlarının etkisi büyük olmuştur.

Mübadele ile Türkiye'ye gelenlerin büyük kısmı köylüydü. Ancak Türkiye'den Yunanistan'a giden nüfusun büyük çoğunluğu ise kentliydi. Bırakılan arazinin gelen köylüye yetmeyeceği aşıkardı. Bununla beraber kentlerde dahi Rumlardan kalan mal ve mülkün hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında tahrip edilmişti.

Göçmenlerin sadece iskan edilmesi ile bütün sorunlar hallolmamıştı. Karşılaştıkları yeni topluma sosyal uyumu sağlamaları ve bu uyumu sağlamada kişilerin sosyal rollerinin belirlenip oturması gerekli idi. Ancak belirli bir süre devletin yardımı ile ayakta kalabileceklerdi. Ondaki sonrası ise kendi çabalarına bağlıydı. Kişiler bu

çabaları daha önceki yaşam koşulları çerçevesinde yapabiliyorlardı. Gelen mübadil daha önceki toprağında hangi mesleği yürüttüyse geldiği yerde de kendi mesleğini yaparak eski yaşam standartlarını yakalayabiliyordu.

Gelen göçmenlerin hepsi aynı sosyal tabakaya mensup değillerdi. Hepsi farklı toplumsal katmanlara dahillerdi. Yani bu katmanların içinde kentli, köylü ve kasabalı grupları vardı. Bu grupların her biri kendi içerisinde farklı meslek gruplarına ayrılıyordu. Tüccar, çitçi, esnaf bu meslek gruplarından sadece bir kaçıdır.

Mübadillerin daha önce çalışmış oldukları iş kollarını birkaç kısımda ele alabiliriz. *Esnaf kısmını oluşturanlar*: Nalbant, fırıncı, ayakkabıcı, terzi, bakkal, manifaturacı. *Memuriyete mensup olanlar*: Katipler, öğretmenler, gümrük memurları ve kontrolörler. *Tüccar grubunu oluşturan*: İstanbul, İzmir ve kendi bölgelerindeki diğer illerde ticaret yapan sınıf. Kırsal bölgeden temin edilen gıda, canlı hayvan, dokuma ürünleri satan buna karşılık büyük kentlerden lüks sınıfa girecek tüketim maddelerini getirip pazarlayan sınıf. *Ulema sınıfını oluşturanlar*: Toplumdaki konumları itibariyle imtiyazlı olan bu sınıfa cami imamları, müezzinler, tarikat mensupları, şeyhler...

Belirtmiş olduğum meslek kollarında genellikle kişilerin özel eğitim alınmasını gerektirmeyenlerin tercih edildiği görülmektedir.

Türkiye'nin, sosyal ve ekonomik gücünün tekrar kazanılması için gelenleri en kısa sürede üretim alanına yerleştirilmesi gerekiyordu. Rumların gidişyle boşalan sektörlerin ve ihtiyaç duyulan emek ihtiyacının da doldurulması için bu şarttı. Mübadele işlemini gerçekleştiren ilgili kurum da bunu destekliyordu.

Göçmenlerin kış aylarında gelmiş olması menfi bir durumdu. Fakat kış aylarında gelmelerine rağmen kendilerine verilen adet, edavat, tohumluk, dükkan sayesinde çok ta uzun olmayan bir sürede üretime geçmeleri sağlandı. Böylece ihtiyaç duyulan işçi de tedarik edilmişti. Artık yapılacaklar arasında üretimin artırılması adına işçi olarak çalışan ve diğer meslek gruplarına dahil olan kişiler için eğitim tesisleri, gerekli kurumlar ve alt yapıyı sağlayacak imkanları tesis etmek yer alıyordu.

Mübadiller için önceden çalışacağı alanların tespiti yapılarak, iskanın genelde kişilerin meslek ve beceri türü doğrultusunda oluşturulması hedefleniyordu. Fakat tam anlamıyla istenilen hedefler tutturulamadı. Yanlış yönlendirmelerle kimi tütüncü ailesi bağıcılıkla uğraşabilecekleri alanlara iskan edilmişlerdi. Daha da vahim olan durum ise

köylü mübadilin kente yerleştirilmesidir. Zaten gelenlerin büyük bir kısmını; eğer bunu kabaca yüzdelenmek gerekirse % 90'ını köylü-çiftçi gruplar oluşturmaktaydı.

Köylü kesimin meşgaleleri sınırlıydı. Kente gelen bir köylünün, geldiği yerde çiftçilik yapma gibi bir şansı çok azdı. Kentlerin manzarası ise işsizliği, pahalılığı yansıtıyordu. Köylü bir insanında kente yerleşmesi işsizlikten kendisinin de nasibini alması demektir. Eğer köylü çiftçi ailenin para birikimi de yoksa bu kötü durum kişiyi yoksulluğa kadar itebiliyordu. Bir kısmının zorunluluktan dolayı göç ettirildiğini düşünmesi, bir kısmının da vatana kavuşmak amacıyla göç ettirilmesinin yarattığı etki değişik yaklaşımları doğurdu. Mübadilin geldikten sonra da durumun kötü olması aynı sonuçların doğmasına sebep olmuştur. Geldikten sonra içine düşülen durum, geliş noktasında bireyin düşüncelerinin değişmesini sağlamıştır. Kimlik sıkıntısına ek olarak bireyin yaşadığı bir toplumsal statü ve rol karmaşasıdır.

Çiftçi, sahip olduğu becerisini kentte nasıl gösterebilirdi? Kente nasıl uyum sağlayabilirdi? Hangi meslek dalıyla uğraşabilirdi? İşte bütün bu sorular hem kişinin beyninde soru ve sorun olarak belirdi. Bu vaziyet kişinin yeni toplumsal koşullarda mesleğini yapamayacağını düşünerek, farklı meslek gruplarına yönelmesine yada yerleştirildiği yerden ayrılarak yeni bir hareketliliğin doğmasına sebep oldu. Mübadil, artık eski mensup olduğu yerdeki toplumsal statünün parçası değildi. Aynı zamanda yeni karşılaşmış olduğu toplumunda da bir statüye sahip değildi. Köylü mübadil yeni geldiği yerde yani kentte de toplumsal statüsünü yakalayamıyordu. Çünkü daha önceki yaşamda rolleri belirli idi. Eski ekonomik gücün de tutturulamayışı aile içindeki fertlerin psikolojik çöküşüne de neden olabiliyordu.

Köylü kesimin meslek yapısı çok çeşitli değildi. Ayrıca köylü kesimin kendi içinde keskin ayrımları olmayan bir tabaka yapısının olduğunu belirtebiliriz. Tarım işçisi veya kendi toprağının çiftçisi olan bu grupların kente gelişiyi beraber köyde var olmayan keskin sınıf çizgisinin farkına vardığını görmekteyiz. Kentteki meslek kollarıyla ilintili varlığın, mübadilin mensubiyet çelişkisinin doğmasına sebep olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Kentteki meslek kollarını sınıflandırdığımızda yine köyden gelen kişilerin sahip olduğu becerinin bu sınıflandırmanın dışında kaldığını anlamaktayız. Bu farklılık, kişinin hem ekonomik gücüne hem de psikolojisine zarar vermektedir. Bütün bunlar kentin ve kente göç edenlerin sınıfsal meslek yapısının şekilsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Sanayileşmemeye de, meslek yapısındaki uygunsuzlukları yaratmaktadır. Sanayileşme, kentleşme ve örgütleşme daima birbirleriyle paralel bir şekilde yol alır. Kırsaldan kente göç eden, topraklarını bırakmak zorunda kalan mübadiller yeteri kadar sanayileşmemiş olan ülkede kentli işçi kimliği oluşturamamıştır. Özellikle, modernleşme ve sanayileşme öncesi toplumların yapısında tarım dışı üreticileri oluşturanlar esnaf ve zanaatkârlardır. Kentlerde kısıtlı sayıda bulunan ve teşkilatlanmamış olan bu gruplara katılacak olan, kente göç eden kırsal mübadillerin şansı oldukça azdır. Bir kısım mübadilin bu yapının içinde toprağa yani yeniden köye yerleşmeye meyli de bu bahsettiğim faktörlerden kaynaklıdır. Ancak durum yine bu insanlar için risklidir. Çünkü Türkiye'yi daha önce hiç görmemiş olan bu kişilerin yine Türkiye'de hiç bilmedikleri bir köye gitmek istemesi en büyük risktir. Daha önceki yaşamında oturduğu köyün standartlarını bulmak veya yakalamaya çalışmak kente adapte olmak kadar çetrefilli bir iştir. En azından bir yakınının tavsiyesi dahilinde gidenler diğerlerine göre biraz daha şanslıdır. Vahim olan o kişinin yeniden yer değiştirerek gittiği toplumsal yapıyı farkında olmadan sarsması ve kişilerin yine göç yolunda karşılaşacakları kişisel sorunlardır.

Toplumsal statüsü irdelenmeden veya bir tür hatadan dolayı kente getirilen çiftçilerin, kendine uygun ortamı yakalamak adına farklı kırsallara doğru hareket edip bulunduğu arsalara yerleşmeleri ve yerleştiği yerlerde araziler için hak iddia etmeleri yeni karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Bu yerel insanlar ile aralarında problemlerin doğmasına sebebiyet vermiştir.

Bazı köylü mübadiller de kendi istekleri doğrultusunda kasaba ve şehirlere yerleşmek istemişlerdi. Hatta bazı rençperler de müracaatları halinde kasaba ve şehirlere nakledilebilmişlerdi. Bu gibilere adi iskân hakkından feragat etmeleri ve hükümetten yardım talep etmemeleri şartıyla iskan yerlerini değiştirmelerine izin veriliyordu⁸⁵.

Köylü insanın kentte hem ekonomik, sosyal, kültürel hem de psikolojik uyumu sağlaması oldukça karışık bir durumdur. Bu dinamikler herhangi bir sistemle yoluna girmemiş tamamen zamanla spontan bir şekilde gerçekleşmiştir.

Kente gelenlerin yerli halk ile arasındaki ayrılıklar neticesinde diğer göçmenlerle beraber kentte farklı mahalleler kurarak bir bütünleşme içerisine girdiklerini görmekteyiz. Sözü geçen ayrılık kelimesi tam anlamıyla farklılık veya yerele kapalılık

⁸⁵ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK yay, Ankara, 2000, s.68,69.

anlamında düşünülmemelidir. Sonuçta giden kitlenin yerini alan bu kişilere yerli halk tarafından tepkiler de gelebilmiştir. Gidenlerden kalan mal, mülk ve hakların mübadillere verilmesi sonucu sadece bazı kesimlerin verdiği tepkidir. Toplumsal özellikleriyle de gelenlerin yerel halk tarafından farklı algılanması bu süreci doğurmuştur. Ancak bu tepki veya algılama şekli tam anlamıyla dışlanmışlığı çağırıştırılmaz. Zamanla farklı mahalleler kuran göçmenler yine spontan bir şekilde yerel ile alış-veriş kavramını gerçek hayatta yaşamaya başlamış, geliştirerek de iletişimi ve uyumu sağlamışlardır.

Benimsenen öğeler yine Türk-Müslüman olan göçmenin kendi kimliğine, benliğine uygun olan kültürel değerlerdir. Yerel halkın da Türk-Müslüman kimliği, kaynaşmanın en önemli etkenlerindedir.

F- ULUSALLAŞMA SÜRECİNDE MÜBADELENİN YERİ

Türk ulusçuluğu ancak Balkan Savaşı sonrasında devleti etkileyen bir politika haline gelmiştir. Dünya Savaşı sırasında İmparatorluk içindeki dış destekli ulusçuluk akımları sadece Müslüman olmayan gruplara değil aynı zamanda da Müslüman gruplara da yayılmıştır. Savaş koşulları “Balkanlaşma” sürecinin tüm imparatorluğa yayılmasına neden olmuştur. Dünya savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanarak yerini ulusal devletlerin alması süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve savaş sonrası barış anlaşmalarında her ulusun nüfus bakımından homojenleşmesini sağlayacak insanların iradesi dışında zorunlu nüfus değişmelerine yer verilmiştir. Bunlarla zorunlu yer değişimleri dünyada ilk kez uluslar arası anlaşmalarda yer almış olmaktadır⁸⁶.

Sosyal hareketlenmeyi sağlayan mübadelenin, ülkede toplumsal homojenliğe katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Mübadele gereğince Türkiye’den giden bir buçuk milyona yakın Rum nüfusun yerini dolduran bir Türk kimliğini görüyoruz. Aynı dili konuşan ve aynı sosyal-kültürel değerlere sahip olan bu kitlenin Türk kimliğini

⁸⁶ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, s. 50, 1990, s.s.59.

homojenleştirme yolundaki rolü yadsınamaz. Öncelikle Rumların gidişiyile beraber meydana gelen boşluğu istenilen kimlik doldurmuştu.

Mübadele, Cumhuriyet ile beraber kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet olma yolundaki önemli adımlardan bir tanesidir. Gelen mübadillerin Türkiye'deki insanlar gibi ortak dil, din ve kültüre sahip olması homojenliği sağlamıştır. Yeni sistem böylece ideale uygun adımı atmış ve temelini sağlam atmak için çaba göstermiştir.

Göç ile beraber toplumsal yapının da şekillendiğini görüyoruz. Hem gelen kitle hem de yerel halkın kültürel, sosyal ve ekonomik değerlerinin kaynaşması, yaratılan ortak değerler toplumsal şekillenmeyi sağlayan etkenlerdir. Yenilik taraftarı düşüncelerin, batılı fikirlerin doğuş yeri olan Selanik gibi bir kentten gelen kitlenin, bu fikirlerden beslenmemesi mümkün olamaz. Bu değer ve fikirlerle beslenen kesimin Türkiye'ye gelişiyile de kültürel kazanımlar artmıştır.

Nüfus mübadelesi siyasal açıdan bir zafer sayılmasına rağmen ekonomik olarak bazı kayıplara neden olmuştur. “Etnik ve kültürel yönden özdeş bir toplumsal yapıya geçişte, ulusçuluk boyutunda elde edilen kazançlara karşın, ekonomik yönden kayıplar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye'de, ekonominin hizmet, ticaret, tarımsal ve sınayi üretim sektörlerinde yoğun bir iş gücü ve girişimci potansiyel açığı ortaya çıkarken; Yunanistan'da bunun tersi bir durum oluşmuş, işgücü fazlası görülmüştür. Bu durumun, Türkiye'nin ekonomik yapısına bir darbe indirirken, Yunanistan'ın ekonomisine güç kattığı sayı pek doğru görünmemektedir; çünkü aktarılan birikimler, sayısal yönden önemli bir oran tutmakla birlikte, buna işlerlik kazandıracak ortam pek sağlanamamıştır⁸⁷”

1923 ile 1930 yılları arasında dış güçlerin, Türkiye'nin iç işlerine pek müdahale etmediklerini görmekteyiz. XIX yüzyıl boyunca yabancı devletler, çeşitli amaçlarına ulaşmak için azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlardır. Mübadele ile Türk unsurunun Türkiye hakim olması bu müdahalelerin siyasal ve toplumsal nedenini ortadan kaldırmıştır. Böylece Türk tarafının siyasal kazancının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Türk yönetimi iskan için dış yardım ve borç almamıştır. Böylece sınırlı mali kaynaklara sahip olan Türkiye, mübadillerin millî ekonomi ile bütünleşmesini sağlayarak süreci hızlandırmıştır. En önemlisi ise dış müdahalelere bu nedenden dolayı gebe kalmamıştır.

⁸⁷ Kemal Arı, “Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri”, **Üç İzmir**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, s.273-282.

Yunanistan'ın durumuna genel olarak baktığımızda Türkiye'dekine göre farklı bir durum görmekteyiz. Yunanistan, ülkeye gelen Rumları iskan ettirebilmek için diğer devletlerden borç ve kredi almıştır. 1923 ile 1930 yılları arasında, Anadolu'dan gelen Rum muhacirlerin iskânı konusunda toplam olarak 10.000.000 sterlin harcamıştır. Yunanistan'ın bu durumu ülkeyi dış müdahalelere açık bir konuma düşürmüştür. Yunanlı devlet adamları bu bedeli ödemek durumunda kalmışlardır. Yunan hazinesi yılda 2.888.000 sterlinlik bir borç faiz yükünün altında ezilmiştir. Türkiye ise Yunan hükümetinin harcadığı toplam meblağın yaklaşık yirmide biri olan 1.000.000 sterlinlik bir harcama yaparak kendi göçmenlerini iskân etmeye çalışmıştır. Yunanlı siyasetçiler yardımın devamını sağlamak adına büyük devletlerin kendi ülkelerinin iç işlerine müdahale etmelerine göz yummak zorunda kalmışlardır. Bu manzara Yunanistan'ın iskan meselesi ile siyasal kayıplara uğradığını göstermektedir.

Lozan Antlaşması'na ek olarak Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi yapılarak bir nevi her iki devlet de komşu ülkede yaşayan vatandaşlarını kendi topraklarına yerleştirerek onları korumuş oluyor ve ileride çıkabilecek azınlık sorunlarına karşı önlem olarak dış müdahalelere set koymuş oluyorlardı. Ama yukarıda da değindiğim üzere Yunanistan'ın ekonomik kazanımı için uyguladığı politika, siyasal açıdan yönetimi başarısızlığa itmiştir.

Her iki ülkenin sadece siyasal ve ekonomik kazancını veya kayıplarını anlatmakla mübadelenin boyutlarını çizemeyiz. Toplumsal boyutu da çok önemlidir. Toplumun küçük yapısı olan bireyi de düşünmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde fethedilen Trakya'ya ve Doğu Avrupa'ya yerleştirilen bu insanlar, İç Anadolu'nun ve Akdeniz bölgesinin çeşitli yerlerinden iskan ettirilen kişilerdi. Mübadele ile bu insanlar atalarının doğmuş olduğu coğrafyayı görme şansına sahip oluyorlardı. Gerçek olan da şu ki bu insanlar Yunanistan'dayken daha farklı bir yaşama sahiptiler. Yaşadıkları topraklardan kopan iki toplumun da yerli halkla ilgili hiçbir sorunu yoktu. Mübadele ile memleketlerinden ayrılıyor; memleketlerindeki komşuluklarını, arkadaşlık ilişkilerini geldikleri yerde bırakıyorlardı. Her iki toplumun bireyinde ortak bir duygu oluşuyordu. Bu ise mübadele ile gerçekleşen toplumsal kırılmanın oluşturmuş olduğu özlem duygusuydu. İnsanların doğdukları, yaşadıkları yerden bir anda koparılmış olması kolay kabullenilecek bir durum değildi. Gideceği yer hakkında pek fazla bilgi sahibi olmayan mübadilin endişe duyması, yerleşim sonrası da

özlem duyması olağandı. Ancak siyasal anlaşmalar duygusal çerçevelerde imzalanmıyordu. Bununla beraber Yunanistan'dan gelen bazı kesimlerin ise mübadele işleminin zorunlu olmasına rağmen kendi inisiyatifiyle Türkiye'ye yani vatanına gelme isteğinin olduğunu görmekteyiz. Türkiye, Cumhuriyet ile beraber siyasal model olarak ulus devlet temeline göre hareket etmiştir. Nüfusun niteliği önemli bir konuydu. Atatürk'ün öncülük yaptığı ulusal politika, yine 1923 Lozan Antlaşması ile de bu politikaya devam edilmişti.

Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile siyasal sınırları belirlenen ulusal yurt topraklarını dolduracak Türk çocuklarının, o zamana değin ihmal edilmiş toprağı işlemesi; "Türklük" kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş özdeş (mütecanis) bir toplum olarak, Türk nüfusunun, ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynaması, yeni Türkiye'nin çağdaş, dinamik ve atılımcı yönetici kadrosunun başta gelen arzularından birisiydi. Uzun savaş yılları nedeniyle, gittikçe azalan nüfusun, geniş yurt topraklarına göre ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri yönlerden olumsuz etkiler yarattığı görülüyordu⁸⁸. Türk toplumu bu nedenle XIX yüzyıldan beri göç olgusuna alışkındır. 1923 nüfus mübadelesi ilk göç hareketi değildir. Anadolu'da milli kimliğin oluşmasında mübadelenin katkısı olmuştur. İskanla beraber Türkiye nüfusu artış göstermiş ve özdeş bir toplum olarak ulus devlet olma yolunda son aşamada tamamlanmış olmaktadır.

G- MÜBADİLLERİN TOPLUMSAL YAŞANTILARI VE KİMLİKLER

Kültürel kimlikler, gruplar ve insanlar arasında biz-onlar ayrımının yapılmasını sağlar. Bu ayrımın çizgilerini ise algılanan kimlikler, grup sembolleri, gruplar arası ilişkiler, kurumlar ve kültürel pratikler oluşturur. Grupların birbirlerini tanımlama süreçleri özellikle entegrasyon süreçlerinde önem kazanır; gruplar arası etkileşimde

⁸⁸Ratip Yüceuluğ, **Savaş Sonu Türkiye Meseleleri –Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler**, İstatistik Gn. Md. yay., Ankara, 1944.

farklı olarak algılanış “temel değerler” bazında ortaya çıkar⁸⁹. Toplumsal yaşantı, kültürel değerler, giyim kuşam tarzından tutunda eğitime kadar kişide yada toplumda kimliğin gelişiminde rol alır. Kimlik, toplumsal yönleri olduğu kadar biyolojik boyutu da olan bir kavramdır.

Kendine has olan veya diğer toplumlardan farklılık göstererek, öncülük eden değerlerin kimliği belirleyici özellikleri mübadil insanlar üzerinde irdelemek gerekir. Öncelikle ele alacağımız konu mübadele öncesi, bu insanların günlük yaşantı ve alışkanlıklardır.

Liman kenti özelliğini taşıyan Selanik bu özelliğiyle, dış dünyayla ilişkili ve dış dünyanın yeniliklerine açık bir kentti. Buna karşın Müslüman halkın kendi gelenekseli içinde yaşadığını görmekteyiz.

Kentte, dış dünyayla teması sağlayan kesimi gayrimüslimlerdi. Ticaret ve sanayi gayrimüslimlerin tekelindeydi. Müslüman halk ise gelirini daha çok topraktan elde etmekteydi. Bunun dışında fırıncı, terzi, manifaturacı kesimi oluşturan esnaf kollarının sürdürüldüğünü bilmekteyiz. Tabi meslek kolları bunlarla sınırlı kalmayıp devlet memurluğunda Müslümanların da büyük yer ve konum teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Aile yaşantısı incelendiğinde ise göze ilk çarpan, ataerkil yapının sürdürüldüğüdür. Geniş ailenin barındığı evlerde evin reisi, işine gittikten sonra kadın olmaktadır. Evin hanımına bir çok iş düşmekteydi. Durumu iyi olan ailelerin hanımları, bu işlerin yükünü bir yardımcı sayesinde azaltırken, bu ekonomik güce sahip olmayan kadınlar ise günün rutin işleri olan; çocuk bakımı, çamaşır ve mutfak işleriyle uğraşmaktaydılar. Evlerin iç ve dış dekorasyonuna önem verilirdi. Bu konuda da yine düzenlemeleri yapan, etkin olan birey evin hanımıydı.

Yemek kültürü ise Osmanlı, Yunan ve Akdeniz mutfaklarının ortak noktasında buluşuyordu. Zengin yemek kültürü onlara kozmopolit yaşantının kazandırdığı bir artıydı. Ahlaki ve medeni ilişkilerini irdelemekte fayda olacaktır. Namus kavramına verilen önem, kadın ve erkeğin etkinlik alanlarında iki cinsiyet arasında ayrımın olmaması ve insanların herhangi siyasi ve dini ayrım gözetmeksizin kendi toplumunun dışında kalan bireylerle devamlı iletişim ile alışveriş içinde olması Selaniklilerin kimliklerinin olgunlaşp farklılaşmasında rol oynamıştır.

⁸⁹ B. Kümbetoğlu, “Farklılıkların Algılanmasında Kültürel Filtreler”, **Toplum-Bilim**, , s.12 (2001), ss.9-17.

Mübadele öncesi yaşamda Yunanistan'da hayatını idame ettiren Müslümanların kimliklerinin atalarından miras kalan Osmanlı kimliğinin üzerine eklenen, içinde buldukları fiziksel koşullar neticesinde belirli bir zaman paralelinde ilerleyen farklı bir kimliğe mensupturlar.

Giritlilerin de günlük yaşantı ve alışkanlıklarından biraz bahsetmekte fayda vardı. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanların da bu farklı coğrafyada yaşantısı başlamıştır. Bir çok medeniyetin izlerini taşıyan Girit, Müslümanların adaya iskaniyle farklı bir motifi işlediğini söyleyebiliriz. Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar adada var olan ve yaşatılan dinlerdi. Dini, etnik çeşitliliğin yanında dil zenginliğinin ve çeşitliliğinin olması kuşku götürmez. Ortak konuşulan dil "Giritlice" dir. Hem Müslüman hem de Hıristiyan halk bu ortak dili konuşmaktaydı.

Büyük topraklara sahip olan Müslümanların, genelde Resmo çevresinde yaşadığını görmekteyiz. Bu toprak sahipleri genelde zeytin üreticisi olan ailelerdi. Modern yöntemler kullanılarak zeytincilik faaliyetleri sürdürülüyordu. Zeytinciliğin yanında tahıl tarımı ve hayvancılık ta yapılmaktaydı. Geniş evler Venedik mimari tarzındaydı. Bunun dışında Kandiye ve Hanya da Osmanlı mimari dokusunun yansımaları mevcuttu. Bu da ailelerin kendi yaşam alışkanlıkları çerçevesinde şekillenen mekanlar ve tarzlardır. Bu çeşitlilikler kent dokusunu zenginleştirmiştir. İşte Girit Müslümanları, bu çeşitliliğin içinde yeni nesillerini yetiştirerek, yeni nesle bilinçli olarak bir amaç gütmeyen Anadolu'daki Müslüman-Türk gruplarındakinden farklı bir kimliğin doğmasına vesile olmuşlardır.

Girit'te eğitimli kişiler haricinde Yunanca veya Türkçe bilen kişi sayısı azdır. İnsanlar birbirlerinin paskalyalarını ve kandillerini kutlar, hediyeler verir, ikramlarda bulunur. Camide Müslümanlar Giritlice dua ederken, kilisede keşişler makamla salavât-ı şerife okurlar. Osmanlı sisteminde çok belirleyici bir yere sahip olan din olgusunun bu denli karmaşık bir yapıda karşımıza çıkışı bir rastlantı değildir. Girit'te hakim olan Bektaşî kültürünün bu noktada büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir⁹⁰.

Girit'te giyim kuşam tarzına baktığımızda Osmanlı'da takip edilen giyim tarzının yanında kendi yerelliliklerini de yansıtan kıyafetlere de büründüklerini görürüz. Yemek kültürleri, yine Selanik'te olduğu gibi doğada bulunan farklı otların kullanılarak

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi**, İletişim yay., 2003.

ve yemeklerinde etin de uyumunu sağlayarak zenginliğini korumuştur. Yeme-içme alışkanlığı, giyim tarzı var olan coğrafyada Osmanlı'nın vasiyeti olan tarz, alışkanlıklar ve geldikleri coğrafyada rastladıkları kültür kısıntılarının kendilerine has bir yerliği, kimliği ve dünya görüşünü doğurduğunu görürüz. Aslında doğal bir süreçte yaratılan bu toplumsal değerler, kimliği tazelemiştir. Her ne kadar coğrafyanın önceki unsurunu da kendi adet ve gelenekleri ile demleyerek bir yaşam tarzı oluşturulsa da XIX. yüzyıldan itibaren başlayan milliyetçi akımlar ile Müslüman topluluk ve diğer topluluklarda gündelik yaşamda bir ayrışmanın da yaşandığı gerçektir.

Kültür, kimliğin oluşumunda tamamlayıcı rol oynarken, doğanın toplumun üzerinde kurduğu denge de adeta bir terazinin kefesi gibidir. Üst kimlik bu terazinin dengesinin bozulmasıyla hassas noktalara gelebilir. Giritlileri, diğer mübadiller ile aynı zeminde açılarını çizmeye çalıştığımızda, aralarında farklılıklar görülebilir. Avrupalı bir kimliği yansıtan Giritlilerin, kültürel ve sosyal farklılıkları ile gözümüze, modern ve Avrupalı bir resim çizdiğini söyleyebiliriz. Taassubun kısıtlayıcılığı olmadığı bu yerde eğitimin önemli olduğu bu toplulukta, birden fazla dili konuşabilen, statü sahibi ve eğitilmiş insan profilinin var olduğu aşikardır. Bu insan profilinin, zorunlu göç ile nasıl bir profile dönüşeceği önem teşkil etmektedir.

Öncelikle mübadil kitlenin Türkiye'ye ayak bastıklarında diğer kitleyle karşılaşma anı önemlidir. Daha önce de bahsettiğim gibi mübadillerin bir kısmının, göçün zorunlu olmasına rağmen istekli olduklarını ve karaya ayak basar basmaz, toprağa kapanarak öptüklerini bilmekteyiz. Ancak bir kısmı da davul zurna eşliğinde karşılandıklarında kendilerine yabancı gelen bu müziği garipseyerek, farklı ve tarif edilemez bir ruh haline bürünmüştür. Bu ruh buhranı içinde bireyin hafızasından doğduğu, yaşadığı yer bir anda geçmişe dönüşmüş ve gelecek kaygısı ile bütünleşerek kişinin benliğini rahatsız etmeye başlamıştır. Özellikle mübadele öncesi refah düzeyi yüksek olan kişilerin duydukları kaygı daha farklıydı. Kötü koşullarda yapılan yolculuk esnasında ve karaya ilk ayak bastıkları andan itibaren gördükleri manzara karşısında daha önceki yaşam standartlarını yakalayıp yakalamayacakları, beyinlerde çalkalanan endişelerini oluşturmaktaydı. Tahmin edemedikleri diğer konu ise Türkiye'ye ayak bastıkları andan itibaren kendilerini vatan haini olmadıklarını kanıtlamalarının gerekliliğiydi.

Mübadeleyle beraber gelen insanların iskan öncesi geçici konaklama yerlerindeki durumu, yerli halkın hareketlenerek yardım çabalarının başlamasına vesile oldu. Yerel halk, gelen Müslüman din kardeşlerine öncelikle sempatiyle yaklaşım yardım ediyordu. Ancak sonraları durum değişmeye başladı. Emlâkların dağıtımı ile yerli halk, gelenlerin kendi haklarına zarar vermelerine sebep olduğunu düşünmeye başlamıştı. Yerleşimden sonra da mübadillerin gelenek ve göreneklerini yadırgayıp, onları farklı görmeye başladılar. Bu bazen alay etme, bazen dışlama şeklinde kişilerin davranışlarına yansdı. Yeme-içme alışkanlıkları, kız alıp verme ilişkileri, eğlence, müzik anlayışından tutunda bir çok konuda mübadillerin kendilerinden farklı olduğunu düşünen kesimlerin bu kültürü kendisine yabancı gördüler. Algılayış biçimi kişilerin davranışına da yansınca mübadillerin kendilerini yabancı gibi hissettirmeye başladı. Artık bir yerde de mübadil kendi kimliğinin yabancılığını sorgulayarak geldiği yere uyum sağlayıp sağlamama ile yabancılaşma boyutunda çıkılması zor bir girdaba girdi. Tabi ki kültürel anlamda birbirlerine kattıkları bir çok şey de oldu. Ama karşılaşılan kültüre karşı ilk etapta, eleştirisel yaklaşımlar sergilendi.

Savaş sonrası oluşan ekonomi, bu tür durumlarda halka hoşgörü ortamını zaten sağlayamazdı. Rumlardan boşalan yerlerde bu nedenle çeşitli yağma ve fuzuli işgaller gerçekleşti. Rumların bıraktığı malların gerçek mirasçısının mübadillerin olması iki kitlenin de karşı karşıya gelmesini sağladı. Ait olduğu yeri zaten terk etmiş olan ve zor, yorucu geçen bir yolculuğun da ardından mübadil artık aidiyetini bir kenara bırakıp hakkını almaya çalışmıştır. Aidiyetin yok olmaya başlaması, yabancılaşma ve zor koşullar, yeni gelinen yere uyum sağlamanın zorunluluğunu doğurdu aslında. Uyum süreci sancısız da olmadı tabi. Bir kısmının Türkçe'yi tam olarak bilmemesi eğitim, iletişim, alışveriş, komşuluk ilişkilerinin kuruluşuna kadar zorlukların yaşanmasına sebep oldu. Yine de bu süreç her halükarda atlatıldı. Kimlik bunalımını ise en çok hisseden kesimi yeni geldikleri yerde eski sosyal ve kültürel yaşamından bir eser bulamayan, statü, mülk kaybeden ve entelektüel potansiyelini kullanamayanlar oluşturmuştur.

Kimlikler, zaman içerisinde karşılıklı sosyal-kültürel alışverişlerle yeniden üretilerek uyum sağlanmıştır. Günümüzdeki mübadillerin evlatlarının bu tür yabancılaşma ve kimlik bunalımı yaşadıklarını söyleyemeyiz. Yine de çok fazla açığa çıkartılmamış ve bir kısmı karanlıkta kalmış bu zorunlu göç hikayesi, bu insanların

psikolojilerinde eksik, aydınlatılmamış hayatların siluetlerini çizmektedir. Her şey her an değişme halindeyken önemli olan değer, iki toplumunda çeşitli yönlerinin karşılıklı etkileşimi ile yeniden bir şeyleri üretip, kimliğin sağlam zemine oturmasını sağlamaktır. Bu süreç veya değişmeler ister yavaş ister hızlı olsun. Bu o kadar önemli değildir. Daha kıymetli ve önemli olan; dinamiklerin değişerek, yeni toplum yapısının oluşumuna sağladığı katkıdır.

H- KENTLİ MÜBADİLLERİN MESLEK YAŞANTILARI

Kentli mübadillerin bir kısmı mal dağıtımında problemler yaşamamak için Yunanistan'daki mal varlığını nakit paraya veya altına çevirdiler. Böylece Türkiye'de geldikleri şehirlerde tutunabildiler. Anadolu'nun savaşlar ve işgaller sonucu durumu malumdu. Şehirler harap vaziyetteydi. Bununla beraber varolan fabrikaların bacaları tütmez olmuştu. Böyle bir durumda kentlilerin Yunanistan'da bıraktıkları fabrikaların aynısını bulması mümkün görünmüyordu. Ayrıca fabrikaların üretim şekilleri ve işledikleri mamuller önceki yaşantılarından farklıydı. Durum böyleyken bir kısmı aradığı piyasa koşullarını da bulamayınca faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardı.

Teknoloji ve sermayenin kısıtlı olduğu yerde doğal olarak üretim yapmak zor olacaktı. Kentli sanayiciler ve manifaktür sahipleri, ilk başlarda geçici olarak dağıtılan fabrikaları ve üretim mekanlarını istedikleri gibi kullanamamışlardı. Mülk ve emlaklara yüklenen geçici sürede kullanım durumu insanlarda da sahip olma duygusu yaratmadığından kişiler, bu mallara yeteri kadar sahip çıkıp, benimseyerek istenilen üretimi sağlayamamıştı. Söz edilen durum olumsuzluklardan sadece bir tanesiydi. Küçük esnafın durumu ise biraz daha farklıydı. Geldikleri yerdeki gibi dükkanlar açamamışlardı. Ama büyük çoğunluğu yine bir dükkan açarak kendi becerisine uygun olan işi yapmaya başlamıştı. Tabi geldikleri yerdeki halkın arz ve talepleri farklıydı. Doğru olanda buna uygun olan ihtiyaç maddelerini satmak, gerekirse daha ucuz ve yerel olan mamulleri sunmak idi.

Hayat mücadelesine girişen küçük esnafın ilk müşterilerini yine mübadiller oluşturmaktaydı. Zamanla yerli halk ile oluşturulan iletişim sayesinde mevcut müşteri

potansiyeli artmış olurken, aynı zamanda yerli unsurun ticaret ve alışveriş kültürlerine yeni öğelerin, kazanımların eklenmesine sebep oldular.

Kırsalda yaşayan mübadilin durumu kentliden biraz daha farklıydı. Gelen kitlenin %80'inini oluşturan çiftçi kesim mutlaka, eninde sonunda yerleşerek toprağına emeğini verip, karşılığını topraktan alıyordu. Yan geçim kaynağı olarak hayvancılıkla da uğraşabiliyorlardı. Yani kırsal kökenlilerin durumu kentli küçük esnafa göre biraz daha iyimser görünmekteydi. Esnaf grubu topraktan mahsulünü toplamıyordu. Gerçek şu ki; ticaret yapabilmesi için hem ihtiyaçları doğru tahmin etmeli hem de hizmeti iyi sunabilmeliydi. Bununla beraber kente yerleşen bu kişiler dışlanmasalar da farklı bir yerden geldikleri için yerli halk ve esnaf tarafından uzaktan bir mercek altına alınmışlardı. Bu noktada da iletişim ve kazanımların rolü önemliydi. Eğer kişi yerli ile iletişimi sağlar, talebi iyi anlar ve müşterinin nabzını da iyi yoklarsa ancak mahsulünü toplamış olurdu. Büyük şehirdeki esnafın, yerli halkla iyi bir diyalogu sağlaması ve işini tutturabilmesi biraz daha kolaydı. Fakat küçük Anadolu şehirlerinde ekmek kavgası ve tutunma savaşını daha uzun sürmekte ve zor olmaktadır.

Kendi içinde bir düzeni olan ve büyük şehirler gibi dışa açık olmayan kentlerde mübadillerin hayatlarını sürdürmeleri daha zordu. Küçük şehirlere yerleştirilen esnaf, geldiği yerdeki gibi ürün çeşitliliğini yerel halka sunamayacaktı. Bir kısmı eski alışkanlıklarını bir yana bırakarak yerli ürünleri satmaya başlamıştı. Kendine has küçük bir ekonomiye sahip olan bu kentlerde sınırlı bir satış yapılabilirdi. Bir kısmı ise bir süre beklemeyi tercih etmiş ve kendilerine uygun bir zamanda daha büyük şehirlere göç etmişlerdir. Yerleştirildikleri yerlerde beklentileri karşılanmayınca insanlar, ister istemez dönüp mazisine bakmışlardı. Bir yandan geçmişteki hayatın özlemi diğer yandan ise yeni hayata tutunmak arasında sıkışıp kalmışlardı. Tercih şansı fazla bulunmuyordu ve kişiler de artık kendilerini yeni topluma bağlamaya, uyum sağlamaya çalıştı. Bunun dışında büyük yatırım gücüne sahip kişilerin de Türkiye'ye gelmesi bir şanstı.

İş adamlarının bir kısmı Yunanistan'da biriktirmiş olduğu sermaye ile Türkiye'ye gelmişlerdi. Bir kısmı yeni fabrikalar kurmuş bir kısmı da devletin elindeki fabrikaları işletmeye başlamışlardı. Gelen hem küçük esnafın hem de büyük girişimcinin mevcut şartları değerlendirip işini kurması zaman içerisinde ve emek harçayarak, fedakarlıklar yaparak gerçekleşecekti.

Anadolu'da mevcut olan manifaktürlerin ve fabrikaların durumu pek iyi görünmüyordu. Teknolojik olarak eksik olanları vardı. Aynı zaman da harap olan veya konumları uygun olmayan fabrikalar vardı. İş adamları bu manzara karşısında umutsuzca baksa da yine zaman ve şartların iyi değerlendirilmesi sonucu bir bölümü işlerini yoluna koymuştu. En önemli görevleri de girişimci ruhu uyandırmaları ve ülkenin kalkınmasında öncü rolü oynamalarıydı.

İskan işlemleri sırasında kentli mübadillere mesleklerini icra edebilecekleri dükkanlar veriliyordu. Bazı hallerde sanatkâr olanlara ayrıca bahçeler de tahsis ediliyordu. Örneğin, mesleği kunduracılık olan bir mübadile, Giresun'da kasaba dahilinde mesken, dükkan ve fındık bahçesi verilmişti⁹¹. Bu tür uygulamalar sayesinde sanâtkar ve tüccar olan mübadil kesim hem mesleğini rahatça gerçekleştirebilecek ve ileride de direk olarak mensup olduğu yeni topluluğa tüketici kitle olmaktan kurtularak üretici bir kol haline geleceklerdi. Aynı zamanda erbap kişilere ayrıca bahçe veya tarlanın verilmesi ile birlikte; bağlı olduğu devlete, hükümete güven duygusu ile yaklaşacaktı.

Kentli mübadil için yerleştirileceği mekan çok önemliydi. Yanlış bir uygulama sınırlı uğraşısı olan bir kentli için yıkım olabilirdi. Hem sosyal olarak hem de maddiyat açısından yer oldukça önem arz etmekteydi. Samsun'da mübadele ve iskan süreçlerinde önemli bir merkezdi.

1924-1928 tarihleri arasında köylere veya diğer vilayetlere sevk edilen göçmenlerden bir kısmı Samsun şehrinde yerleşti. Ticaretle meşgul olduğu halde köylere sevk edilen mübadillerin tefviz hakkı saklı kalmak ve adi iskan hakkından feragat etmek şartıyla şehre gelmelerine izin verilmişti. Köylere dağıtılmış olan göçmenlerden bekâr olup, tütün amelesi gibi şehre yerleştirilmesi gerekenler adi iskan hakkı da bulunmadığından şehre gelmelerine izin verildi. Erkeksiz aileler, çocuğu sakat veya erkek çocuğu olmayan aileler, 1928 yılına kadar herhangi bir yerde iskan muamelesi görmemiş olan kadınlar, iskân mahalli tespit olmadığı için geçici bir suretle Samsun şehrinde yerleştirilmiş olanlar ile Samsun şehrinde bir işle meşgul olanların müracaatları halinde Samsun şehrinde iskanları temin edilmişti⁹². Yani kentli mübadil, kırsaldan uzaklaşma adına bir şeylerden vazgeçerek bilmediği bir kente de gitmeyi göze alabiliyordu. Netice kimi zaman iyi, kimi zaman ise vahim bir hal alabiliyordu.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK yay., Ankara, 2000, s.77-79

⁹² A.g.e., s.82-84.

Hükümet 30 Nisan 1924 tarihli genelgesi ile şehir ve kasabalarda yerleştirilen esnaf ve sanatkârların mesleklerini icra edebilmeleri için herhangi bir kira alınmaksızın geçici olarak dükkân, fırın veya imalâthane gibi yerler verilmesini kararlaştırdı. Ayrıca, yardıma muhtaç olanların araç ve gereci de temin edilecekti. Sanatkâr mübadil ve göçmenler, daha iyi geçim şartlarını temin etmeleri amacıyla şehir ve kasabalara yerleştirilmişlerdir. Üretici hâle gelebilmeleri için 1923-1933 tarihleri arasında 7.886 sanatkâra döner sermayeden hane başına 1.932 lira olmak üzere toplam 15.238 lira verilmiştir⁹³.

I- İŞSİZLİK PROBLEMLERİ

Ahenk gazetesinin 19 Haziran 1924 tarihinde çıkan baskısında Mehmet Şevki, mübadillerin İzmir’de çektikleri iş sıkıntısından bahsetmektedir. Yazısında İzmir’e tütün işçisi olarak yerleştirilen mübadillerin durumu ile ilgili bilgi vermektedir.

Tütün işinin iki kısımdan ibaret olduğu belirtilmiştir. İlki; tütün toplama, kırma, dizme işleri. Diğeri ise bu işçilerin hazırladığı tütünleri doğrudan doğruya fabrikaya götürülecek hale getirme işleridir⁹⁴.

İskan edilen kişiler birinci kısımdan olan işçilerdi. Ancak İzmir’de tütün ekilip, toplanıp, kırılıp, dizilemiyordu. Bütün bunlar birer tarla işi idi. İzmir şehrinde ve civarında tütün ziraat edilemiyordu. Durum böyle olunca gelen mübadillere göre İzmir’de iş yoktu. Zaten şehirde ikinci kısım işi yapan tütün işçilerinin sayısı yüksek bir rakama geliyordu. Şehrin yerli halkını oluşturan bu kişiler zaman zaman işsiz kaldıkları için farklı mesleklerle iştigal etmek zorunda kalıyorlardı. Bu meslekleri de yapabilmek için gezip, geçici işler bulabiliyorlardı. Zaten yüksek olan bu sayıya mübadillerin de ilave olmasıyla olumsuz sonuçlar doğabiliyordu. Doğan işsizlik sorunu herkesin

⁹³ Cevat Geray, **Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı** (1923-1961), Ankara 1962, s.67.

⁹⁴ Ahenk, 19 Haziran 1924.

dikkatini çekecek bir şiddetteydi. Hükümet ve vilayet makamları bu buhranlarla meşgul olmaktadır. Yapılan iktisat kongresinde de bu babda fikir alışverişleri yapılmıştır⁹⁵.

İş sıkıntısı hat safhadayken önemli olan bu konu için nelerin yapılabileceği idi. Yapılacak ise daha çok ikinci kısma dahil olan insanlar için başka bir mıntıka imkanı aramaktı. Bu sağlanırsa hem bu işçilerin hem de memleketin geleceği açısından daha kabul edilebilir ve daha faydalı olacaktır⁹⁶.

İzmir'de iskan edilen mübadiller, ya tütün amelesi yada tütünleri fabrikaya götürecek hale getiren tütün ameleleriydi. Ziraat işçisi olmayan bu kişilerin İzmir'de ve civarında tütün ziraati yapmaları mümkün değildi. Böylelikle kişiler işsiz kalıyordu. İşsiz kaldıkları sürece de şehre faydalı olamıyorlardı. Her iki surette İzmir'de tütün işçisi namıyla kimsenin iskanı faydalı bir iş olmuyordu. İzmir'de yapı usta ve işçilerine ihtiyaç vardı. Şehrinde hem bu işçilere hem de zanaatlara gereksinim vardı. Özellikle ticaret aleminde çalışacak mevki tutabilecek insanlara ihtiyaç vardı. Mantıken ihtiyaç olunan bu insanlar mümkün olduğu kadar şehirde iskan edilmeliydi. Ziraat amelesi olan mübadilleri şehirde tutmak hem onlara hem de memlekete zarar vermek demektir.

Mübadile ile gelen kişilerin geldikleri andan itibaren hemen bir iş tutabilmeleri mümkün değildi. Çiftçi bir aileyi düşündüğümüzde tarlasını ekip hemen mahsul alabilmesi olası değildi. Ancak zeytincilik ve bağcılık ile meşgul olan insanlar biraz daha şanslıydılar. Bunun dışındaki alanlarda çalışan insanların ilk etapta bir süre işsizlik çektikleri görülmektedir.

Tarım sektöründe çalışan mübadiller de işsizlik çekmişlerdi. Kendilerine verilen toprağın küçüklüğü yada aldığı ürünün verimsizliği bu duruma sebebiydi. Ayrıca kendilerine verilen toprakların alanı nedeniyle komşuları arasında sınır problemi yaşamalarıydı. Yaşanan huzursuzluklar ve ekonomik tatminsizlikler işi bırakmaya kadar varan sonuçlara sebebiyet vermiştir. Göçmene tarım alanı olarak verilen arazinin bataklık alanı çıkması, yerleştirilen yerde su yetersizliği, yerli halkla beraber kullanılan ortak alanlarda çıkan anlaşmazlıklar, sosyal tesislerin veya kamu alanlarının yetersizliği, iklim uyumsuzlukları dahi yer değiştirmelere yol açmakla kalmayıp insanların da bir süre işsiz kalmasını sağlamıştır.

Mübadile sonucunda tarım sektöründe yaşanan ekonomik boşluk gelen kitle ile doldurulmuştu. Ancak tarım dışı sektörde aynı durumdan bahsedemeyiz. Çünkü; giden

⁹⁵ Ahenk, 19 Haziran 1924.

⁹⁶ A.g.e.

kitle esnaf, tüccar, usta gibi kesimi oluştururken gelen kitle ise tarım işcisini oluşturmaktaydı. Şehirlerin de bu insanlara ihtiyaçı vardı. Yerli halkın bu konuda bazı girişimleri olmuştur. Giden ustaların yerini tutacak insan olmayınca kendi kendilerine bu lüzumlu işleri yapma yoluna veya farklı yöntemler kullanmaya başlamışlardı. Aldıkları cesaret ile farklı iş kollarına yönelmişlerdi. Bununla beraber Rumların bıraktığı boşluğu ve meslek kollarını diğer etnik kesimlerin doldurmaya çalıştığını görmekteyiz.

Muhacirler, geldikleri yerdeki sıkıntılardan istemeseler de etkilenmekteydiler. Özellikle kentlerde baş gösteren işsizlik sorunundan muhacirlerde nasibini almıştır. Pahalılık ve işsizlik sonucunda insanların alım gücünün azalması neticesinde esnaf, satış konusunda darboğaza girmişti. Esnaf, sıkıntılar çekse dahi geçen yıllar ve sosyal çevreye sağlanan uyum ile bir Şekilde işini yoluna koyarak bir düzeni tutturmuştur. Yerleştirildiği yerde sosyal uyumu sağlayamayan ve iş kolunu yapamayan kişiler Şanslarını farklı yerlerde veya farklı iş kollarında deneyerek bir standarda gelmeye çalışmışlardı.

Meslek konusunda Türkiye'den giden tüccar ve esnaf Rumların yerini muhacirler dolduramamış olsa da zamanla Şehirlerin gelişimi ve meslek kurslarının sayesinde ilerlemeler kat edilmiştir. Şehirlerde yaşanan iş sıkıntısı zaman zaman suç oranlarını, hırsızlık oranlarının artmasına sebebiyet vermişti. Bu dönemin bir gerçeği idi. Fakat Şehirleşmenin hızlanması sonucunda bu durum da kaçınılmazdı.

Bazı muhacirler hayatlarını idame ettirecek işi bulamayınca ailesini, evini bir süreliğine terk edip farklı yerlerde iş arama yoluna gitmişlerdi. Mevsimlik ve geçici bulunan işler sonucunda hayatlarını idame ettirenler de olmuştur. Yaşanan bu sarsıntılardan kişilerin sanayi ve ticarete kendilerini göstermeye başlaması, hükümetin verdiği teşvik ile sağlanmıştı. Bu teşvik ile cesaret alan Türk halkı, milli ekonominin gelişmesinde rol oynamıştır.

İ- GÖÇMENLERİN YEMEK KÜLTÜRÜ

Bir toplumun kültürel özelliklerinin bir parçası da kendine has olan mutfağı, yemek kültürüdür. Göçmenler beslenmelerine çok önem verirlerdi. Bununla beraber mutfağın anlamı sadece yemek yapılan yer değildi. Gıda maddelerinin depolandığı ve yemeklerin pişirildiği geniş, ferah mekanlardı. Bu geniş mekanlar tamamen kendilerine has kültürlerinin bir mozaiği idi. Mutfağın şekilsel özellikleri ve görüntülerine bakarak ait olunan kültürün ipuçları elde edilebilirdi.

Göçmenler, sağlıklı ve uzun bir yaşam için özellikle ot ve zeytinyağını tercih ederlerdi. Bu gün Akdeniz yemek kültürü dediğimiz tarzda bir beslenme türüne sahip olan göçmenler, hem Türk mutfağının Ege usulünü hem de Yunan mutfağının unsurlarını bünyesinde taşımaktaydı. Tabii mevcut karışımın bir sentezi olarak doğal ve sağlıklı beslenme ortaya çıkmaktaydı.

Selanik ve Girit mutfağının ortak özelliği zeytinyağı ve otların karışımıyla hazırlanan yemeklerdi. Bununla beraber Selanik mutfağı, eti de yemeklerinde sebzelerle bütünleştirerek kullanmıştır. Otlarla yapılan yemeklerin dışında salatalar da yapılmıştır. Zeytinyağlı ıspanak, uskurlaça, alaybeyi pilavı, farfur pilavı en önemli yemeklerindendir. Giritliler, mevsiminde toplanan taze otların ve zeytinyağlıların sayesinde uzun ve sağlıklı yaşama sahip olmuşlardır. Pilavı dahi zeytinyağı ile yapmışlardır. Bunu gelinen yerdeki sahip olunan zenginliklere de bağlayabiliriz. Girit'te var olan verimli tarlalardaki otların çeşitliliği, sahip olunan zeytin ağaçları böyle bir yemek kültürünün oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca bölgenin coğrafi konumu sonucunda denizin vazgeçilmez zenginliklerine sahip olan insanlar balığa da çok önem vermekteydiler. Yeşilin ve mavinin zenginliği insanlara bereketi ve sağlığı bahşetmiştir. Farklı ve özel bir yaşam, beslenme kültürünü doğurmuştur. İnsanlar ot satarak hem bir geçim kaynağı oluşturmuşlar hem de bunları mutfaklarında kullanarak bir yemek kültürünün, türünün oluşmasında katkıda bulunmuşlardır.

Giritlilerin yedikleri otlar; radika, turp otu, şevketi bostan, arapsacı, sarmaşık, labada, hardal, ebegümeci, istifno, gelincik, çipohonta ve sirken otudur. Otlar zeytinyağı ile pişirildikten sonra üzerine yapılan limon ilavesi ile mükemmel bir lezzete ulaşmaktadır. Pişirilmeden kullanılan otlar salatalara eklenerek sofralarda

bulundurulmuşlardır. Göçmenlerin sofralarında zeytin yağının ve zeytinin de yadsınamaz bir yeri vardır. Etlı yemekler, pilavlar, dolmalar, otlar, sebzeler hep zeytinyağı ile yapılırdı. Baharatlar ile zeytinin ve zeytinyağının karışımı kahvaltuların da ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Zeytinyağına olan düşkünlük sonucu zeytinyağlı domatesli bamya, zeytinyağlı börülce, ayşekadın fasulye, kereviz, enginar pişirilirdi. Giritlilere özgü kuzu eti, enginar ve zeytinyağından yapılan kebab pişirilirdi. Kabakta çok kullanılan bir sebze idi. Kabak ile yapılan börekler, salatalar ve kabak, peynir karışımından hazırlanan yemekler Girit mutfağının renklerinden biriydi⁹⁷.

Yeşilliğin egemen olduğu beslenme alışkanlığına bir zincir olarak eti de ekleyebiliriz. Baskın olan yeşilliğe dayalı yemek kültürünü tamamlayan ise et ve et yemekleriydi. Genellikle beyaz et olarak tavuk eti ve balık yaygın kullanılırdı. Balıkçılığı yaygın olarak yapan göçmenlerin balığı sofralarına sokmamaları mümkün değildi. Balık çorbaları, salamura yapılan balıklar çeşitli yemekleriydi. Kırmızı et olarak genellikle keçi eti ve kuzu eti kullanılırdı.

Göçmenler çeşitli ekmekler yaparlardı. Buğday unundan yaptıkları beyaz ekmekler, peksimetler, arpa unundan yaptığı ekmekler ve tandır ekmekleri bunlardan birkaçı idi. Mübadele sonrası yerli halk da, göçmenlerin ekmek çeşitlerini görüp benimsemiş ve kendi sofralarına taşımışlardı.

Mübadele ile beraber ilk etapta yerli halk, gelen muhacirlerin yemek alışkanlıklarını gözlemleyip farklı bulmuşlardı. Ancak; zamanla yerleşen bu kişilerin yerleşen kültürlerini yeteri kadar tanıdıktan sonra kendileri de istifade etmişlerdir. Anadolu mutfağı göçmenlerin kullandıkları otları artık mutfağına sokmuşlardı. Aynı zamanda göçmenler de yerli halkın yemek kültüründen faydalanmışlardır.

Göçmenlerin kendilerine özgü bir sofrada adabı vardı. Sofra düzenine önem verilirdi. İtinayla hazırlanan sofrada aile büyüğünün sofraya oturmasından ve müsaadesini vermesinden sonra yemek yenmeye başlanırdı. Sıcak aile ortamı içinde hep beraber yemek yenir, hep beraber kalkılır, evin kızları veya hanımı sofranın kurulmasında ve toplanmasında yardımcı olurdu. İnançın ve geleneğin etkisi dolayısıyla israftan kaçınılırdı. Misafir geldiğinde evin yemek çeşitliliği sunulur, misafir memnun

⁹⁷ Eren Akçiçek, **Girit Türklerinin Mutfağı, Ot ve Zeytinyağı Yemek Kitabı**, Kitapevi yayını, İstanbul 2002, s.1-7; yine konu ile ilgili bilgi için bkz: Müşerref Kayademir, **Yanya- İoannina Yemek ve Mezeleri**, Lozan Mübadilleri Derneği- Etigon yayınları, İstanbul, 2003.

edilirdi. Görünen bu manzara gelenlerin sofrada adabının yerli halktan farklı olmadığını ve uyum probleminin yaşanmadığını göstermiştir.

Geldikleri yerde büyük mutfakta vakit geçiren hanımlar, mübadele sonrasında küçük mutfaklarda zorluk çekmişlerdir. Çünkü; daha önceki evlerinde büyük mutfaklarında sadece yemek pişmezdi. Bir nevi yaşam da mutfakta geçerdi. Yiyeceklerin depolanması, kışa hazırlık için yapılan kurutma, salamura işlerinin hazırlanarak vakit geçirildiği yerdirdi. Yine mutfak içinde var olan bir çeşit fırında pişirilerek hazırlanan türlü tatlıların sunulması büyük bir özenle yapılırdı. Şerbet ve tatlılar özel kaplarda misafirlere güzel bir düzende sunulurdu.

Mübadele sonrasında yeme-içme alışkanlıkları anlamında yerli halk ile muhacirler arasında olumlu etkileşimler ve alışverişler doğmuştur.

J- MÜBADELE SÜRESİNCE SAĞLIKLA İLGİLİ YAŞANAN SIKINTILAR

Göçmenlerin sağlıkla ilgili bir çok problemleri daha Yunanistan'da iken, mübadele işlemleri başlatılmadan önce doğmuştu. İskelelere gidinceye kadar bir çok kişi; yaşlı, bebek ve çocuklar kara yolculuğunun çetin şartları veya kendilerine yapılan saldırılar sonucu ölmüşlerdi. Bir kısmı da bu çetin şartlarda iskelelere gelinceye kadar mevcut sağlıklarını kaybetmeye başlamışlardı.

Ölüme mahkum bir vaziyette memleketinden çıkartılan bu kişilerin Türkiye'ye doğru yaptıkları gemi seyahatinde de sıkıntıları devam etmişti. Uzun ve sağlıksızca süren bu seyahat esnasında gerek gemideki insan sayısının fazlalığı, gerek seyir süresince temizlikte ve içmede kullanılacak tatlı su yetersizliği bunlara sebep olmuştur. Ayrıca gemi seyahatine dayanamayan yaşlılar ve çocuklar da yaşamları yitirmişlerdir.

Seyr-ü Sefain İdaresi'nden kiralanan vapurlarla nakledilen Türk göçmenlerinin iaa ve sağlık problemleriyle Kızılay ilgilenmiştir. Her vapura bir Kızılay doktoru ve yeteri kadar iaa temin edilmiştir. Göçmenleri taşıyan vapurlarda bulunan Kızılay temsilcisi doktorlar, buldukları vapurlardaki göçmenlerle ilgili her türlü vukuatı Kızılay'a bildirmişlerdir. Kızılay doktorlarının düzenledikleri raporlarda vapurun adı,

Yunanistan'dan hareket tarihi, vapurlardaki göçmenlerde hastalık olup olmadığı, Anadolu'da nereye çıkarılacağı, vapurda kaç göçmen bulunduğu, ölüm ve doğum olayları ve diğer olaylarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Selanik, Kavala, Preveze ve Katrin Limanları'ndan bindirilen göçmenlerinde sıtma, ishal, malarya, dizanteri, çiçek, kolera, tifo, lekeli humma ve kızamık gibi hastalıklar tespit edilmiştir. Selanik Limanı'ndan hareket eden vapurlarda 268 ölüm, 106 doğum olayı olmuştur. Kavala'dan hareket eden vapurlarda 18 ölüm, 22 doğum, Preveze'den hareket eden vapurda 1 doğum ve Katrin Limanı'ndan hareket eden vapurlarda ise 1 doğum, 4 ölüm olayı görülmüştür⁹⁸.

Gemilerde, göçmenlerin sağlık problemleri için görevlendirilen bazı doktor ve hemşirelerin de görevini tam anlamıyla ifa edemedikleri görülmüştür. Bu durum da bir çok insan mağduriyet yaşamıştır. Ancak Kızılay'ın, mübadele süresince sağlık hizmetlerinde imkanlarını kullandığını görmekteyiz. Yine Kızılay, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile bir sözleşme yapmıştır. Nisan 1924 de yapılan sözleşme gereği Anadolu ve Yunanistan'da hastaneler kurulmuştur. Bu hastaneler: İstanbul'da 20 yataklı hastane, İzmit'te 20 yataklı hastane, Tekirdağ'da 25 yataklı hastane, Kalıkratya'da 15 yataklı hastane, Çatalca'da 10 yataklı dispanser, Samsun'da 30 yataklı hastane, Ulukışla'da 30 yataklı hastane, Niğde'de 20 yataklı hastane, Mersin'de 50 yataklı hastane, Selanik'te 50 yataklı hastane, Kavala'da 20 yataklı hastane. Ayrıca, Anadolu'daki devlet hastaneleri ve Kızılay'ın hastaneleri göçmenler için yetersiz kalması üzerine askeri hastanelerden de faydalanılmaya çalışılmıştır. Mübadele Vekâleti, Müdafaa-ı Milliye Vekâleti ile yaptığı anlaşmadan sonra askeri hastaneler % 5 nispetinde göçmen kabul etmiştir⁹⁹.

Sevkiyat ve muhaceret esnasında özellikle zayıf vücutlular seyahatin tesiri altında zayıf vermişlerdi. Seyahat boyunca göçmenlerin yetersiz beslenmeleri yine rahatsızlıkların temelini oluşturmuştur. Kayalar mıntukasından Kozan'a gelen mübadil halkın toplamı 60.000 i bulmaktaydı. Bu kişiler daha mübadele muamelesi yapılmadan kötü durumdaydılar. Ot ve etraftan temin ettiği yiyecek maddeleriyle besleniyorlardı. Bu insanları kurtarmak için henüz nakilleri yapılmadan önce 30.000 lira para yardımı

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", **Tarih ve Toplum**, Ekim 1994, s. 130, ss.51-60.

⁹⁹ Bkz. *a.g.e.*

yapılmış ve sağlık heyeti gönderilmişti¹⁰⁰. Bu duruma rağmen 60.000 küsur kişi ki bu mübadeleye tabi olanların yedide birini teşkil eder, ölüme mahkum bir vaziyette memleketlerinden çıkartılmışlardır. Selanik'in kuzeyinde ve yangın yerlerinden gelenlerin durumu da vahimdi.

Muş vilayetine gönderilen mübadillerin sağlıkları yolculuk süresince bozulmuştur. Daha önceden Rusların yapmış olduğu yollar, köprüler yıkılmıştı. Gidebilecekleri vesait de olmadığından göçmenler harap olmuşlardı. Muş ovasında üç milyon dönümlük arazi ziraate müsaitti. Fakat; bakımsızlıktan ve araç yetersizliğinden başka bölgede malarya, göz ağrıları, çiçek, kızamık gibi bir çok dert vardı¹⁰¹.

Malarya olan yerlere muhacir iskan edilmemesi gerekiyordu. Ancak bütün malarya mıntıklarına muhacirler koyulmuştu. Dönemde memleketin her yerinde sıtma vardı. Nerde ev var; nerede insan varsa orada sıtmada vardı. Özellikle kış ayında gelen muhacirlerin soğuk havayla teması bu tür hastalıklara zemin hazırlamıştır. Göçmenler iskelelere ilk ayak bastıklarında sağlık kontrolleri yapılmıştı. Ancak iskan edilinceye kadar geçen süre içerisinde gıda yetersizliği ve açık havada sürdürülen yaşam onları bitap hale getirmişti.

Göçmenler yerleştirildikleri yerlerde var olan sağlık problemlerinden etkilenmişlerdi. Ülkenin hemen hemen her yerinde görülen sıtma, göçmenleri de tesiri altına almıştı. Ülkede bataklıkların varlığı, nehirlerin taşması sonucunda sivri sinekler insanlar arasında sıtmayı yaymıştır. Çocuk ölümlerinin büyük bir miktarı sıtmaya bağlı idi.

Hastalığın önüne geçmek için, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 800 kilo kadar kinin almış, doktorlar görevlendirmişti. Ancak; sıtma ile savaşıma ancak 1924 yılı sonunda başlanabildi. Bu süreç içinde çok sayıda göçmen sıtma yüzünden perişan olmuştu¹⁰².

¹⁰⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. X, Ankara, 1975, s.64.

¹⁰¹ *A.g.e*, Devre: II, İçtima: I, C.III, 1975, s.185.

¹⁰² Kemal Arı, **Büyük Mübadele (1923-1925)**, İstanbul, 2003, s.150.

K- KENTLİLİK KAVRAMI İÇERİSİNDE MÜBADİLLER VE GÜNDELİK YAŞANTILARI

Kent yaşamı içerisinde kişilerin sosyal ve ticari alışverişleri, alışveriş şekilleri, kendilerine has bir kent kültürünün doğmasına sebep olur. Şehirleşme hızı ile kentli kesimin artış hızı doğru bir orantıda seyir etmektedir. Şehirleşmenin olabilmesi için de kentin siyasi, ekonomik ve ticari yapısının gelişmeye yönelik olması gerekmektedir. Ancak; Cumhuriyet döneminde metropol diyebileceğimiz bir kent yapısı yoktur. Bunu ancak nüfusu 50.000 den fazla olan veya 100.000 den yukarı olan kentler şeklinde ayırabiliriz.

Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı’na kadar bariz bir şehirleşme hareketi ve bunun doğurduğu şehirde kamu hizmetlerinin temininde güçlüklerle karşılaşmamıştır. Su elektrik, havagazı, şehir içi ulaştırma ve kanalizasyon gibi kamu hizmetlerinin temini batılı ölçülere göre çok yüksek seviyede değildi. İkinci Dünya Savaşı’na kadar, Ankara hariç, kendi belediyesinin halledemeyeceği ve hükümetin, parlamentonun acil yardım ve müdahalesini gerektirecek kadar ciddi bir mesken, gecekodu, ekmek, su, yakıt, elektrik, okul, trafik ... gibi meselelerle karşılaşmamıştır. Türkiye’nin sanayileşmesi yirminci asırda başlamıştır ve bu Avrupa’ya göre gecikmeli bir süredir¹⁰³. Az sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’nin de kentlerinde orta şehirli bir kesim vardı. Cumhuriyet döneminde kentli kesimi oluşturan grup daha çok tüccar, esnaf, memur... gibi kesimlerdi. Şehirleşme hızının düşüklüğü neticesiyle kent içinde birbirinden çok farklılaşmış, uzmanlaşmış üretim biçimleri ve iş kolları yoktu.

Şehirlerin imarı da şehirleşmenin hangi boyutta olduğunu gösterir bir ip ucurdur. Fakat, hazırlanan imar planları küçük şehirler ve büyük şehirler için aynı idi. Eksiklik de bundan kaynaklıydı. Planların da uygulanması sadece gerekli formalitenin yerine getirilmesi olarak görülmekteydi.

Çıkarılan kanunların hiç birinde memleket ölçüsündeki imar, yerleşme, sanayinin kuruluş yeri, nüfusun dağılışı ile ilgili prensipler yer almamaktaydı.

¹⁰³ Fehmi Yavuz, “Şehirlerimizin Büyümesi ve Bölge plancılığı”, **İkinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları(5-7 Haziran 1957)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1958, s.49-69.

Türkiye’de modern metotlara göre yapılan nüfus sayımları ile 1927 yılından itibaren köylü nüfusun nispi olarak gerilediği ve şehirli nüfusun yükseldiği görülmüştür¹⁰⁴.

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde alt yapı ve hizmetlerin göreceli olarak gelişmiş olmasıyla beraber aynı dönemde kentlerde Batı’da oluşan şehirli yaşam temposu, sosyal ve kültürel unsurlarıyla yakın bir biçimde mevcuttu. Nüfus mübadelesi ile bu tempoya yeni bir kentli kesimin girdiğini görmekteyiz. Ancak yapılan nüfus mübadelesi ile gelen halkın % 80 ini kırsal kökenli göçmen oluşturmaktaydı. Kırsalı oluşturan bu rakamın da kentlerin yapısında ve kentleşme süreçleri içerisinde olumlu yada olumsuz rolleri olmuştur.

Kırsalın kendine özgü bir izole yapısı vardı. Kırsal kökenli göçmenler, Yunanistan’da yada Girit’te kendilerine özgü üretim biçimleri ve geleneksel yapıları içerisinde varlıklarını sürdürürken, göç etmek durumunda kalmışlardı. Bin bir türlü kaygı ve zorluklar neticesinde vatana ayak basan bu kişileri bir çok problem beklemekteydi. Hem kırsal kökenli mübadil hem de kent kökenli mübadiller için aynı durum söz konusuydu. Fakat, fark yeni gelinen yerdeki yaşamda kendini göstermişti. Özellikle kırsal kesimden gelen bir mübadil ailenin kente yerleştirilmesi kötü sonuçlar doğurmuştur. Olumsuzluklar kendisini sosyal hayatta olduğu ölçüde maddi anlamda da göstermiştir. Kendine yeterli, küçük, kapalı bir toplumdaki gelen; inanış ve değerleriyle kendini köye yada kasabaya mensup hisseden kişiler kente geldiklerinde adaptasyonda zorluklar yaşamışlardı. Kentte yaşam, uzmanlaşmayı ve deneyimi gerektirmekteydi.

Köylünün meşgul olduğu iş toprakla, hayvanlarla ilgiliydi. Tarım ve hayvancılıktan başka bir iş bilmeyen bu kişilerin, uzmanlaşma gerektiren ve farklı iş kollarını bünyesinde bulunduran kentte yaşamlarını sürdürmeleri zordu. Kentin mesleki yapısına uyum sağlayabilecekleri bilgi ve beceriye sahip olmaları zaman ve emek gerektirmekteydi. Bu nedenle bu dönem sancılı bir dönem olmuştu. İlk etapta maddi sıkıntılar ve bununla beraber sosyal çevreye uyum sağlamada problemler yaşanmıştır. Bu süreç içerisinde kente tutunabilen kişiler eski hayatlarından farklı bir yaşam temposunda kendilerini bulmuşlar ve adapte olabilenler kente tutunabilmişlerdir. Ancak kente tutunamayan kesim ise tekrar yeni bir göç hareketliliği yaratarak şansını farklı kent veya köylerde arama yoluna gitmiştir.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 49.

Mahmut Celal Bayar, Rumeli’de mübadeleye tabi olan kişilerin memlekete geldikleri zaman, sanatlarına ve iklimlerine göre kendilerine yer tayin edildiğini söylemekteydi. Tütüncü olanların tütün mıntikasına, zeytinci olanların zeytin mıntikasına, bağcı olanların bağcı mıntikasına yerleştirildiğini belirtmişti¹⁰⁵. Ancak; bu konuda başarı tam anlamıyla sağlanamamıştır. Kimi köy kökenli mübadiller kente iskan edilmişlerdir. Kimisi de yerleştirildiği yeri beğenmeyip farklı bir yere yada çektiği iş sıkıntısı neticesinde kente göç etmişlerdir. Bu tür yer değişimlerini hem kentli hem de kırsal kökenli mübadiller yapmışlardır. Daha önce yaşadıkları yerde yaptıkları işi, aynı kalite veya büyüklükteki dükkanı bulamayan, yada kendi işletmesinde istediği kârı yakalayamayan kentli mübadil de farklı kentlere göç etmek durumunda kalmış, farklı tercihlere yönelmişlerdi.

Selanik, Kavala, Siroz, Drama, Yanya, Hanya, Kandiye, Resmo, Midilli ve Limni’den gelecek olan göçmenlerin bir kısmı tüccar olduğu için İstanbul, İzmir ve Bursa’ya yerleştirilerek azınlıklardan boşalan ticaret açığı kapatılmış olacaktı. Dönemin Hükümeti, Yunanistan’dan gelecek olan ve özellikle tarımla uğraşan göçmenlerin adedini, mesleklerini ve buldukları yerlerin iklim şartlarını tespit ettirmiştir. Daha sonra ise 17 Temmuz 1923’te Ahali Mübadelesi Talimatına ek olarak iskan cetveli şeklinde yayınlamıştır. Her ne kadar bu iskan cetveli Ahali Mübadelesi Talimatıyla birlikte (17 Temmuz 1923) yayınlanmış ise buna itirazlar olmuştur. Bu itirazlardan biri “İskân Teavün Cemiyeti” tarafından yapılmıştır. Cemiyet, Rumeli ve adalardan gelecek olan Türk göçmenlerini ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilkini; şehirli ve kasabalılar. Bu sınıf eşraf, tüccar, esnaf ve işçilerden oluşmaktaydı. İkincisini ise; köylüler ve çiftçiler, ziraatçi ve hayvancılıkla uğraşanlar oluşturmaktaydı. Gelecek olan göçmenlerden duvarcı, marangoz ve taşçılar, Anadolu’da kurtarılmış bölgelerde yerleştirilirlerse inşaatlarda çalışırlar ve geçimlerini sağlayabilirlerdi. Şehirlerdeki dükkanlar tespit edilerek göçmenlere verilmesi daha uygun olacaktı¹⁰⁶.

Ahmet Emin (Yalman), Vatan gazetesinin 21 Temmuz 1923 tarihindeki yazısında şunları belirtmiştir:

¹⁰⁵ Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri, 1920-1953, (Toplayan: Özel Şahingiray), Doğu Matbaası, Ankara, 1954, s.148.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çanlı, “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi”, **Tarih ve Toplum**, s. 129 (Eylül 1994), ss.54-62.

“İskân edilecek nüfus hakkında bilhassa memleketin ihtiyaçları nokta-i nazarından şimdiden tetkikata, hiç olmazsa tahminata girişmek, iskân planını ona göre yapmak icap eder. Gelecek nüfus içinde Dramalı, Kavalalı mükemmel tütüncüler var, Samsun havalisi bunlara seve seve kucağını açacaktır. Bağcıları, bahçıvanları, ipekçileri İzmir ve Bursa havalisinde yerleştirmeye müsait vâsi sahalar, metruk kasabalar, köyler mevcuttur. Mühim bir servet merkezi olan Marmara adaları, Marmara sahillerinin mühim bir kısmı ve bu sahillerin gerileri bomboş gibidir. Memleketin en mühim istihsal sahalarından biri zeytinciliktir. Bu sanat adeta Rumların inhisarı altında idi. Zeytin yetiştirilen zengin topraklar, mükemmel yağ fabrikaları, Ayvalık gibi mamur kasabalar nüfusundan adeta âridir. Bu gibi yerlere alelade muhacir iskânı fena neticeler vermiştir. Muhacirler fena halde ziyankârlık etmişler, memleketin en kıymetli bir servet membaı olan zeytin ağaçlarını, koca yağ fiçilerini, fabrika tetimmelerini sadece odun diye yakmışlar. Buralara mesul bir say unsuru diye mutlaka Adalıları iskân etmek, zeytincilikten anlamayan Rumeli muhacirlerine ancak ikinci derecede bir mevki vermek icap eder. Fakat bu sınıf müstahsillerden başka bir çok küçük sanatkârlar, peynirci, yağcı, çoban gibi adamlar gelecektir. Bunlara memleketin her tarafında şiddetle ihtiyaç vardır. Mesul bir iskân heyetinin bu ihtiyaçı iptidadan her taraftan tahkik etmesi ve sanatkâr sınıfını ihtiyaç olan yerlere dağıtması icap eder” .

Plan dahilinde yapılamayan iskânlar bu tür olumsuzluklar da doğurabilmiştir. Özellikle kentliler için bu durum daha güçlü hissedebilmişlerdi. Köylere yerleştirilecek kişilerin geldikleri yerlerin araştırması yapılarak, gelecekleri yerde onların mesleki ve iklim şartlarına uygun tespitler bir nebze yapılmıştı. Böyle bir araştırmanın kentliler için de tam anlamıyla yapılabilmesi mümkün değildi. Çeşitli meslek dallarına sahip olan kentli mübadillerin, göç öncesi mesleki başarısını tutturabilmesi için bu tür bir araştırmanın yapılması hem teknik açıdan hem de zamanın kısıtlılığı açısından imkansızdı.

Kentli mübadiller şehirlere geldikleri anda mal dağıtımında sıkıntı yaşıyorlardı. Bir yandan başını sokacak bir yer ararken bir yandan da mesleklerini yapabilecekleri mekanları bulmakta problemler yaşıyorlardı. Elinde parası olan biraz daha şanslıydı. Kentte kendine uygun bir dükkan yada imalathane alabilirdi. Diğer bir çözüm olarak, kendisine uygun görmediği şehirden farklı bir yere göç edebilirdi. Ancak kentli olan ama elinde nakit parası olmayanlar bu konuda daha şansızlardı. Neticede bu kişilerin iş

hayatına atılmaları daha geç olmuştur. Kent içinde bir nevi kaybolan göçmenler, yine birbirlerine verdikleri destek neticesinde ayakta kalabilmişlerdi. Kent içerisinde de yaşanan yoksulluk ve yoksunluk göçmenlerin bir arada yaşamalarına vesile olmuştur. Bir arada yaşamının getirdiği dayanışmanın sonunda akraba evlilikleri de gündeme gelmişti. Geldikleri yerdeki halk ile sosyal ve ekonomik alışverişlerde bulunmaktan çekinmişlerdir. Yerli halkta bu konuda temkinli davranmıştır.

Kültürel alışverişler sonucunda yerli halk ile gelen muhacirler kaynaşmıştır. Ama bu kaynaşış zaman içerisinde ve ilişkilerin sıklaşması doğrultusunda olmuştur. Muhacirler, geldikleri yerlerde yeni üretim araçları ve meslek özelliklerini yerel halka aktarmışlardır. Yerli halk, mübadillerin sahip olduğu pratik bilgileri onlarla beraber etkileşimde bulunarak öğrenmişlerdir. Kazanılan pratik bilgiler gündelik yaşamın kolaylaşmasında etkili olmuştur.

Göçmenlerin folklorik rengi yerli halktan farklıydı. Giyim kuşam tarzında kadınlar koyu renkli kıyafetleri giyer, baş örtüsü ve çeşitli renklerde çarşaf lar giyerlerdi. Erkekler fes takıp, bol pantolon giyerlerdi. Eğlence, yeme- içme kültürleri farklıydı. Yerel halkın ilgisini çeken bu folklorik öğeler, zamanla yerli halk ile kaynaşım sonucunda ortak bir yapıya bürünmüştür. Muhacirlerin ibadet yaşantıları kendilerine has ve özgündü. İbadete önem verilirdi. İbadetin ve inanın gerekleri tanrı- kul çerçevesi içerisinde yapılırdı. Böyle bir yapı genel olarak muhacirlerde kapalılık unsurunun olmadığını gösterir.

Dil problemi iskân edildikleri andan itibaren yaşadıkları yerlerde hem eğitim alanında; hem de yeni sosyal çevreyle iletişim kurmada problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Dil problemini yaşayan kesimler, iskân edildikleri yerlerde diğer göçmenlerle bir arada oturmayı tercih etmişlerdir. Bir arada yaşam da akraba evliliklerinin yapılmasına sebebiyet vererek göçmenlerin kendi aralarında kız alıp vermelerini doğurmuştur. Dil problemleri de ancak; zamanla aşılabılmıştır. Okul döneminde Türkçe'yi iyi bilemeyen çocuklar, yerli akranlarına göre daha çok çaba sarf etmek durumunda kalmışlardır.

Göçmenlerin aile yapısında kadınların da rolü önemliydi. Erkekten sonra ikinci direk kadındı. Ailenin dokusunda kapalı veya gerici bir unsurun bulunmaması ve kadına verilen manevi değer, kadının becerisini öne çıkarmaktadır.

Yöre köylerindeki kadınlar kasabadaki hemcinslerinin kapalı hayatlar yaşadıklarını düşünseler ve gerçekten de bu kadınların kasabanın yerleşim bölgelerinin dışındaki kamusal alanlarla bağlantıları yok gibi görünse de, fiziksel ayırım hatırı sayılır ölçüde bölgesel çeşitlilik gösterir. Bu sav, F. Mansur'un kültürel olarak ayrı iki topluluğun- geleneksel olarak topraktan geçinen "yerli" ve Giritliler, yani 1897'deki Girit Savaşından kaçan yada 1923'ten sonra gelen Türkler- yerleşmiş olduğu Bodrum üzerine yaptığı çalışmada öne sürülmektedir¹⁰⁷. Birbirleriyle pek evlenmeyen bu iki topluluk arasındaki farkları çözümlerken Mansur, "yerli" ve Giritli hayatının zıt ekonomik temellerinden söz ediyor. Hayatını topraktan kazanan ve bir defada olmak üzere hasat zamanı gelir elde eden "yerli" ler, kadın iş gücüne muhtaçtır. Denizci bir halk olan Giritliler ise, hiç bir biçimde kadın iş gücüne dayanmayan daha düzensiz bir gelir elde eder. Ağların onarılması ve süngerlerin temizlenmesi gibi basit işler bile, vakit buldukça evde yapılır. Ayrıca erkekleri denizdeyken, bazen haftalarca hatta aylarca yalnız kalan Giritli kadınlar, acil durumlarda karar almak, bütçeye uygun gördükleri biçimde ayarlamak ve kendi alışverişlerini yapmak zorundadırlar. Bu onlara gündelik hayatta belli ölçüde bağımsızlık sağlarken, dünyaya daha çok açılma ve hareketlilik de getirir. İlginç olan, Giritli kadınların yerli kadınların tarladaki işlerinin son derece zor olduğunu düşünmesi; yerli kadınların da Giritli kadınların güvenceden yoksun oluşlarını dayanılmaz bulmasıdır. Böylece, aynı kasaba sınırları içerisinde de olsa, kültürel farklılıklar, farklı cinsiyet rol kalıplarına neden olur. Mansur, esas olarak kasabanın seçkin kadınlarının, yani kamu görevlilerinin eşleri ve bazı yerli kadınların, boş zamanlarını yapılandırılan benzer katılımda tanımlanmış kabul günlerinden söz eder. Ancak; daha alt sosyo - ekonomik grupların kadınlarının boş zamanları daha gevşek kalıplar içinde değerlendirilir. Giritli kadınlar deniz kıyısında oturup, gelen geçeni izleyebilirken, yerli halkın oturduğu kesimde kadınlar ortalıkta görünmez. Tören günleri, özellikle de dinsel bayramlar, kadınların bir araya gelmeleri için bir başka odak sunar; oysa kırsal kesimde resmi ve dinsel törenler esas olarak erkek alanırken, kadınlar daha çok batıl inançlarla uğraşır. Kasabada kadınların dinsel törenlere katılımları yalnızca bilgilerini ve görgülerini arttırma imkanı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda

¹⁰⁷ F. Mansur, Bodrum: A Town in the Aegean'den aktaran: Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Kadın Araştırmaları, Metis yay., İstanbul, s. 34-35.

toplucu bir araya gelmelerine meşru bir zemin de sağlar¹⁰⁸. Aynı köy, kasaba ve kentlerde yaşayan bu topluluklar içerisindeki kültürel farklılıklara, iki farklı kesimin cinsiyet rol farklılıklarına rağmen kadın ön planda olan ve gücüne emeğine ihtiyaç duyulan bireyleri oluşturmuştur.

Kentler, sıkıntıları hem barındıran hem de bünyesinde sindiren mekanlar idi. Kentlerde yaşanan emlak sorunu, işsizlik, sağlık, pahalılık, eğitim ile ilgili sorunlar hem büyük kentlerde hem de küçük kentlerde kendini göstermekteydi. Yine de bir yandan sosyal uyum problemleri, bir yandan da ekonomik problemlerle yoğrulan bu kişiler zaman içerisinde Türkiye'nin gerek ekonomik, gerek kültürel alanlarda kendi öğelerini de aktararak katkıda bulunup ülkenin kalkınmasında rol oynamışlardır.

¹⁰⁸ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Kadın Araştırmaları, Metis yay., İstanbul, s. 34-35.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin coğrafyasında birden fazla etnik unsur bulunmaktaydı. Çok uluslu yapı, bir dönemde Devlet-i Aliye'nin çözülüşünün temel nedenini oluşturdu. Yıllarca kardeş yaşayan bu gruplar, dış etkilerin ve dönemin siyasal gelişmelerinin sonucunda Osmanlı'dan kopmaya başlamışlardı. Balkan Savaşları I. Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı, çözümlerinin yaşanmasında birer etkendi. Çok uluslu tablonun bir parçası olan Rumlar da, savaşların sonucunda Anadolu'dan Rumeli'ye doğru göçe koyulmuşlardı. Anadolu'da yaşanan bu tür bir hareketlilik Yunanistan ile Türkiye arasında zorunlu bir göçü gerektiren anlaşmanın imzalanmasında bir vesileyi oluşturmuştu. Hatta temelleri 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbine dayanan göç meselesi Londra Konferansı'nda ele alınan bir konuyu oluşturmuştur.

Savaşların doğurduğu güvensiz ortam hem Anadolu'daki Rumların hem de Yunanistan'daki Türklerin hayatlarını allak bullak etmiştir. Herhangi bir siyasal anlaşma imzalanmadan kişilerin başlatmış olduğu göçler; göç eden kişilerin, hem arkalarında bıraktıkları kişilerin hem de geldikleri yerdeki kişilerin şahsiyet ve mülkiyet haklarına zarar vermesini sağlıyordu. İşte bu nedenle iki ülke arasında nüfus mübadelesinin resmileştirilmesi konusu gündeme gelmişti. İki ülkenin de nüfus değişiminden ulusal, maddi-manevi kazanç ve zararları olacaktı. Devletlerarası yapılan müzakereler sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında mübadeleyle ilişkin sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Sözleşme gereğince Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlanarak zorunlu mübadelesine girişilecek; bu kişilerden hiçbiri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye; yada Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek yerleşemeyecekti. Mübadele, İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. Mübadelenin uygulanmasında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktı.

Mübadele işlerini yürütmek üzere kurulan Mübadele, İmar ve iskan Vekaleti göçmenlerin Yunanistan'dan Anadolu'ya yerleştirilmesine kadar geçen süreci işleten ve

iaşeyi sağlayan kurumdu. Kendilerine verilen bütçe dahilinde çalışmalarını sürdürmekteydi. Mübadele'nin kısa bir sürede uygulanma zorunluluğu bir çok sorunları beraberinde getirmişti. Gelecek göçmenlerin teşekküllü bir kurum olmadan mal beyannamelerinin farklı şekillerde ve yerlerde hazırlanması sonucunda mal kayıtları yanlış ve eksik yazılmıştı. Alel acele yapılan kayıtlar göç sonrası mal dağıtımında ciddi problemlerin doğmasına sebep oldu. Yaşanan bu adaletsizlik insanların mağdur olmasına sebep olmuştur. Böylece kimisi haksız kazanç elde etmiş, kimi göçmen ise önceki iyi bir ekonomik gücüne sahip olamamıştır. Göçmenler yaptıkları kara ve deniz yolculukları süresince çeşitli güçlükler yaşamışlardı. Söz konusu durum; göç sonrası iskan edilecek yere varıncaya kadar devam etmiştir. Kimisinin hayatına, kimisinin umutlarına, kimisinin parasına puluna mal olmuştur.

Göçün, toplumun üzerinde başarılı bir sonuç vermesi maddesel ve duygusal adaptasyonun gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlıdır. Bu süreç içerisinde tabi maddi ve manevi yıkımlar da olmuştur. Ama zaman kavramı ve uygulanacak faydalı politikalar bunun en aza indirgenmesini sağlayan faktörlerdir. Türkiye, ayrı bir coğrafyadan gelen Türk-Müslüman kitlenin ülkeye eklenmesi ile yeni bir armonyi yaşamıştır. Milli mücadelenin kazanılması sonucunda kurulan yeni Türk Devleti'nin de benimsediği anlayışlardan biri de ulus-devlet politikası idi. Ve gelen Türk-Müslüman kitle Türkiye'nin ulusallaşmasında büyük rol oynamıştır. Mübadele ile ülkenin nüfusu homojenize olmuş, böylece ileri de çıkabilecek azınlık meselelerinin önüne geçilmesi sağlanmıştır. Bu yönüyle de Türkiye'nin siyasi bir başarısı gözler önüne serilmiştir.

Türkiye'nin göçle beraber yaşamaya başladığı değişim süreci; kent ve kırsalın değişim sürecinin bir çehresini de oluşturmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlının kır ve kent yapı taşlarını devralmıştı. Savaşlar, yangınlar, yıkımlar en ihtişamlı Osmanlı kentlerinin bile sönük bir hal almasına sebep olmuştu. Kent ve köylerin sadece şekilsel özellikleri yok olmamış, bu yerlerde halkı meydana getiren kişilerin alışverişini, iş ilişkilerini, üretim sektörlerini, sosyal ilişkilerini dahi olumsuz yönde etkilemiştir. Böyle bir manzarayı devralan Cumhuriyet hükümeti mübadele ile bu yapının üzerine yeni bir insan faktörünü de ekleyerek zor bir sürece girmiştir. Hem yerli halk hem de mübadillerin, kent ve kırsal ayrımı gözetmeksizin yaşadıkları sorun konut sorunu idi. Mübadiller ve mübadele öncesi gelen göçmenlerin toplamı bir milyonu aşmış, ülkede bulunan yerli halkla beraber bir buçuk milyon kişi evsiz kalmıştı. Evlerin fuzuli işgal

altında olması, yanmış, yıkılmış ve harap bir durum sergilemesi ciddi bir barınma sorununu göstermekteydi. Vekalet, bu konuda faaliyet göstererek iskan meselesini çözmeye çalışmıştır. Ancak vekalet bazı bölgelerde göçmene uygun emlak ve arazi gösteremeyince, göçmeni tekrar bir iç göçe sürüklemiştir. Vekalet, zor koşullar içerisinde istenilen ölçüde sorumluklarını yerine getirememiştir. Bunun sonucunda da çarpık kentleşme ve ev bunalımlarının önüne geçilememiştir. Memlekette yirmi iki şehir ile bin iki yüz küsur ev yapıp yok olmuştur. Bu görünen tablo da bahsedilen güç durumun bir göstergesidir. 1923'ten 1928'e kadar iskan sorununun büyük bir kısmı halledilmişti. Ancak hükümet acil olarak kendince çözümler düşünerek çabuk ve ucuz ev yapma yoluna gitmiştir. Bu gidilen yol da; toplumun kültürel uyumunun ve sosyal sorunların göz ardı edilmesine sebebiyet vererek sadece fiziki barınma alanlarının oluşturulmasını doğurmuştur. Konut sorununu en ciddi yaşayan kesim kentli kesimdi. Meskenlerin kötü durumu yada başkalarınca işgal edilmesi göçmenlerin evdeki sosyal yaşam alanlarını daraltmış ve yerli halkla da mesken konusunda geçimsizliğin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bununla kalmayıp aile bireylerinin farklı farklı evlerde yaşamalarını da beraberinde getiren bir sorunu oluşturmuştur. Özellikle kentin kenar mahallerine yada güvensiz alanlarına yerleştirilen göçmenler, güvenlik, eğitim, sağlık gibi etmenlerin kendilerince önemine göre bu evleri terk etmek zorunda kalmışlardı.

Göçmenlerin kentlere katkıları da çok olmuştur. Özellikle mekansal değişimler ve çevre düzenlemeleri konusunda yerli halka kendi kültür ve değerlerini aktarmışlardı. Kötü görünümlü evleri açık renklere boyamışlar, badana yapmışlardı. Bahçelerine renkli bitki ve çiçekleri ekip süsleyerek hem meskenlerin güzelleşmesinde katkıda bulunmuşlar, hem de yerli halka bu konuda örnek olmuşlardır. Evin peyzajından, iç mimarisine kadar kendi sahip oldukları kültürel zenginlikleri yerli halk ile de paylaşmışlardır. İlk etapta kötü görünüşlü buldukları evleri, harcadıkları emek ve ilgi ile güzelleştirmeleri, sosyal ve kültürel uyumun sağlanmasındaki seviyeyi de göstermekteydi adeta.

İskan işinin hakkıyla yapılabilmesi, ülkenin çok komplike olan yapısının iyi bir analizine bağlıydı. Ancak dönemin şartlarına göre bu tam anlamıyla yapılamamıştı. Bunun da sonucu olarak köylüleri kentlere, kentlileri de köylere yerleştirme gibi yanlışlıklar yapılmıştı. Bu tür yanlışlıklar kişilerin sosyal uyumunun daha da

zorlaşmasını ve hayatlarını kazanmalarını sağlayacak ekonomik faaliyetlerin sınırlandırılmasını beraberinde getirmişti. Meslek, yaşam biçimi ve sanatlarına göre yapılamayan iskanlar olumsuz sonuçları doğurmuştu.

Kentlere göç edenlerin, yerleştirildiği yere adapte olması, köylüye göre biraz daha sancılı olmuştur. Köy kökenli mübadiller kendilerine yapılan araç ve kredi yardımlarıyla tarım sektöründe yerlerini bulabilmişlerdi. Ama kentliler için aynı durumdan söz edilemezdi. Kentli göçmenlerin eski yaşantılarındaki standardı ve mesleki imkanlarını yerleştiği yerde bulması zor olmuştur. Ancak bu zaman içerisinde oturabilmiştir. Örgüt ve düzenden yoksun olan Cumhuriyet kentlerinin modern ile gelenekselin çapraşık bir birleşimi arz etmesi zaten bu kişilere çok fazla istihdam sağlamamıştı. Yapılan yanlışlıklar sonucunda köylü kesimi oluşturan kişiler, kendilerini birden bire sağlık, para ve iş problemleri yaşanan kentlerde bulmuşlardı. Bu tür yanlışlar, bu kişilerin psikolojilerini derinden etkileyerek mensubiyet duygusunun zayıflamasına sebep olmuş, madden daha kötü bir duruma düşerek kentteki işsiz ve parasız sınıfa dahil olmalarını sağlamıştır. Kentte yaşam, uzmanlaşmayı ve deneyimi gerektirmekteydi. Ancak onlar bu deneyim ve tecrübeden yoksundular. Kentlerdeki işsizlik ve pahalılık gibi sorunların bulunması, onları mevsimlik iş aramaya yönlendirmiştir. Elleri az bir para geçen kişiler ise iki işi birden yapma yoluna gitmiştir. Kentlerin giden Rum halkının boşalttığı iş kollarında çalışacak insanlara ihtiyacı vardı. Gelen kesim ise bunu tam olarak karşılamıyordu. Bunu dengelemek üzere ülkede çeşitli zanaat okulları açılması sonucunu doğurdu. Bundan farklı olarak ta yerel halkın bu iş kollarına yönelmesini sağladı.

Kentli mübadiller içerisinde memurların durumu diğerlerine göre daha farklıydı. Onlar yine aynı meslek dalını Türkiye’de sürdürebilmişlerdir. Ancak esnaf ve tüccarların durumu farklılıklar arz etmekteydi. Bu kesim daha önce sahip oldukları ticari imkan ve koşullarını geldiği yerde bulamamış, iktisadi kaynaklarını Türkiye’ye tam olarak aktaramamıştı. Üretim araç-gereç ve teknik usullerini de ülkeye taşıyamamışlardı. Bu olanaksızlıklar dahilinde maddi güç ve zaman kaybı yaşanmıştı. Bu durum sadece mübadilin koşullarını değil, ülkenin de büyük çapta ekonomik kaybını yaşatmıştı. Küçük esnaf kendine uygun olmayan dükkanlarda alışık olmadıkları alış-veriş şekilleriyle tanışıp geleceğe kaygı ile bakmaya başlamışlardı. Ama yine zamanın öğrettikleriyle her birey hayatta eski yaşam tarzından farklı olsa da tutunmayı bir

şekilde başarmıştır. Değişen şey kiminin gelir seviyesi, kimisinin hayat tarzı ve hayata bakış açısıydı. Hayatlarındaki ekonomik kayıplar bir kısım insanların sosyal kayıplara uğramasına neden olmuştur. Sosyal kayıplar ise en çok aile kurumunu etkilemişti. Manzara kısa zaman içerisinde kentlerde ekonomik kaybı yaşatsa da köylerde tam tersi idi. Gelen nüfusun büyük bölümünün çiftçi olması ülkenin tarımsal kalkınmasını olumlu olarak etkilemişti. Kentlere de ekonomik açıdan uzun vadeli bakıldığında yine kentlerin ticari ve sanayi gelişiminde mübadillerin rolü olduğu görülmüştür. Bu kişiler sanayi ve ticaret sahalarında kendilerini kanıtlayıp ülke kalkınmasında önemli bir kesimi oluşturmuşlardır. Mübadele ile gelen kentli sınıf istediği fırsatı bulamasa da önüne farklı sektörlerin yolunun açıldığını görerek, hükümetin de cesaretlendirmesi ile şanslarını farklı üretim sektör ve kuruluşlarında deneme imkanını bulmuşlardır.

Ekonomik uyum ile sosyal uyum birbirine paralel gitmekteydi. Kentlere yerleştirilenler özellikle kırsal kökenli ise kendilerine ait izole yaşantıları yine kentte de sürdürmeye çalışıp zorluklardan daha az etkilenmeye çalışmışlardır. Bunu sonucunda birbirlerinden kız alıp vermişler, sadece kendi aralarında alış-veriş ve ticaret yapmışlardı. Geleneksel inanış ve değerler, zamanla çözülerek yerli motiflerle bir ahenk yaratabilmiştir.

Sahip oldukları kültürel renklilik yerel halk tarafından önce dikkatle izlenmiş, bazen tepki almış bazen ise yerel tarafından benimsenmiştir. Kapalı ve izole yerleşimlerde yerel halkla kaynaşım biraz daha geç olmuştur. Bunun neticesinde, ilişkileri kendi aralarındaki diyaloglar; kız alıp verme ilişkileri, sınırlı bir ticaret ilişkisi ve yabancılaşma ile sınırlı kalmıştır. Doğanın da bir kanunu olarak eninde sonunda yerel ile ilişkiler zamanla değişip, farklılaşarak daha olumlu boyutlara gelmiştir. Gelenen yeni boyut iki kardeş kültürün etkileşimi ile zengin bir boyut kazanılmıştır. Mübadillerle kaynaşım, yerelin farklı ticaret ve tarım usullerinin öğrenilmesini sağlamış, yemek ve eğlence kültürüne kadar yeniliklerin benimsenmesini sağlamıştır. Yerli halk, mübadillerin sahip olduğu pratik bilgileri onlarla kurdukları iletişim sayesinde öğrenmişlerdir. Öğrendikleri pratik bilgileri kullanarak gündelik yaşamı daha kolay hale getirebilmişlerdi.

Kent veya kırsalda tutunamayan, geldiği yeri beğenmeyen, uyumu sağlayamayan kişiler, kendilerine daha uygun şehir ve kasabalara göç ederek yeni yaşamlarını kurarak ekonomik ve sosyal hayatta kendi yerlerini bulmuşlardır.

Kullandıkları dilin farklılığı mübadillerin, yaşadıkları yerlerde sosyal çevreyle iletişim kurmada problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu farklılık; eğitimin onlar için daha da zorlaşmasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan dışlanma ise onları uyum sağlama ve yabancılaşma arasında bocalamasına sebebiyet vermiştir. Ancak özde aynı kimliği taşıyan bu kesim ile tam anlamıyla bir yabancılaşmanın olması mümkün değildi. Kültürel gel-gitler yaşansa da, ait olunan toplum bu kesimi içinde barındırarak, bir ögesini daha kazanmış oldu. Göçmenlerin topraklarına, eğitime, kadınlarına ve üretime verdikleri değerler hep bir örnek unsuru oluşturdu.

Göçmenlerin yaşadıkları topraklardan göç için hareket etmeye başlamalarıyla beraber kafalarında bir çok kaygı da belirmeye başlamıştı. Göç hareketi, aslında onlar için anavatana vardıklarında kavuşacakları güvenlik duygusu için sadece bir yolculuktu. Ama belirsiz bir yolculuktu. Yaşayacakları meşakatleri tahmin edememişlerdi. Ancak ülkeye vardıldıktan sonra, zamanın da ilerleyişi içerisinde onlar Türkiye'nin ayrılmaz bütününün bir parçasını oluşturdular. Ülkeye kültürel ve maddi kazanımlar sağlarken kendileri de bir nebze bundan nasibini alabildiler. Kültürel ve maddi kazanımların dışında en önemlisi ülkenin milli bir yapıya sahip olmasında rol oynadılar. Göçmenler ulusal politikanın bir yapı taşı idi. Yunanistan' da, Girit'te onlar için bir vatandı. Çünkü; Cumhuriyet'in devraldığı Osmanlı Devleti, onlara balkanlarda önemli bir misyon yüklemişti. Anadolu halkı adına bu misyonu şimdi, mübadiller dediğimiz bu Türk-Müslüman halk taşımıştı. Ancak savaşlar sonucunda güvenlikleri tehlikeye giren bu önemli kişilerin, anavatana dönüşünü belirleyen karar kendi inisiyatifi dışında alınan zorunlu göç kararıydı. Çok acılar çekilse de, imar ve iskan işleri tam anlamıyla mükemmel şekilde başarılmasa da, yada göç öncesi uygun araştırmalar sağlanmasa da sonuçta göç eden kitle ülkenin hem kırsalının hem de kentlerinin gelişimini sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

I-ANAKAYNAK YAPITLAR

A-Resmi Yayınlar

Düstur, C.V, 3. Tertip, Ankara, 1969.

TBMM Zabıt Ceridesi

- Devre: II, İçtima: I, C III, Ankara, 1975
- Devre: II, İçtima: II, C VII, Ankara, 1975
- Devre: II, İçtima: II, C VIII, Ankara, 1975
- Devre: II, İçtima: II, C X, Ankara, 1975
- Devre: II, İçtima: II, C XII, Ankara, 1975
- Devre: II, İçtima: II, C XVI, Ankara, 1976
- Devre: II, İçtima: II, C XVIII, Ankara, 1976
- Devre: II, İçtima: III, C XIX, Ankara, 1977
- Devre: II, İçtima: III, C XXIII, Ankara, 1977
- Devre: II, İçtima: III, C XXIV, Ankara, 1977

B-İstatistikler ve Yıllıklar

Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez Dairesi, İstatistik Yıllığı I, Ankara 1928.

C-Sürelı Yayınlar

1-Gazeteler

Ahenk (İzmir)

Hakimiyet- i Milliye (Ankara)

Vatan

2-Dergiler

Atatürk Yolu

Meslek

Tarih ve Toplum

Toplum ve Bilim

Toplumsal Tarih

II- İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A-Kitaplar

Ağanoğlu, Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, Kasım, 2001.

Akçiçek, Eren, **Girit Türklerinin Mutfağı, Ot ve Zeytinyağı Yemek Kitabı**, Kitapevi Yayını, İstanbul, 2002.

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele**, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul, 2003.

Arıkan, Zeki, "İzmir Kağıt Fabrikası (1843-1863)", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

Atilla, Nedim, **Gelişen İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Baykara, Tuncer, **İzmir Tarihi**, İzmir, 1974.

Belli, Mihri, **Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi**, Belge Yayınları, İstanbul 2004.

Canpolat, Emin, **İzmir Kurtuluşundan Bugüne Kadar**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul, 1953.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1920-1953, (Toplayan: Özel Şahingiray), Doğu Matbaası, Ankara, 1954

Cengizkan, Ali, **Mübadele Konut ve Yerleşimleri**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.

- Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- E.T. Elçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul, 1970.
- Eren, Ahmet Cevat, **Türkiye'de Göç ve Göçmenler Meselesi**, İstanbul, 1966.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi. , İstanbul, 1935.
- Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- Geray, Cevat **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)**, Ankara, 1962.
- Goffman, Daniel, **İzmir and the Levantine World, 1550-1650** Seattle, Univ. Of Washington Press, 1990.
- Gökçaftı, Mehmet Ali, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, 1972.
- İpek, Nedim, **Mübadele ve Samsun**, TTK. Yay., Ankara, 2000.
- İskan Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.
- Kandiyoti, Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurттаşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Kadın Araştırmaları, Metis Yay., İstanbul.
- Kasaba, Reşat, **"İzmir", Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, 1800-1914**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Kayademir, Müşerref, **Yanya- İoannina Yemek ve Mezeleri**, Lozan Mübadilleri Derneği- Etigon Yayınları, İstanbul, 2003
- Keleş, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınları, İstanbul, 2000.
- Keleş, Ruşen, **Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri (1927-1960)**, Ankara, 1961.
- Kıray, Mübeccel, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Kıray, Mübeccel, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Mantran, Robert, **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Martal, Abdullah, **Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme, 19. Yüzyıl**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem 1923-1927, TBMM Vakfı Yayınları.

Eldem, S.H, **Türk Evi Plan Tipleri**, İ.T.Ü. Mim. Fak. Yayınları, İstanbul 1955.

Tekeli, İlhan, **Anadolu’daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar**, 1982.

Yüceuluğ, Ratip, **Savaş Sonu Türkiye Meseleleri-Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler**, İstatistik Gn. Md. Yay., Ankara, 1944.

B-Makaleler

Akgün, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Genel Kurmay Yay., Ankara 1986, s.241 v.d.

Arı, Kemal, “Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir’e Yönelik Göçler ve Etkileri”, **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s.273-282.

Birgen, Muhittin, “İktisat Havzası İzmir”, **Meslek**, 30 Kanunuevvel 1340-24, Şubat 1925, No:1-11.

Çanlı, Mehmet “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi”, **Tarih ve Toplum**, Eylül 1994, s. 129, ss.54-62.

Çanlı, Mehmet, “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi”, **Tarih ve Toplum**, Ekim 1994, s. 130, ss.51-60.

Çapa, Mesut, “İstikbal Gazetesine Göre Trabzon’da Mübadele ve İskân”, **Atatürk Yolu**, C.2, Sayı.8, Kasım 1991, ss.631-642.

Dumont, Paul, “Selanik”, **21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir, Uluslar arası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2001.

Dündar, Fuat, “Balkan Savaşları Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, **Toplumsal Tarih**, s:82, Ekim, 2000, ss.52-54.

Ergül, Emre, “Klasik Osmanlı-Anadolu Kent Konutunun Yerel-Dışılığı”, **2000 den Kesintiler I: Osmanlı’da Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar Sempozyumu**, Derleyen Ali Uzun, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yay., Ankara, 2002.

Sezer, Sezim, “Osmanlı Kültür Çeşitliliğinin Kent Mekânlarına Yansıyan Örnekleri Olarak İstanbul’da Tanzimat Sonrası Latin Katolik Yapıları”, **2000 den Kesintiler I: Osmanlı’da Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar Sempozyumu**, Derleyen Ali Uzay Peker, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yay., Ankara, 2002.

Tanyeli, Uğur “Housing and Settlement Patterns in the Byzantine, Pre-Ottoman and Ottoman Periods in Anatolia.”, **Housing and Settlement Patterns in Anatolia**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Tekeli, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, s. 50, 1990, ss.59.

Tesal, Ömer Dürri,“Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi”, **Tarih ve Toplum**, IX/53, Mayıs, 1988.

Ülker, Necmi, “İzmir’in Türkleşmesi (1081-1402)”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kasım, 2001, s.36.

Yavuz, Fehmi, “Şehirlerimizin Büyümesi ve Bölge plancılığı”, **İkinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları(5-7 Haziran 1957)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1958, s.49-69.

Yetkin, Sabri, “İzmir İktisadının Tarihsel Dönüşümleri”, **21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir, Uluslararası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2001, s.191.

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	: Adı geçen makale
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
ev.	: Çeviren
Gn. Kur.	: Genel Kurmay
Gn. Md	: Genel müdürlüğü
S	: Sayı
Ss	: Sayfa sayısı
TBBM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd	: Ve devamı
Yay	: Yayınları